

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH
PEDAGOGICKÁ FAKULTA
Katedra českého jazyka a literatury

DIPLOMOVÁ PRÁCE

JAZYK BAROKNÍCH KAZATELŮ BÍLOVSKÉHO A DE WALDTA
KÁZÁNÍ O SVATÉ ANNĚ

Vedoucí práce: doc. PhDr. Marie Janečková, CSc.

Autor práce: Klára Butulová

Studijní obor: ČJ – D/ SŠ

Ročník: 5.

2010

Prohlášení

Prohlašuji, že svoji diplomovou práci jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb., v platném znění, souhlasím se zveřejněním své diplomové práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách.

České Budějovice 11. dubna 2010

Klára Butulová

Poděkování

Děkuji doc. PhDr. Marii Janečkové, CSc., za odborné vedení, pomoc a za cenné rady při psaní této diplomové práce. Mé poděkování také patří PaedDr. Jarmile Alexové, CSc., za přínosné konzultace.

Anotace

Tématem diplomové práce jsou kázání věnovaná svaté Anně od dvou barokních kazatelů, kteří pocházejí z různého jazykového prostředí.

Práce je rozdělena do dvou základních částí. První část obsahuje obecné informace o významných barokních kazatelích – se zaměřením na Bílovského a de Waldta. Podává také informace o dobových gramatikách. První, teoretický, oddíl práce je tedy založen zejména na prostudované odborné literatuře.

Druhá část diplomové práce zahrnuje praktický rozbor tří konkrétních kázání v rovině fonologické a morfologické. Předchází mu analýza tematické, stylistické a lexikální stránky textů a konfrontace jejich výrazových prostředků.

Cílem práce je komparace jazykového projevu obou kazatelů po stránce fonologické, morfologické a posouzení míry pronikání prvků mluvené řeči do jejich jazyka.

Annotation

The overall theme of this diploma thesis are homilies entitled to Saint Anna by two baroque homilists, who origin from various language backgrounds.

This thesis is divided into two major sections. The first section includes general information about the important baroque preachers – with a focus on Bílovský and de Waldt. It also provides valuable information about the contemporary grammars. The first section of this thesis is primarily based on a proven literature theory.

The second section of this thesis includes practical analysis of three specific homilies on the phonological and morphological levels. The analysis is based on the theme, style, and lexicon pages of content as well as the confrontation of their means of expression.

The objective of this thesis is a comparison of the languages, shown by both preachers through phonology, morphology, and the judgment of a level to which spoken language extends into their language.

OBSAH

ÚVOD	7
1. BAROKNÍ KAZATELÉ	9
1.1 Bohumír Hynek Josef Bílovský	9
1.2 Ondřej František Jakub de Waldt.....	10
1.3 Další barokní kazatelé.....	10
2. DOBOVÉ GRAMATIKY	13
2.1 Gramatiky humanistického období.....	13
2.2 Gramatiky doby barokní	15
3. KÁZÁNÍ O SVATÉ ANNĚ	18
3.1 Tematická stránka kázání.....	19
3.2 Stylistická stránka kázání.....	23
3.3 Lexikální stránka kázání	26
4. ANALÝZA JEDNOTLIVÝCH KÁZÁNÍ O SVATÉ ANNĚ.....	31
4.1 Hláskoslovné jevy	31
4.1.1 Diftongizace <i>ú</i> > <i>ou</i> na začátku slova	31
4.1.2 Protetické <i>v-</i>	36
4.1.3 Diftongizace <i>ý</i> > <i>ej</i>	46
4.1.4 Úženi <i>é</i> > <i>í</i>	58
4.2 Tvarosloví	80
4.2.1 Substantiva.....	80
4.2.2 Adjektiva.....	97
4.2.3 Slovesa	117
4.2.4 Neohebné slovní druhy	132
ZÁVĚR	158
LITERATURA	164
PŘÍLOHY	168

ÚVOD

Tématem diplomové práce jsou kázání věnovaná svaté Anně od dvou barokních kazatelů, kteří pocházejí z různého jazykového prostředí, a posouzení míry pronikání dobových mluvených prvků do jejich jazyka. Jazykové prostředí je to, co naše autory rozděluje i spojuje. Bohumír Hynek Josef Bílovský pocházel ze Slezska, ale dlouhou dobu působil také v jižních Čechách, ve městě Písku, rodišti a působišti druhého z kazatelů, Ondřeje Františka Jakuba de Waldta. Jedním z předpokladů tedy je, že jazyk Bílovského byl ovlivněn oběma prostředími a že se tak v některých mluvenostních příznacích shodoval s de Waldtem. Dále jsme se také zaměřili na míru dodržování dobového úzu spisovného jazyka. S ohledem na tyto dílčí cíle je také diplomová práce rozdělena do dvou hlavních částí.

Úvodní část diplomové práce se zabývá osobnostmi obou autorů se stručným ohlédnutím na další barokní homiletiky, dále se soustřeďuje na charakteristiku dobových gramatik, které slouží k orientaci při posuzování a konfrontaci jazyka Bílovského a de Waldta. Tento oddíl se tudíž zakládá zejména na prostudované odborné literatuře a dostupných časopiseckých studiích, které jsou uvedeny v seznamu literatury.

Ve druhé části práce už jsou analyzována konkrétní kázání o svaté Anně. Kázání bylo od druhé poloviny 17. a v první polovině 18. století jedním z nejvýznamnějších literárních žánrů: působilo na kolektiv posluchačů s cílem výchovným, vzdělávacím i zábavným. Anna, matka Panny Marie, byla v době intenzivního mariánského kultu významnou světicí, což potvrzují i obě dvě kázání, která Anně věnoval Ondřej de Waldt. Od těchto textů tedy očekáváme, že autoři svá kázání konstruovali originálním, osobitým způsobem tak, aby na své posluchače zapůsobili co nejefektivněji. Takovým persvazivním prostředkem mohl být právě i hovorový jazyk, který by adresátům byl blízký. Uvědomujeme si však, že jazyk kázání, jež vyšla tiskem, bezpochyby nebyl totožný s jazykem kázání proneseným přímo v kostele.

U jednotlivých kázání je věnována pozornost výstavbě námětově kompoziční a lexikální – zde očekáváme onen osobitý rukopis každého autora. Následně je práce zaměřena na stránku hláskoslovnou a tvaroslovnou – právě v těchto oblastech budeme hledat míru pronikání hovorových prvků do dobového jazyka.

V práci jsme použili následující metody:

excerpční: největší podíl v textu mají příklady příznakových, resp. nepříznakových jevů. Příklady dokládaných jevů v jednotlivých kázáních nejsou s ohledem na obsáhlost problematiky uvedeny v plném počtu, ale maximálně pět doklady. Při uvádění poměru slov s provedenou a neprovedenou změnou však pracujeme s celkovým počtem všech případů užitých slov. U každého příkladu uvádíme číslo strany v daném kázání a dále také přesnější umístění na stránce. Strana je tedy rozdělena na třetiny a, b, c, z toho každá třetina čítá přibližně deset řádků;

statistická: zjištěné údaje zpracováváme pro větší přehlednost a názornost v tabulkách či grafech;

komparativní: jednotlivé informace porovnáváme u obou autorů (Bílovskeho i de Waldta) navzájem, ale zároveň také s dobovým územ spisovného jazyka.

Cílem práce je tak srovnání dvou barokních autorů, které nám však poskytuje i obraz obecných tendencí ve vývoji českého jazyka.

1. BAROKNÍ KAZATELE

1.1 Bohumír Hynek Josef Bílovský

Bohumír Hynek Josef (nebo též Godefridus Josephus)¹ Bílovský je jedním z nejznámějších slezských barokních homiletiků (z dalších lze jmenovat např. Tomáše Xaveria Laštovku) a jeho osobnosti je v literatuře věnovaná poměrně velká pozornost.²

Narodil se v Hlučíně roku 1659, působil jako kněz Tovaryšstva Ježíšova, ale z řádu záhy vystoupil a ve své činnosti dále pokračoval jako kněz světský. Byl děkanem a oblíbeným kazatelem v Písku v letech 1694–1701,³ kde ho také poznal písecký rodák, tehdy mladý budoucí kněz, Ondřej de Waldt. Právě jeho pobyt v Písku je pro tuto práci významný z hlediska ovlivnění jeho jazyka jihočeským prostředím. Na začátku 18. století se však vrátil zpátky na Moravu, kde působil až do své smrti roku 1725.

Bílovský je Milanem Kopeckým nazýván mistrem konceptu.⁴ Koncept, neboli *concepto*, je původem španělský druh zvláštního kazatelského projevu, který je příznačný svým důvtipem, elegantním jazykem a stupňovitým napětím, jež vyvrcholí překvapivou pointou.

Tvorba tohoto slezského autora prošla vývojem od děl hagiografických (spisy o svatém Ignáciovi, o svatém Josefovi apod.) k produkci homiletické (z děl jmenujme např. *Cantator cygnus (...), to jest Hlas duchovní labutě* (1721); *Coelum vivum (...), Nebe svatosvaté* (1724)). Bílovského lze charakterizovat jako kazatele pohotového, bezprostředního a také poměrně vznětlivého. V jeho projevech nacházíme útočnost, ironii i patos – sám autor se během svých kázání stylizoval až do pozice kazatele–herce, kostel se mu stával divadlem, reprodukoval vášnivé dialogy, jak je zřejmé i v našem kázání o svaté Anně.⁵

Dalším typickým rysem Bílovského je jeho barokní patriotismus – často vyjadřuje své vlastenecké, nadto ještě zemské – tedy moravské, smýšlení.

¹ KALISTA, Z. *Století andělů a d'áblů*. Jinočany: H&H, 1994, s. 166.

² Z nejvýznamnějších děl např.: VAŠICA, J. *České literární baroko*. Brno: Atlantis, 1995., KALISTA, Z. *České baroko*. Praha: Evropský literární kruh, 1941. aj.

³ KOPECKÝ, M. *Nic stálého přítomného. K literárnímu baroku*. Brno: MU, 1999.

⁴ TAMTÉŽ, s. 93.

⁵ Podrobněji v kapitole o tematické stránce kázání.

Cílem jeho homiletické činnosti bylo poučit a zároveň pobavit, což se mu díky jeho znalosti života, zvyků i pověr prostých lidí velmi dobře dařilo.

1.2 Ondřej František Jakub de Waldt

Ondřej de Waldt svou tvorbou v duchu důvtipného řečnického mnohotvárného projevu navazuje na Bílovského (Kopecký nazývá takový způsob projevu *kazatelský konceptualismus*).⁶

Jak již bylo zmíněno výše, de Waldt se narodil v Písku, kde se také seznámil s Bílovským. Jako kněz působil po celý svůj život v jižních Čechách, nejdéle v Dobrušce na Volyňsku, zemřel ve svém rodišti roku 1752.

De Waldt už během svého života proslul jako vynikající kazatel a byl u příležitostí různých jubilejí často zván ke slavnostním kázáním. V roce 1736 byl vydán soubor jeho 39 kázání pod názvem *Chválořeč*, odkud jsme také čerpali obě jeho kázání o svaté Anně. Je však důležité si uvědomit, jak Kopecký také připomíná,⁷ že tištěná podoba kázání není s mluveným projevem totožná, ale jde o pečlivé propracování a značné rozšíření původní řeči.

Sám de Waldt pohlížel na kazatele jako na duchovního kuchaře, jehož úkolem je okořenit svá kázání citáty z Písma a svatých Otců – jeho *Chválořeči* vycházejí z parafrází na konkrétní biblické citáty.⁸

Obecně lze Ondřeje de Waldta charakterizovat jako obdivovatele českého jazyka, vlastence a obhájce české minulosti – navazoval tak např. na Václava Hájka z Libočan, Bohuslava Balbína nebo Tomáše Pešinu z Čechorodu.

1.3 Další barokní kazatelé

Barokní doba je samozřejmě typická velkým množstvím významných homiletiků, proto uvádíme jen stručné zmínky o některých z nich.

⁶ KOPECKÝ, M. *Nic stálého přítomného. K literárnímu baroku*. Brno: MU, 1999, s. 101.

⁷ TAMTÉŽ.

⁸ TAMTÉŽ, s. 103.

Matěj Václav Šteyer byl jezuitský kněz narozený v Praze r. 1630 a ve svých kázáních, která byla hojně navštěvována, si kladl zejména vzdělávací cíle. Tak jak bylo v barokních kázáních zvykem, i on uměl svá kázání dramatizovat častými otázkami a odpověďmi a osvěžovat je poutavými exemply, dokonce také často v kostelích zpíval – toužil obnovit tradici českého duchovního zpěvu. Soubor svých kázání vydal v r. 1691 pod názvem *Postila katolická*. Sepsal také *Kancionál český* (poprvé 1683; obsahoval 850 písní),⁹ kam kromě starších duchovních písní (včetně té nejstarší *Hospodine, pomiluj ny*) zařadil i vlastní písňovou tvorbu. Je také autorem oblíbené pravopisné a jazykové příručky *Žáček aneb Výborně dobrý způsob, jak se má dobře po česku psáti neb tisknouti* z roku 1668, která je vhodným pramenem i pro tuto diplomovou práci jako obraz tehdejších názorů na český jazyk. Šteyer patří spolu s Jiřím Konstancem a Janem Barnerem k nejvýznamnějším autorům *Svatováclavské bible* (činnost překladatelská i interpretační).

Daniel Nitsch byl jezuitský kazatel narozený také v Praze (1651), ale dlouho působil i v Těšíně. Je autorem dvojdílné postily oslavující český jazyk *Berla královská Jezu Krista* z roku 1709. Jeho texty jsou patetické a plné náročných metafor a příměrů, a jak se Kopecký domnívá,¹⁰ byly vhodné spíše pro posluchače z řad inteligence. Oproti Bílovskému byl Nitsch jako kazatel méně útočný, umírněnější, ovšem velmi rozhořčeně reagoval na problematiku korupce a zneužívání moci.

Valentin Bernard Jestřábský byl ostravský rodák, světský kněz a farář, který začal své kazatelské a výchovné texty publikovat až ve vysokém věku. Jeho nejvýznamnějším spisem je *Vidění rozličné sedláčka sprostného*, poprvé vydaný roku 1716. *Vidění* bývá tematicky přirovnáváno s téměř o sto let starším dílem Jana Amose Komenského *Labyrint světa a ráj srdce*, ačkoliv Jestřábský toto dílo neznal a jeho spis je *Labyrintem* neovlivněný. Jestřábský byl také moravským vlastencem, což se promítalo i do jeho kazatelského jazyka.

Václav Vejmluva byl žďárský cisterciácký opat, narozený 1670 v Brně. Získal věhlas svými organizačními schopnostmi, díky kterým pořádal nepomucké slavnosti na Zelené hoře, kde na jeho pozvání kázalo mnoho vynikajících homiletiků.

Tomáš Xaverius Laštovka je představitelem slezského kazatelství z doby pozdního baroka (20. léta 18. století). Narodil se v Hlučíně roku 1688 a byl světským knězem, autorem monotematické knihy o čtvrtém článku *Creda Čtvrtý článek víry*

⁹ TAMTÉŽ, s. 51.

¹⁰ KOPECKÝ, M. *Staří slezští kazatelé*. Ostrava: Profil, 1970.

*katolické „Trpěl pod Pontským Pilátem, ukřižován, umřel, pohřben jest“ (...) obšírně vyložený. Byl vydán také soubor jeho 84 kázání *Historie nesmrtelného Boha trpícího ve smrtelném těle*. Laštovkova kázání ve své době budila i pohoršení, a to z důvodu poměrně častého užívání vulgarismů a ostré kritiky zbohatlíků. U prostých lidí byl ovšem velmi oblíben, jelikož chápal starosti a slabosti jejich života.*

Antonín Koniáš je rozporuplnou osobností českých dějin. Proslul zejména jako pronásledovatel nekatolíků a zakázaných knih, ale byl také výborným jezuitským kazatelem. Narodil se v Praze 1691, a ačkoliv se podle Kopeckého svým kázáním nijak zvlášť nelišil od ostatních tehdejších kazatelů,¹¹ je jeho homiletická činnost značně zveličována. Jeho projevy byly velice působivé, nejčastějším tématem byla problematika hříchu. Působivost své řeči umocňoval takovými atributy jako byl například chřestící těžký řetěz na krku či kříž v ruce. U posluchačů vzbuzoval pláč, výkřiky i úplné ticho a on sám na kazatelně nejednou omdlel. Vzhledem k tematice jeho promluv neužíval odlehčujících historek, nechtěl pobavit, ale poučit. Jazyk jeho řeči byl však vzorem správnosti a kázání byla plná metafor a uměleckých obrátů.

¹¹ KOPECKÝ, M. *Nic stálého přítomného. K literárnímu baroku*. Brno: MU, 1999.

2. DOBOVÉ GRAMATIKY

Pojmem „gramatika“, tedy mluvnice, chápe Ondřej Koupil taková díla, která jsou charakteristická zejména intencí autora vytvořit knihu o užívání jazyka a řešit konkrétní pravopisné, tvaroslovné a stylistické problémy.¹² Vhodnější by proto bylo nejspíše označení „jazyková knížka“.¹³

2.1 Gramatiky humanistického období

Mluvnice 16. století jsou projevem humanismu nekatolického (především samozřejmě českobratrského) – jde tedy o propojení náboženství a celkové atmosféry doby, včetně rozvoje vědy a umění. Jak shrnuje Cuřín,¹⁴ všechny mluvnice tohoto období mají některé společné rysy:

- antické jazyky (latina, řečtina) jsou považovány za vzorové;
- hlavní pozornost je, stejně jako v gramatikách cizích, věnována hláskosloví (a s ním související správnou výslovností) a pravopisu, dále též etymologii a tvarosloví;
- autoři vyjadřují českému jazyku silnou náklonnost (hodnotí češtinu subjektivně z estetického hlediska, ovšem bez pevných kritérií), vyvyšují ho nad jazyky cizí a chtějí ho oprostit od cizích vlivů.

Náměšťská gramatika (*Gramatyka česká v dvojí stránce, Orthographia předkem Etymologia potom*) je první česká gramatika, kterou sepsala trojice autorů: Beneš Optát, Petr Gzel a Václav Philomates. Poprvé byla vydána 7. 6. 1533 (následně ještě v letech 1543, 1588, 1643) v Náměšti nad Oslavou a předcházela jí polemika o podobě českého jazyka v *Novém zákoně* (pojednává tedy z velké části o problémech překladu bible z latiny). Náměšťská gramatika se skládá ze dvou částí: *Orthographia* (autory jsou Optát a Gzel, kteří při psaní poukázali na autoritu Erasma Rotterdamského) a *Etymologia* (autorem je Philomates). *Orthographia* obsahuje informace o českých hláskách a o způsobu jejich psaní. Je zde také poprvé zmínka o interpunkci: *punktování neboli interpunkce má dvojí funkci: členění na menší celky usnadňuje odhalit smysl*

¹² KOUPIL O. *Grammatykáři. Gramatografická a kulturní reflexe češtiny 1533-1672*. Praha: Karolinum, 2007.

¹³ TAMTÉŽ, s. 112.

¹⁴ CUŘÍN, F. *Vývoj spisovné češtiny*. Praha: SPN, 1985, s. 41.

sdělení, ale interpunkční znamínka slouží i praxi hlasitého čtení.¹⁵ Je zde rozlišováno šest druhů interpunkčních znamének: virgule, dvojtečka, tečka, otazník, dělítka, závorky. *Etymologia* se zabývá jazykovou správností a jejím hlavním cílem bylo podat návod na to, jak správně překládat. Philomates se v *Etymologii* také pohoršuje nad nadměrným užíváním archaismů, které se do jeho současného jazyka nehodí. Koupil připomíná,¹⁶ že náměšťskou mluvnici je vždy nutné vidět v souvislosti s překladatelskou činností autorů, jinak by se mluvnice mohla zdát neúplná (na druhou stranu se však léty osvědčila a byla ještě několikrát vydána).

Mluvnice Jana Blahoslava (*Grammatica česká*, dokončena v rkp. r. 1571, poprvé vydána tiskem až v roce 1857) byla ovlivněna náměšťskou gramatikou, ke které Jan Blahoslav, biskup Jednoty bratrské, připojil své komentáře. Blahoslavova mluvnice se skládá ze dvou částí:

1. opis náměšťské mluvnice a Blahoslavovy připomínky a poznámky;
2. sedm knih *Přidání ke gramatice, s úvodem a Závírkou* – je zde věnována pozornost např. metaforám (ve druhé knize *Přidání*), přejímání slov (ale jen takových, které napomohou přesnějšímu vyjadřování) či dialektům. *Závírka* obsahovala autorovo svědectví o motivaci a tvorbě textu.

Blahoslavův překlad *Nového zákona*, daný právě pravidly jeho gramatiky, se stal normou pro další překladatele. Společně pak tyto překlady tvoří *Bibli kralickou*.

Mluvnice Matouše Benešovského neboli *Grammatica Bohemica* – *Grammatyka česká milovníkům téhož jazyka velmi užitečná* vyšla roku 1577 v Praze a byla věnována Rudolfu II. Matouš Benešovský Philonomus napsal svou gramatiku převážně metodou výčtu nekomentovaných skloňovacích paradigmat. Deklinační systém je uváděn společně pro substantiva a adjektiva, vyskytuje se tam vysoký počet paradigmat zájmen – souvisí to se snahou autora poukázat na bohatství českých slov, poměrně podrobně je rozvinuta konjugace sloves. Mluvnice obsahuje též ukázky metrické poezie v českém jazyce a parafráze prvních osmi biblických žalmů. Matouš Benešovský je dále autorem knihy *Knížka slov českých vyložených (odkud svůj počátek mají, totiž jaký jest jejich rozum)*¹⁷ z roku 1587, která se zabývá etymologickým výkladem slov.

¹⁵ KOUPIL O. *Grammatykáři. Gramatografická a kulturní reflexe češtiny 1533-1672*. Praha: Karolinum, 2007, s. 115.

¹⁶ TAMTÉŽ.

¹⁷ CUŘÍN, F. *Vývoj spisovné češtiny*. Praha: SPN, 1985, s. 41.

Mluvnice Vavřince Benedikta Nudožerského (*Grammaticae Bohemicae ... libri duo*, 1603) vznikla v okruhu tehdejší skutečné české jazykové elity humanistického období, Nudožerský – pražský univerzitní mistr – byl k sepsání mluvnice vybídnut samotným Danielem Adamem z Veleslavína. Nudožerského mluvnice je považována za první skutečnou českou mluvnici (tak, jak odpovídá dnešním měřítkům), která vedle komplexního latinského výkladu uvádí český příkladový materiál. Gramatika se skládá ze dvou knih *Etymologie* a *Syntaxe*.

2.2 Gramatiky doby barokní

Období baroka bylo příznačné zvýšenou pozorností na teorii jazyka, což bylo ovlivněno dobovou tendencí k útlumu a postupnému omezování češtiny. Vedle gramatik vznikala praktická poučení o jazyce nebo také slovníky (na slovníku pracoval i Jan Amos Komenský, ale jeho téměř čtyřicetileté úsilí bylo zničeno při požáru v Lešně roku 1656). Katolická církev se snažila pro svou víru získat do té doby převážně evangelické obyvatelstvo, a to zejména mluveným slovem – důraz byl tedy kladen na kázání, která jsou pro baroko tak typická.

Autoři gramatik doby barokní byli členové jezuitského řádu (výjimkou byl Václav Jan Rosa) žijící v 2. polovině 17. století. Mluvnice z tohoto období lze charakterizovat těmito hlavními znaky:¹⁸

- rostl odpor k užívání cizích slov, typický je tzv. barokní purismus;
- docházelo ke stírání rozdílů mezi jazykem spisovným a lidovým;
- dále existovala určitá návaznost na tradice humanistického jazyka (opora o *Bibli kralickou*).

Mluvnice Jana Drachovského (*Grammatica Bohemica in V libros divisa*, vydaná v r. 1660 M. V. Šteyerem) byla určena pro jezuitské školy. Autor gramatiky nebyl původně uveden jménem – pouze jako „jeden otec z Tovaryšstva Ježíšova“,¹⁹ ale k jeho jménu odkazuje ve své gramatice Jiří Konstanc, jenž od něj převzal mj. některá paradigmata zájmen. Je zde postihnout dobový stav mluveného i psaného jazyka.

¹⁸ CUŘÍN, F. *Vývoj spisovné češtiny*. Praha: SPN, 1985, s. 67.

¹⁹ KOUPIL O. *Grammatykáři. Gramatografická a kulturní reflexe češtiny 1533-1672*. Praha: Karolinum, 2007, s. 153.

Brus jazyka českého Jiřího Konstance (*Lima linguae Bohemicae, tj. Brus jazyka českého nebo Spis o poopravení a naostření řeči české*, 1667) si kladl za cíl nápravu dobového jazyka (jeho dílo je tak jako „nástroj sloužící k broušení“).²⁰ Původním záměrem bylo napsat spis česky, nakonec však vzniklo dílo latinsko-české. V úvodu jsou uváděny příklady jazykových pochybení (pravopisných, hláskoslovných aj.), pak následuje samotný výklad rozdělený do čtyř částí (*de etymologia, de constructione, de prosodia, de orthographia*). Autor vycházel z Drachovského mluvnice, v textu sděloval své osobní názory na jazyk a jeho dílo později posloužilo k jeho další významné činnosti – vzniku katolického překladu Písma, ke *Svatováclavské bibli*.

Žáček Matěje Václava Šteyera (*Žáček aneb Výborně dobrý způsob, jak se má dobře po česku psáti neb tisknouti*). I tento spis (poprvé vyšel v roce 1668 anonymně) je praktickým poučením v otázkách jazykové správnosti, zejména pravopisu. Šteyer nepřišel s novou mluvnickou koncepcí, dílo je specifické především svým vtípným podáním. Je napsané česky formou žákovských otázek (odtud pojmenování *Žáček*) a učitelových (tedy autorových) odpovědí. V textu vycházejí na povrch dobové spory mezi zaběhlou praxí písařů a systémem pravopisu tisků (dnes označovaného jako pravopis bratrský).²¹ Norma je zakládána na úzu *Bible kralické*. Text odráží i hlavní dobové tendence v jazyce (zakončení adjektiv *-ej*, protetické *v-* na počátku slova, diftongizace *ou-* na počátku slova atp.).

Anonymní *Prima principia* byla vytištěna v jezuitské akademické tiskárně, ale autor ani rok vydání uvedeny nejsou. Je to mluvnice kompilační, přebírá mnohé jevy ze starších mluvnic a inklinuje spíše ke starobylým tvarům jazyka.²²

Čechořečnost Václava Jana Rosy (přesněji *Čechořečnost seu Grammaticae linguae Bohemicae*) z roku 1672 má syntetizující charakter, poukazuje na vývoj spisovné normy od počátku 17. století (velká pozornost je věnována např. slovesným tvarům – zejm. vidům). Spis se skládá ze čtyř částí: *Ortografie, Etymologie, Syntax* a *Prozodie*. Právě v poslední části chtěl Rosa poukázat na češtinu jako na jazyk odborný a vedle výkladu v latině přidal na liché strany textu i výklad český. České odborné pojmy byly v podstatě neumělé kalky latinských termínů a Rosova *Čechořečnost* si těmito neologismy (např. místo „divadlo“ *dívárna*) paradoxně vydobyla v následujících

²⁰ TAMTÉŽ, s. 162.

²¹ TAMTÉŽ, s. 175.

²² KOUPIL, O. *Grammatykáři. Gramatografická a kulturní reflexe češtiny 1533–1672*. Praha: Univerzita Karlova, 2007, s. 176–179.

obdobích poměrně špatnou pověst (Rosa bývá někdy také nazýván kazitelem české řeči).²³

***Grammatica Slavo-Bohemica* Pavla Doležala**, tedy vlastně mluvnice slovensko-česká, z roku 1746 značně navazuje na činnost V. J. Rosy.

***Gramatika česká* Jana Václava Pohla** (*Gramatika česká oder die böhmische Sprachkunst*, 1756) je dokladem regrese českého jazyka, ačkoliv autor si kladl za cíl naopak češtinu hájit.

²³ CUŘÍN, F. *Vývoj spisovné češtiny*. Praha: SPN, 1985, s. 61.

3. KÁZÁNÍ O SVATÉ ANNĚ

Forma a podoba kázání v době baroka byla dána poměrně přesnými teoretickými pravidly – jak má být kázání rozvrženo, jak rozvíjet téma atd., to vše bylo ovlivněno antickým vzorem. Stěžejními prvky kázání jsou:

úvod do tematiky (exordium) – většinou prostřednictvím biblického citátu;

zdůvodnění konkrétního stanoviska pomocí teoretických důkazů a příběhů z dějin, mytologie i současnosti;

mravní naučení.

Snahou Bílovského i de Waldta bylo nejen posluchače poučit, podat návod na správný křesťanský život a kritizovat současný stav společnosti, ale také skutečně zaujmout a někdy i pobavit. Bílovského kázání má ovšem intenzivní mravokárný tón.

Ondřej de Waldt ve své *Chválořeči* věnoval svatě Anně hned dvě kázání (soubor obsahuje též dvě kázání např. o sv. Prokopu a o svaté Barboře, čtyři texty jsou věnovány poutním mariánským kázáním), což může být dáno i tím, jak velký význam světici přisuzoval.²⁴ Ve srovnání s Bílovským (22 stran textu) jsou de Waldtova kázání kratší (první de Waldtovo kázání má 18, druhé 15 stran). Bílovský také podstatně častěji uváděl názory slavných učenců z doby antiky, čerpal z mytologických námětů apod.

Svatá Anna, matka Panny Marie, byla v českých zemích velmi uctívanou světicí, jak podotýká Antonín Šorm,²⁵ zejména u prostého lidu. Legenda lidem slibovala, že *Kdo svatou Annu vzývá, pro toho ona shromáždí v nebesích přímluvy všech svatých do stříbrné misky a potom je přináší k trůnu Božímu ...*²⁶ Věřící tedy byli přesvědčeni, že svatá Anna je ochránce a naopak potrestá ty, kteří ji nechovali v úctě – tak, jako se vyprávělo v příběhu ze třicetileté války, kdy nemohl být Švédy vydrancován chrám sv. Mikuláše v Praze díky oltáři sv. Anny, jenž potrestal všechny, mající nekalé úmysly. Sv. Anně bylo zasvěceno úterý, údajně se v tento den narodila i zemřela, o úterý jako o dnu Svaté Anny se zmiňuje i Ondřej de Waldt ve svých kázáních. Úcta ke svatě Anně se v lidovém podání šířila v pohádkách, pověrách, příslovích i v lidových písních.

²⁴ Waldt kázal často v obci Kraselov, v jejíž blízkosti se ve směru na Strakonice nachází kostel sv. Anny z roku 1726, významné poutní místo toho kraje.

²⁵ ŠORM, A. *Svatá Anna v lidové úctě v Čechách a na Moravě*. Praha: Antonín Šorm, 1936, s. 46.

²⁶ TAMTÉŽ, s. 3.

Obraz svěřice se v křesťanských domácnostech umisťoval tradičně v průčelí domu nebo na brance do dvora. Podobně jako jiným světcům i sv. Anně je připisováno četné množství patronátů – vyučování a výchovy (často je Anna např. patronka slabikářů), útočiště chudých, ochrana před nemocemi (zejména před morem, cholerou), ochrana před ohněm. Je patronka různých řemesel (horníků, cihlářů, truhlářů a mnoha dalších), Anna také drží patronát nad hodinkou smrti a provázením duše na věčnost.²⁷ Nejčastěji se ovšem představuje jako patronka žen a matek v nesnázích a bývá vzývána jako útočiště bezdětných. Bílovský i de Waldt se také nad tímto dvacetiletým obdobím ze života sv. Anny, kdy žila v neplodnosti, zamýšleli jako nad zkouškou od Boha, kterou v křesťanské pokoře a víře přestála a byla za to odměněna Marií, matkou Ježíše Krista. Právě z tohoto důvodu nebyla Anna většinou zobrazována sama, ale se svou dcerou a se svým vnukem jako tzv. „sv. Anna Samatřetí“.²⁸ A takto byla Anna představována i v našich barokních kázáních – jako matka a babička.

3.1 Tematická stránka kázání

Bílovského kázání *Na slavnost svatě Anny, matky nejsvětější Panny Marie bez poskvrny počaté.* (s. 508–530)

Kázání začíná formou dialogu mezi Bohem a prorokem Ozeášem: Bůh po něm chce, aby se po dobrém uvážení oženil. Bylo již zmíněno, že Bílovský měl velký **cit pro dramatičnost**, kostel se mu stával divadlem pro jednoho herce (tedy pro kazatele). Podobných replik, kdy kazatel mluví za více postav, najdeme v kázání několik: Bůh – Ozeáš (s. 508c), kazatel promlouvá ústy poety (např. *Nebo Poeta hrozí: Nekaždá se / ta šikuje panna / která tě miluje*, 509b), často také promlouvá ústy slavných antických učenců (např. Demokrita, Aristippa, Lykurga, Promethea, Solona aj.).

Svatá Anna je v tomto kázání představována jako **vzor dobré manželky** – jí podobnou by si i Bílovského posluchači měli zvolit za ženu. Bílovský zároveň poskytuje rady, jak při takovém vybírání postupovat, na co se u budoucích manželek

²⁷ TAMTÉŽ, s. 23–34.

²⁸ TAMTÉŽ, s. 37.

ohlížet. Jsou zde tudíž vyjmenovány **typické vlastnosti žen**. Případná nevěsta tedy může být:

- panna, nebo vdova;
- chudá, nebo bohatá;
- upovídaná, nebo tichá;
- krásná, nebo ošklivá;
- příliš plodná, nebo neplodná.

Žádná z možností není ideální, protože jak byli posluchači (adresáti) poučeni, každý extrém je nevhodný. Popis osobnostních rysů žen pokračuje výčtem (a následným vysvětlením) ušlechtilých znaků, tzv. *pěti P*:

- pobožná;
- pěkná;
- pozorná;
- peněžitá (a k tomu štedrá);
- pokorná.

Svatá Anna byla podle Bílovského nositelkou všech těchto pěti „P“. Kazatel vyzdvihuje obzvláště Anninu pokoru – Bůh pokoušel její statečnost, když ji nechal žít téměř dvacet let v neplodnosti a s tím souvisejícím pocitem ponížení. Anna se však takovým příkořím nenechala zlomit, uchovala si svou víru a vytrvale pracovala, za což byla odměněna dcerou Marií a následně i vnukem Ježíšem: *Větší pak Marie nad Marii dceru Svaté Anny / a matku Boží učiniti nemůže / kterou silná pobožnost / a modlitba Svaté Anny působila*, 514b. Anna je také vhodným příkladem mateřské pečlivosti.

Bílovský dále v textu bojuje **proti zažitým stereotypům**, že muži jsou moudřejší než ženy a udává příklady slavných statečných žen, mezi které patří právě i svatá Anna: biblické postavy Rebeka, Judith, Ester, Abigail aj. Do duchovních záležitostí často **proniká světská tematika** (právě již zmíněnými příběhy ze života atp.).

Značná část kázání má ovšem charakter **kritiky společnosti**. Autor je nespokojený s těmito jevy:

rodiče jsou špatným příkladem pro své děti, nevedou je ke zbožnosti: *když vy Rodičové Dítky vaše proklínáte / čertum odevzdáváte* 516b; *kde je tatík piják / tam je i syn pijáček / dcera pijavka* 516c; *V čem vy nyníjší Matky vaše Dcery cvičíte (...) / v šperkování / v milování* 520a; *kdyby jste vy Rodičové Dítky vaše / té moudré Matičce častěji a horlivěji poroučeli* 521b;

rodiče chtějí své dcery provdat co nejdříve: *Nyní Rodičové Dětem svým ještě v kolíbce o ženichy / a nevěsty se starají* 511a; *Vy pak matky mnohé k tomu je máte / řkouce: co pak nepůjdeš do hospody / budešli ty doma seděti / do smrti se nevdáš* 526b;

mladé dívky nejsou dostatečně cudné a mravné: *velmi málo moudrých panen mezi fraucimorem se nachází* 519a; *ó panenky škoda přeškoda vaší krásy / škoda přeškoda vašich věnečku* 519b; *o tom nestydatým odkrýváním mluvím* 527a.

Kázání je napsáno přístupným jazykem, aby bylo posluchačům srozumitelné, problémy jsou vysvětlovány názorně a na hojných příkladech. Autor se někdy uchýloval až k ironickému tónu (*Ó Bože kam jsme přišli* 520a), který bezpochyby na posluchače zapůsobil. V závěru je přirozeně vyjádřeno přání, aby lidé na svatou Annu, matku Boží nadále pamatovali.

První de Waldtovo kázání Na Den Svaté Anny. Vštípil Pán Bůh Ráj Rozkoše na Východ. (s. 434–452)

I de Waldtovo kázání má úzkou souvislost s dramatickou formou. Projev začíná argumentem a přímo oslavou svaté Anny, výčtem jejích ctností a zásluh, její velikosti pro všechny věřící a také vyjádřením autorovy snahy po dostatečném vyslovení její důležitosti.

Kázání obsahuje:

oslavu svaté Anny – pohlíží na ni především jako na matku P. Marie (zatímco Bílovský oslavoval i její lidské kvality, de Waldt neustále inklinuje k oslavě mariánského kultu): *Nejsvětější Matičko / Krista Pána rozkošná babičko* 434a; *ó zlatá Babičko / Matky Boží Matičko* 435b; *od věčnosti zvolil Svatou Annu za Matku Marie* 441c;

časté **biblické odkazy** prostřednictvím **metafor** a **obrazných pojmenování** – svatá Anna je přirovnávána k mnoha biblickým (i jiným) motivům: Anna jako **ráj rozkoše** (právě z tohoto argumentu vychází celé kázání): *hněv Božský zrodil se v prvním Zemském Ráji skrz Adama a Evu / ten tak říkáje / umřel v druhém Ráji v Svaté Anně / umřel v Svaté Anně Boží hněv* 441a; *v nížto měli svou Nebeskou Rozkoš nejrozkošnější Ježíš a Maria* 443c; Anna a den jejího narození, **úterý**: *to jest v outerý se ctí Svatá Anna / a její den sluje* 448b; Anna jako Babylon či **babylonská věž**: *jako jistě věž převyšuje jiný stavení / tak svatá Anna svatosti převyšuje všechny ženy* 436c; *a od ty doby není takové srozumění mezi lidmi a d'ábly* 437c; Anna jako **žebřík**: *Ten řebřík nic jiného neznamená / nežli Genealogi, neb Linii / a postupnost Rodu Abrahama* 438a; Anna jako

sloup: *jsi ty jeden sloup z oných dvou / kteří lidu izraelskému svítili na poušti* 438c, atp.;

cít pro hravost a slovní hříčky: *Jaro Rájní Svatá Anno / a Ráji Jarní* 441b;
David to jméno má pět liter / druhý David Jesus má též pět liter 445a; *snad těch pět kamenu znamená pět Rán Krista Pána* 445b;

využívání **lidové etymologie** (svérázného výkladu slov): *Anna se čte i nazpátek Anna / na dokázání / že kdykoliv se k Bohu obrátíte / ji sobě zase za Matku zvolíte / k ní se vrátíte* 451b.

Kázání je bohaté na množství výpravných příběhů (fabule jako beletristické rozprávky a historie jako exkurz do dějin),²⁹ např. boj Davida s Goliášem, zmatení jazyků v Babyloně, svedení Evy v ráji hadem atd. Tato vyprávění jistě na posluchače působila svými atraktivními tématy, autor tím ovšem zároveň nenucenými prostředky své posluchače vzdělával a prohluboval jejich znalost bible. De Waldt tak bezpochyby splňoval své kazatelské cíle poučit, pobavit a přesvědčit posluchače.

Druhé de Waldtovo kázání *Na Den Svaté Anny. Spasení stalo se Domu tomuto.* (s. 453–468)

Ondřej de Waldt užívá v obou svých kázáních o sv. Anně značně podobné motivy i způsoby užití přirovnání – tedy Anna jako matka Panny Marie, Anna jako ráj (to je výchozím tématem prvního de Waldtova kázání). Sám autor také na své předchozí kázání o svaté Anně upozorňuje: *Živej Ráj jest Svatá Anna, jak jsem před 4. léty to hojně zde pro přešvarnou sympatii dokázal* 455a, ba dokonce hlavní myšlenky předešlého kázání shrnuje, jde tudíž o **záměrnou návaznost** jednotlivých kázání.

Tematicky vycházel z biblického citátu a argumentu; zde je jím *Dům spasení Svatá Anna*. Ústředním motivem je tak **dům**. Anna je představována jako **symbol domova a bezpečí**, proto by se na ni měli věřící obracet: *domu pospícháme / proto že Rodiče milujeme / je viděti usilujeme / a u nich / při nich se dobře máme*. 456b. Anna jako **babička Boží** také symbolizuje křesťanům oporu: *co kdyby Svatá Anna byla toho Domu zlatý Sloup? Co sloup? Jest podpora silná* 466a.

I zde se vedle duchovní stránky kazatelova poselství objevují též doprovodné **příběhy** (fabule a historie) pro větší názornost: *Skusil to jistý Ctitel horlivý Rodičky Boží (...) který každý den skrze modlení Rozarium jí se pobožně poroučel*. 464c.

²⁹ KOPECKÝ, M. *Nic stálého přítomného. K literárnímu baroku*. Brno: MU, 1999, s. 103.

Cílem kázání je přirozeně nabádat posluchače k uctívání svaté Anny, k řádnému křesťanskému životu tak, aby *když nás ponесou z domu do Domu / tělo do Hrobu / dej / abychom / když půjdeme do domu věčnosti / skrze tebe dostali se do Domu šťastné věčnosti* 468a.

3.2 Stylistická stránka kázání

Bílovskeho kázání *Na slavnost svaté Anny, matky nejsvětější Panny Marie bez poskvrny počaté.* (s. 508–530)

Bílovskeý využíval řady stylistických prostředků, kterými mohl intenzivně působit na své posluchače. Jako kazatel byl u prostého lidu velice oblíbený, Milan Kopecký připomíná, jak byl při Bílovskeho kázáních kostel často přeplněn a lidé dokonce sledovali kázání ze žebříků, které byly přistaveny k oknům z vnější strany kostela.³⁰ Populární u nich byl mj. proto, že znal jejich život. V textu se tak vyskytují:

ve vysokém počtu **rčení, průpovědky, lidová přísloví a přirovnání** – ta lidé znali, rozuměli jim a běžně je také užívali. Např. *jak říkáme ještě mléko má na hubě* 511a; *Strom jenž ovotce nenese / nemá státi ani v lese* 509b; *Která žena hubou mele / jest břemeno neveselé* 510a; *dlouhé vlasy / krátký rozum* 517b; *sed' ty v koutě; budešli dobrá najdou tě* 527b; *mluví / jakoby bičem mrskal* 509c; *jakobych hrách na stěnu rosíval* 527b; *co smradlavé Stádo nečistých koz* 519b;

familiární oslovení posluchačů – jistě plní určitou persvazivní funkci, posluchači mohou mít pocit, že kazatel promlouvá přímo k nim: *Polexinko / Ančičko / Marynko* 527b;

kritické, až jízlivé oslovení posluchačů: *ó kuplířky a ne matky / co děláte?* 526b; *krásu duše za bláto máte* 524b; *vy pak nestydaté jalovice vaše tělo (...) nestydatě odkrýváte* 526c;

řečnické otázky: *Kde jste nynějšího věku krásné Anny?* 524b; *kde jste krásné Heleny?* 524b; *kterak vy nynějšího času panenky obstáti máte?* 526b; *jakou by jste sobě vy páni mládenci vyvolili?* 509a;

další jiné **řečnické figury:** oslovení svaté Anny: *To jsi ty svatá Anno* 528c; *žádného v chudobě postaveného neopouštíš* 529a; *věčně jsi blahoslavená* 529b; repliky

³⁰ TAMTÉŽ, s. 94.

dialogů: *Ozeáši? Co račte pane* 508c; *Martialis říkával své manželce: přál bych sobě / i tobě / abys nebyla tak pěkná* 524c; *ach jak krásný jsi synu můj; odpověděl: Matko, jsemli já krásný? I ty musíš býti krásná* 523a; apel na posluchače: *Já se ptám znovu* 511b; *znamenejte dobře* 514c; *a z toho zase zavřete* 516b; *na jednu Abygail se upamatujte* 517c;

biblické citáty, odkazy na učence – ve vydaném souboru byly latinské sentence odlišeny od ostatního textu jiným typem písma;

obrazná pojmenování: *Snadno jest manželku do domu uvedsti / než z domu vyvedsti tvrdý ořech* 511b; (svatá Anna) *poklad nad všechny poklady / Marii pannu pod srdcem svým schovaný nosila* 512c; *proto se může tak (svatá Anna) jmenovati / pokladnice Božská* 512c; *děti ďábla a Lucipera / děti sto milionů Sacramentu* 516b; *kde je matka pivoňka / tam je obyčejně dcera bumbálka* 516c; *když mezi mužema Šalamouny / ale i mezi ženami moudré Šalamounky (...) nacházím* 517b; *přeškoda vašich věnečku / škoda přeškoda vašeho panenského oleje / vašich lamp* 519b; *moudré panenky v bílém rouše za beránkem choditi* 519b; *vy pak nemoudré za rohatým Kozlem co smradlavé Stádo nečistých koz* 519b;

subjektivní názory a pocity autota: *Kdybych já měl můj hlas a Votum někomu dáti / radil bych aby sobě vyvolil Annu* 511b; *já ale k mému předsevzetí pravím / že proto byla dvacet lét neplodná Svatá Anna (...) aby se pobožnost svaté Anny světu vyjevila* 515c; *sváma já dnes držím moudré / a opatrné ženské pohlaví* 517b; *Ach což mne ty slova straší / a opravdu se bojím / že málo Moudrosti při nynějších pannách (...) se nachází* 519a.

První de Waldtovo kázání Na Den Svaté Anny. Vštípil Pán Bůh Ráj Rozkoše na Východ. (s. 434–452)

V de Waldtově kázání se vyskytují umělecké prostředky, které jsou pro barokní dobu typické, zejména:

kontrasty: světla a tmy: *jasný oheň jest Maria hříšníkům ve tmách v noci chodícím* 438c; horka a chladu: *horkost jeho nám oblak umenšuje / a činí chládek. Dobře tehdy Svatá Anna se oblakovému sloupu připodobňuje* 439a;

symboly: *celý prsten společně dvou osob manželstvo znamená / a půl prstenu polovic / totiž jednu osobu z Manželstva* 436a; *ještě všichni byli jednoho jazyku / totižto jednoho hříchu otrokové* 437a; *jsi ty řebřík Jakuba* 438a; *utrhněme sobě dvě kytky / a rozmilé dítky / Marii a Ježíše* 440c; *řeky milosti nebeských plynou a pochází na celý*

svět / celý svět svou sladkostí opojují 446b; **Strom Umění zlého / a dobrého / a Strom života** 448a; tři dni Neděle / Pondělí / Outery (...) též tři osoby Nejsvětější / Ježíš / Maria / Anna 448b;

metafory: jsi ty po veřejnej počátečního hříchu potopě / **Duha Umluvy** (...) tak z tyto požehnané Duhy / **Moře Milosti Maria** (...) naroditi a přijiti měla 435c; a v tom **veřejným stavení** / jehož grůnt byl Adam a Eva 437a; k lásce Boží **podpaluje** nás hříšníky 438c; ten **potok čistý** znamená přečistou Boží Babičku 445b.

Autor využívá také mnoha řečnických figur, kterými udržuje kontakt s posluchači:

oslovování posluchačů, apel na jejich křesťanskou pokoru: *podte / podte ve Jménu Páně* 440c; *milujte Svatou Annu* 442c; *všichni lehký přístup máme k přesladkej tejto Matičce* 443b; *všickni řekněte se mnou Amen* 452b;

řečnické otázky: *Ale proč?* 438c; *Ale proč pak se nazývá Rájem Svatá Anna?* 443c; *A tak tehdy Svatá Anna jest Rozkoše Ráj?* 441a;

další **řečnické figury** – **dialogy, promluvy**: *řekl Bůh: Podte a ztupme / a zmatečný učíme jazyk jejich* 437b; *Rodička Boží: podiž Bratře odsud s námi do onoho nešťastnějšího místa: i kterak mně nazýváš bratrem ó nejdůstojnější Nebe Císařovno* 447b; **částice přitakací a přací**: *Ano / ano / ó Svatá Anno!* 434a; *Ó kýž jsem dostatečnej záhodně tě dnes chváliti* 435a; **citoslovce** vyj. překvapení: *Aj tuze s lidským pokolením před Svatou Annou d'ábel lomcoval* 440a; **subjektivita autora** – hyperbolizuje velikost svěřice a vyjadřuje svou nepatrnost a pokoru: *já nehodný tvůj ctitel / ó slávo královská Svatá Anno* 435b; *Nevím / nevím co o tobě tehdy (...)* Marie Panny Matičko / *slavného a chválitebného povím* 440b.

Jazyk Ondřeje de Waldta je charakteristický mnoha rafinovanými slovními hříčkami, autor často užívá originálních obrazných pojmenování, přirovnání atp. Ve srovnání s Bílovského kázáním o svaté Anně však v tomto textu není tak vysoký počet dialogů, uvádění myšlenek a názorů antických učenců zde zcela chybí.

Druhé de Waldtovo kázání Na Den Svaté Anny. Spasení stalo se Domu tomuto. (s. 453–468)

V druhém de Waldtově kázání byla použita **bohatá metaforika**: svět je připodobněn k poli, o které musí každý dobrý křesťan pečovat (jako hospodář), aby se urodily klasy dávající zrna, díky nimž lze zase upéct chléb. Být správným křesťanem vyžaduje tedy každodenní píli a úsilí. *Co Svatá Anna? Jest pole to užitečné / a vzácné / z něhož posla Maria Panna klas ten nejdražší* 461c.

Dále se vyskytuje:

oslovení posluchačů: *Páni poslouchači* 453a; *zdrávi a pozdraveni buďte ó smutní Adama děti* 453a; *Ó křesťanští hospodářové* 464a; *Svaté Anny Ctitelové* 464a;

jiné apostrofy: *zdráv buď světe* 453a; *když jsme na tebe poměli Syone / Jeruzaléme město svatý* 454b; *Ó šťastný Dome!* 455b; *Ó šťastný Ráji!* 455b; *Ó Ráji Rozkoše!* 460a; *Ó zlatý Sloupe!* 466b;

dialogy, promluvy: *neb Kristus řekl: (...) živej Ráj jest Svatá Anna* 454c; *Ježíš / který sám o sobě praví: Já jsem chléb živý* 462a;

kontrasty: *jak ve dne tak i v noci* 459c;

symboly: *A tak tehdy Svatá Anna jest Dům* 456a; *Vcházíme z Domu k Bráně / a skrz Bránu do Domu / skrz Annu k Marii* 456c;

příslovní: *Všudy dobře doma nejlíp* 456a;

slovní hříčky: *k rozkošně nevinnému / a nevinně rozkošnému životu* 453c; *v nuznej slávě / v slavnej nouzi* 454a;

četné přívlastky: *vyhnán na poušť, do plačtivého oudolí* 453b; *ryšavý lhář / starý partykář* 453b; *v ustavičném presu* 454a; *na den slavného / milostného / a krásného lovu* 454b; *lidský jedovatý škůdce / had* 455c; *v čas početí nejsvětější dcery její* 456b; *neskončený poklad* 456c; *divný věci vidíme* 457b; *z klasu toho vzácného* 461c; *chléb anjelský* 462a; *nehledí toho pole přeuzitečného* 462a; *klas nejdražší* 462b; *poklad nejvyšší / největší / a nejdražší* 463b; *jsi to vzácné drahé / a užitečné pole* 463c; *požehnaný / vinšovaný / svatý život* 464a; *s svou dcerou nejsladší* 465a; *Svatý / šťastný / a blahoslavený dome!* 465c; *moudrá / pracovitá / pobožná žena* 465c aj.

3.3 Lexikální stránka kázání

V lexikální rovině jsme se v textech zaměřili především na adjektiva,³¹ jež se v kázáních obou autorů hojně vyskytují a dotvářejí projev nejen po stránce obsahové, ale také umělecké. Vycházeli jsme z předpokladu, že u de Waldta se budou vyskytovat ve vyšší míře než u Bílovského, to se však nepotvrdilo.

³¹ Vzhledem k rozsahu práce zde nejsou adjektiva vypsána, ale pracujeme již s dílčími výsledky.

Adjektiva pojmenovávají vlastnosti, znaky substance a podle *Příruční mluvnice češtiny* je z hlediska významového rozdělujeme na dva základní druhy:³²

- a) **kvalifikační** adjektiva vyjadřují vlastnosti substancí; ze slootovorného hlediska se jedná zpravidla o slova neutvořená (prvotní), vyjadřují spíše subjektivní hodnocení vlastnosti a obvykle je lze stupňovat;
- b) **relační** adjektiva vyjadřují vztah k další substanci, od které jsou odvozená.

Vlastnost mohou vyjadřovat:

- objektivně – pak se nestupňují;
- v přeneseném významu – je možné je stupňovat;
- přivlastňování k základu, tzn. posesivní adjektiva.

Dále jsme věnovali pozornost pozici adjektiv, zda jsou umístěna před substantivem, nebo za ním.

Bílovskeho kázání Na slavnost svaté Anny, matky nejsvětější Panny Marie bez poskvrny počaté. (s. 508–530)

- a) **kvalifikační** adjektiva (159x):

– adjektivum stojící před substantivem: 121x;

– adjektivum stojící za substantivem: 38x;

- b) **relační** adjektiva (500x):

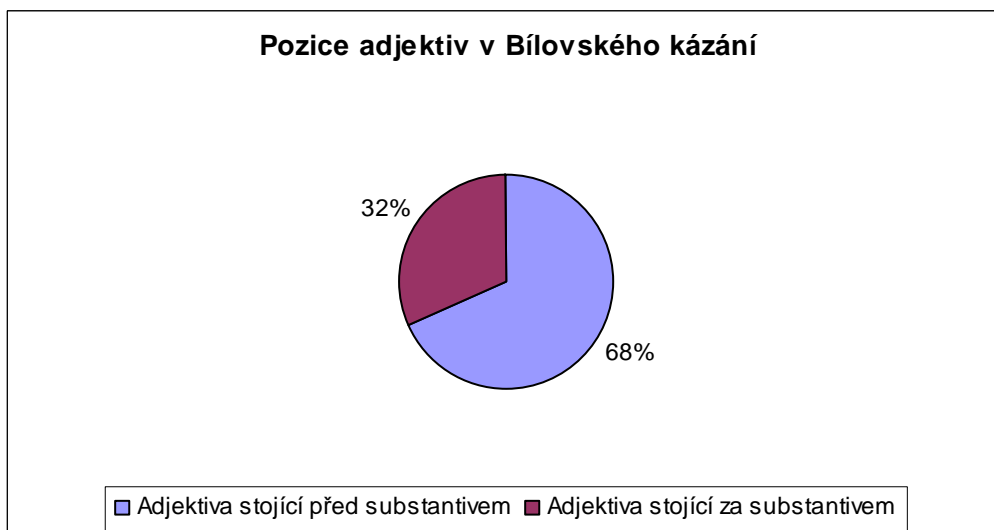
– adjektivum stojící před substantivem: 330x;

– adjektivum stojící za substantivem: 170x.

Pozn. 1 Adjektivum *svatý* se v textu vyskytuje celkem 103x (93x stojí před substantivem), z toho 63x bylo adjektivum *svatý* užito ve spojení se jménem Anna, tedy *svatá Anna*.

Pozn. 2 Nejsou započtena adjektiva, která jsou součástí jmen osobních: *od Lycurga Lacedemonského* 510c, *od Promethea Egyptského* 510c, *od Solona Athenského* 510c, *Diviš Kartuziánský* 515b, *Velebný Beda* 515c, *Velebný Beda* 518b, *kázání svatého Jana Zlatoustého* 520b, *svatý Jan Damascenský* 523a (2x).

³² *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1995, s. 281.

První de Waldtovo kázání *Na Den Svaté Anny. Vštipil Pán Bůh Ráj Rozkoše na Východ.* (s. 434–452)

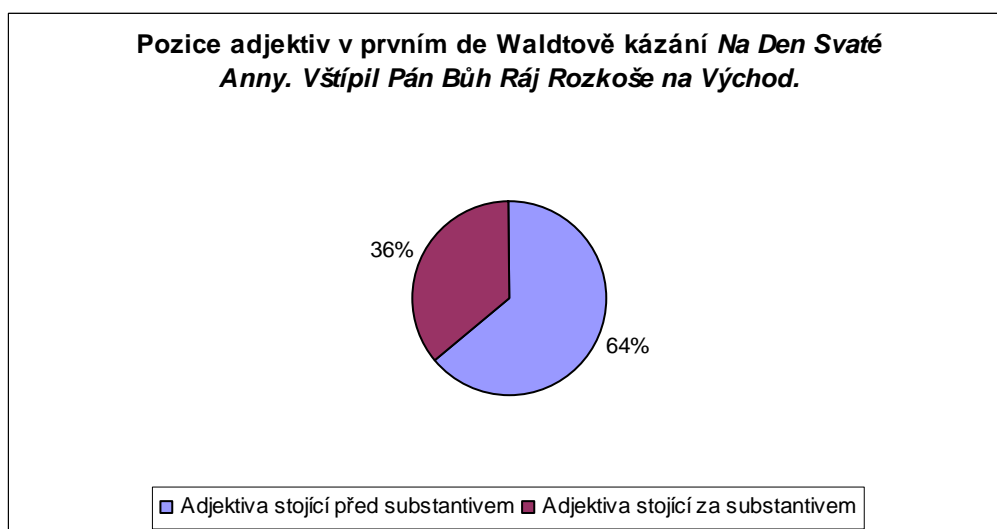
a) **kvalifikační** adjektiva (60x):

- adjektivum stojící před substantivem: 40x;
- adjektivum stojící za substantivem: 20x;

b) **relační** adjektiva: (431x)

- adjektivum stojící před substantivem: 273x;
- adjektivum stojící za substantivem: 158x.

Pozn. Adjektivum *svatý* se v textu vyskytuje celkem 107x (96x stojí před substantivem), z toho 87x bylo adjektivum *svatý* užito ve spojení se jménem Anna, tedy *svatá Anna* (jednou v postpozici).

Druhé de Waldtovo kázání *Na Den Svaté Anny. Spasení stalo se Domu tomuto.*
(s. 453–468)

a) **kvalifikační** adjektiva (62x):

– adjektivum stojící před substantivem: 46x;

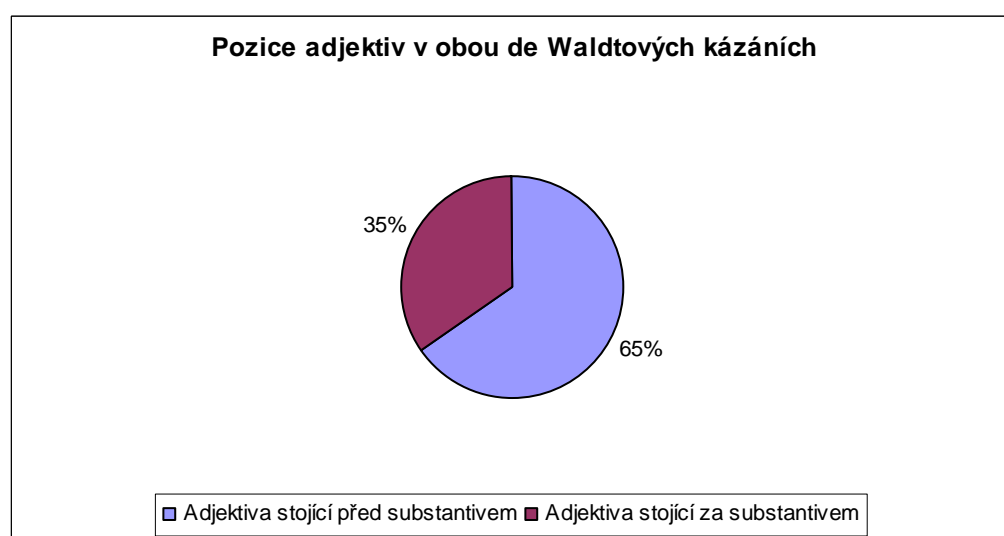
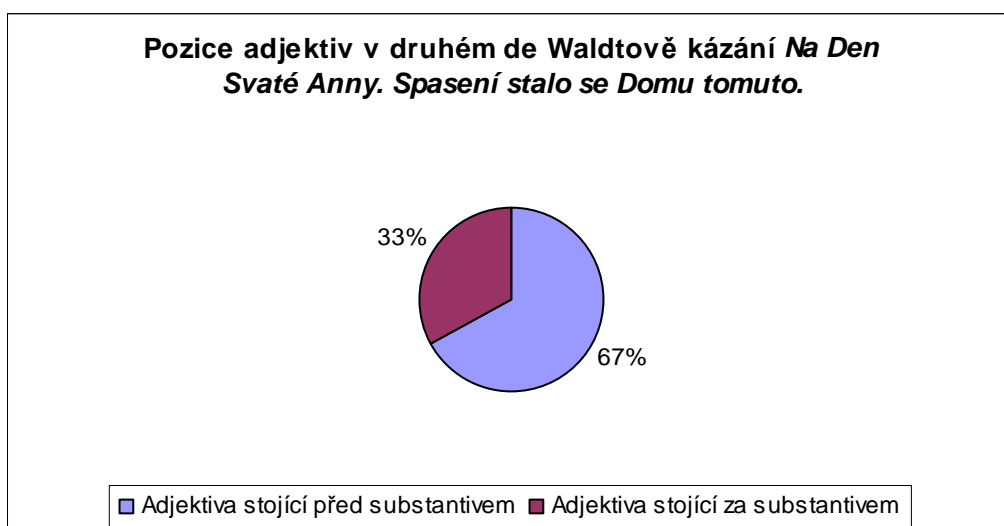
– adjektivum stojící za substantivem: 16x;

b) **relační** adjektiva (369x):

– adjektivum stojící před substantivem: 242x;

– adjektivum stojící za substantivem: 127x.

Pozn. Adjektivum *svatý* se v textu vyskytuje celkem 110x (95x stojí před substantivem), z toho 75x bylo adjektivum *svatý* užito ve spojení se jménem Anna, tedy *svatá Anna* (jen jednou v postpozici).

Adjektiva v kázáních Bílovskeho a de Waldta

Adjektiva se skutečně ve všech kázáních vyskytují ve vysokém počtu (hojně jsou užívána adjektiva utvořená ze slovesných tvarů). Autoři prostřednictvím adjektiv pojmenovávají znaky, vlastnosti substancí i vztahy mezi nimi. Vhodná a rozmanitá adjektiva zvyšují barvitost a originalnost projevu. Jejich postavení ve větě se blíží dnešnímu stavu, neboť převládají téměř o polovinu adjektiva v antepozici.

	Bílovskeý	de Waldt		
adjektiva		1. kázání	2. kázání	celkem
celkový počet	659	491	431	922
stojící před substantivem	451	313	288	601
stojící za substantivem	208	178	143	321

4. ANALÝZA JEDNOTLIVÝCH KÁZÁNÍ O SVATÉ ANNĚ

4.1 Hláskoslovné jevy³³

4.1.1 Diftongizace *ú* > *ou* na začátku slova

Diftongizace *ú* > *ou* uvnitř a na konci slova v tiscích převažovala, jak uvádí Porák, od konce 20. let 16. století.³⁴ Psaní diftongu na začátku slova, po předponě a ve spěrkách však prošlo odlišným, pomalejším vývojem.

Úzus psaní diftongu *ou* jako *au* se různí podle nářečí, v jednotlivých tiscích a rukopisech, ale také v jednotlivých slovech.

Dalším faktorem těchto diferenciací u slov s *au-* je též morfologická alternace *u-/ú-*. Kvantita počátečního *ú-* často není v rukopisech vůbec uvedena. Problém totiž mohl nastat ve způsobu značení kvantity samohlásky. Na začátku slova bylo *u* obvykle psáno písmenem *v*. Délka se tedy mohla vyjádřit:

- a) spěrkou (pak by ale vzniklo *w*, které má svou vlastní funkci);
- b) psaním tečky nebo čárky nad *v* (tento jev se vykytoval minimálně);
- c) spěrkou *uu*;
- d) skupinou hlásek *uo-*;
- e) diftongizací *ú* > *ou*;

Nejspolehlivější možností k vyjádření kvantity *u* na začátku slova se ukázala právě diftongizace tohoto vokálu, která se začala uplatňovat kolem poloviny 16. století.

Diftong se důsledně tiskl i psal v podobě *au-*, ale jak připomíná Cuřín, obecně platila výslovnost *ou*.³⁵

³³ Příklady dokládaných hláskoslovných jevů v jednotlivých kázáních nejsou uvedeny v plném počtu, ale maximálně pět dokladů. Při uvádění poměru slov s provedenou a neprovedenou hláskoslovnou změnou pracujeme s celkovým počtem všech případů užitých slov. U příkladu uvádíme číslo strany v daném kázání a dále také přesnější umístění na stránce. Strana je tedy rozdělena na třetiny a, b, c, z toho každá třetina čítá přibližně deset řádků.

³⁴ PORÁK, J. *Humanistická čeština. Hláskosloví a pravopis*. Praha: Univerzita Karlova, 1983.

³⁵ CUŘÍN, F. *Vývoj spisovné češtiny*. Praha: SPN, 1985.

4.1.1.1 Diftongizace *ú* > *ou* v dobových gramatikách

Náměšťská gramatika

Autoři náměšťské gramatiky odmítali psát vokály *uo* s argumentací, že je sice znají z knih, ale neznají nikoho, kdo by je skutečně užíval. Tento názor můžeme považovat za projev postupného vývoje a ustalování diftongů.

V textu mluvnice se vyskytují slova s *u-* (psáno *v-*) i s *ou-* (psáno *au-*), převažuje ale nediftongizovaná podoba slova s *v-* na začátku.

Mluvnice Jana Blahoslava

V Blahoslavově mluvnici se vedle sebe běžně nachází slova s *v-* i s *au-* (*vmysl* i *aumysl*).

Mluvnice Matouše Benešovského

Tato mluvnice má jiné pojetí, je to první česká gramatika založená paradigmaticky.

Mluvnice Vavřince Benedikta Nudožerského

Mluvnice připouští obě možnosti výslovnosti slova. Jak připomíná J. Porák, Nudožerský dále na příkladu slova *aurok* ukazuje slabiku složenou pouze ze samohlásek, což svědčí o diftongické výslovnosti *ou*.³⁶

Mluvnice Jana Drachovského

Drachovského mluvnice je zaměřena na formální morfologii, obsahuje především paradigmaty jmen a sloves. V části o diftonzích jsou na s. 81 edice zmíněna slova *outoněk*, *oud*, na jiných místech ještě *ouřad*, *ouředník*, přitomna však jsou i slova s počátečním *u-* nezměněným (*Upa*, *usta*, *užasa*).

Brus jazyka českého Jiřího Konstance

Konstanc ve své latinsko-české mluvnici preferuje varianty slov s *v-*, v samotném textu jsou ovšem často užívána slova s *ou-* na počátku. J. Porák tuto

³⁶ PORÁK, J. *Humanistická čeština. Hláskosloví a pravopis*. Praha: Univerzita Karlova, 1983.

skutečnost dokládá příklady *vjezd, vklad, vrážka, vraz, vředník, vskok, vtok, vtočiště, vzkost* oproti *aud, Aujezd, auhona, auhlavní, aumysl, auraz* atp.³⁷

Žáček Matěje Václava Šteyera

Ve Šteyerově *Žáčkovi* lze vycítit autorův vnitřní spor v případě dlouhého *u* psaného literou *v*, které se však již naprosto běžně vyslovovalo jakou *ou*.

*Poněvadžs pak začal, poslyš také o jiných literách: ou. Mnozí píší: ouroda, ouřad, oupad, etc. v dotčené Bibli čteš uroda, uřad, upad, etc. A tak bezpochyby mělo by se psáti. Nicméně poněvadž nyní vyslovujeme ou, já raději píši ouřad, oupad nežli uřad, upad, etc.*³⁸ M. V. Šteyer se tedy rozhodl v případě slov začínajících na *u-* pro psanou podobu na základě výslovnosti slova.

Čechořečnost Václava Jana Rosy

Rosova *Čechořečnost* upřednostňuje diftong *au-* na začátku slov a jako první gramatika se tímto jevem také zabývá ze slovotvorného hlediska. Jako příklady diftongizace na začátku slova lze uvést slova *auřad, austrata, aučet, audolí, autok*. Dále pak Rosa vysvětluje další možnou podobu takto diftongizovaných slov: *Dvojhláska au, jsoucí na začátku slove, může odhoditi a, jako auřad, auroda, austrata můž se jináč vypověditi úřad, úroda, útrata etc., a to ú zůstává dlouhé.*³⁹

4.1.1.2 Diftongizace *ú* > *ou* v jednotlivých kázáních

Bílovského kázání *Na slavnost svaté Anny, matky nejsvětější Panny Marie bez poskvrny počaté.* (s. 508–530)

Ve zkoumaném kázání použil Bílovský celkem 13x diftongizace. Ve skutečnosti jsou zde jen čtyři významově odlišné lexikální jednotky, ostatní slova se opakují:⁴⁰

oučinek (9x): *oučinek její* 513a, *čím větší jest oučinek* 513b, *tím větší jest oučinek* 513b, *dcera pak jest oučinek matky* 513b, *vlastní oučinek spůsobila* 513b;

³⁷ TAMTÉŽ, s. 116.

³⁸ ŠTEYER, M., V. Žáček, *aneb Výborně dobrý způsob jak se má dobře po česku psáti neb tisknouti*. Ed. D. Nečas, předmluva A. Stich, překlad životopisných textů M. Svatoš. Praha: Akropolis, 2001, s. 74.

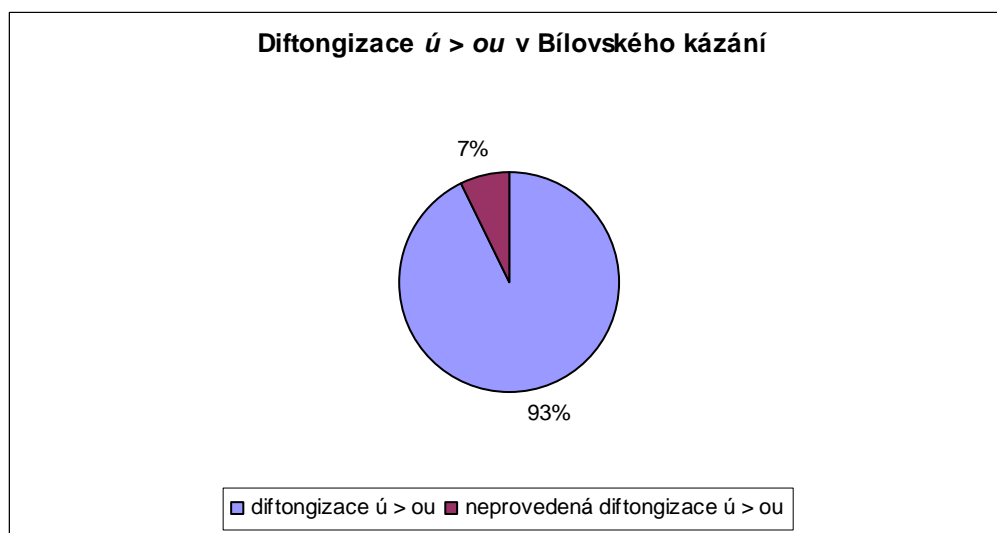
³⁹ PORÁK, J. *Humanistická čeština. Hláskosloví a pravopis*. Praha: Univerzita Karlova, 1983, s. 116.

⁴⁰ Tisknuto ovšem „au“.

outočiště (2x): *v hodinku smrti outočiště nám slíbeno jest* 529c, *uprostřed ohně své outočiště hledal* 529c; **ouzkost** (1x): *ve všech ouzkostech* 529c;

outlý (1x): *děti na těle outlé* 521a.

K diftongizaci nedochází ve slově **usta** (tištěno však s *v-* na začátku): *při ustech* 529c, vzhledem k tomu, že samohláska *u-* je zde krácená.⁴¹

První de Waldtovo kázání Na Den Svaté Anny. Vštípil Pán Bůh Ráj Rozkoše na Východ. (s. 434–452)

V tomto kázání se vyskytují pouze tři slova, u kterých proběhla diftongizace *ú > ou*:

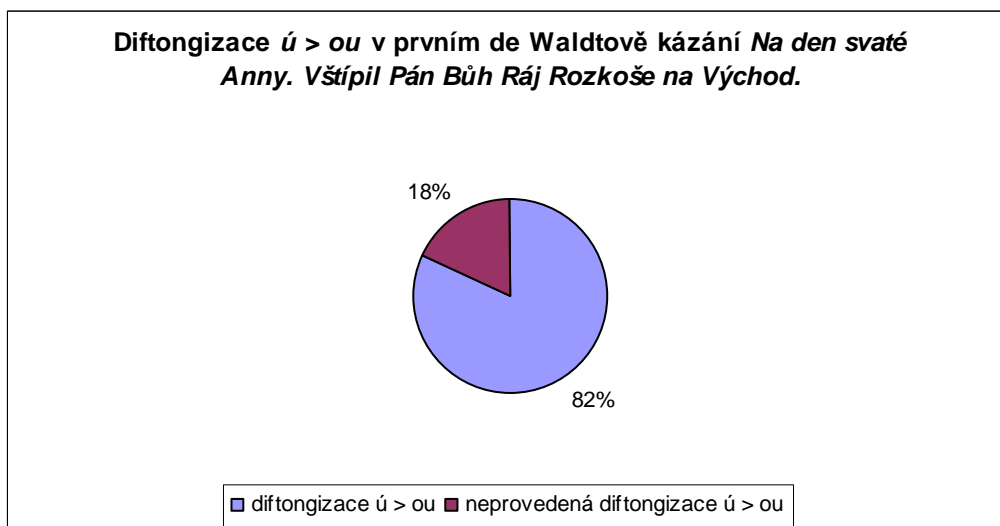
outerý (4x): *to jest v outerý* 448b, *outerý* 448b, *narozená v outerý* 451b, *v outerý též zemřela* 451b;

ourodný (3x): *ourodny deště nastávají* 435c, *svlažují zem, ourodnou činí* 446a, *Anny narození nám ourodny* 446a; **outerní** (2x): *v latinsku outerní den sluje* 449c, *v týž outerní den* 451c.

Hledaný jev se tak zde objevuje celkem 9x, ale jen u tří významově odlišných lexikálních jednotek, které se opakují.

V textu nalézáme také krátké *u-* na začátku slova, kde diftongizace neproběhla, a to 2x u slova **usta** (2x), psáno ovšem s *v-* na počátku: *z ust* 449b, *v ustech* 451c.

⁴¹ Slova, která měla v tisku na počátku užito *v* pro označení *u* (právě např. typ *usta*), neměla délku značenu, a tudíž se pravděpodobně i vyslovovala krátce.

Druhé de Waldtovo kázání *Na Den Svaté Anny. Spasení stalo se Domu tomuto.*
(s. 453–468)

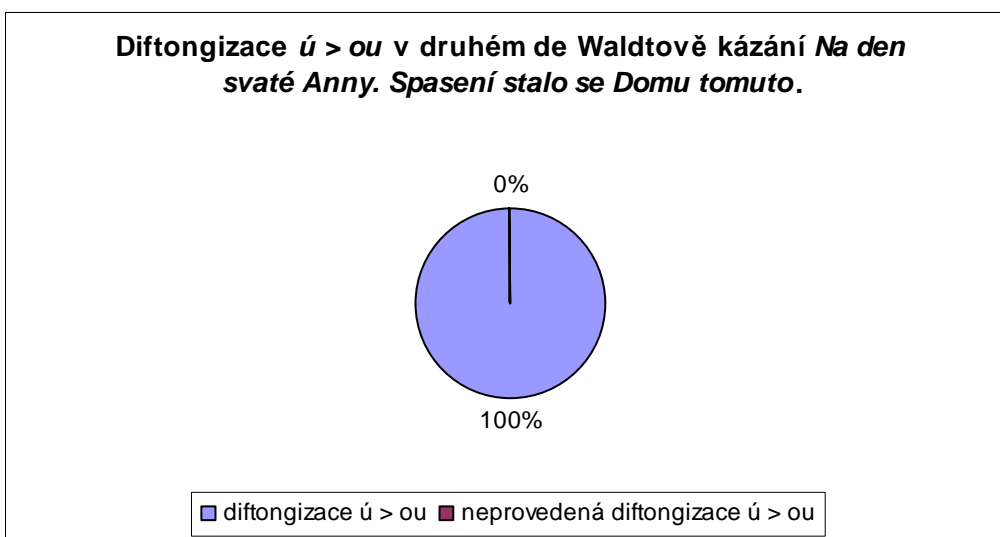
Druhé de Waldtovo kázání obsahuje 3 slova s jevem diftongizace *ú > ou*:

oudolí (2x): *do plačtivého oudolí* 453a, *v oudolí plačtivém* 467b; ***outočistě*** (2x): *vydala měsíc, světlo outočistě* 460a, *k ní své outočistě nebere* 461b;

ourodný (1x): *svatá Anna jest ourodné pole* 464a.

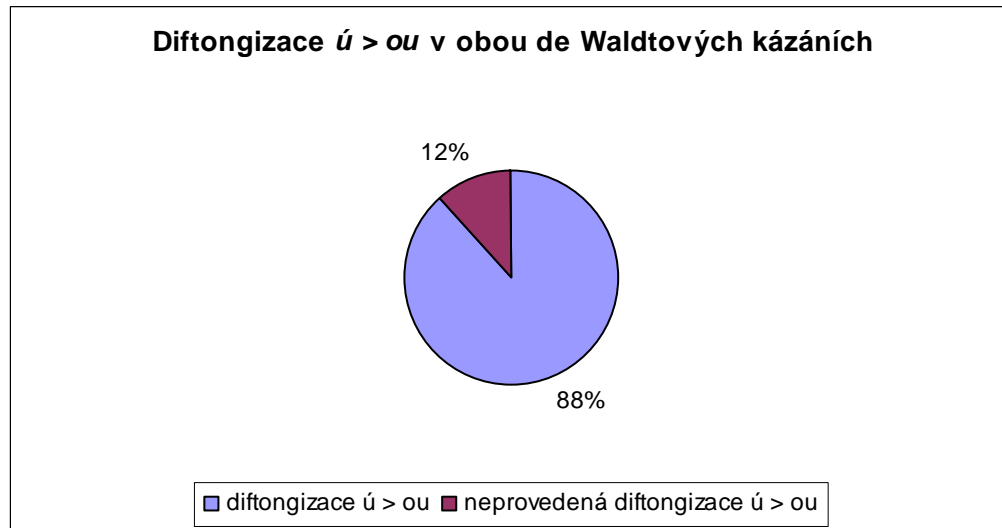
Jak bylo napsáno výše, diftongizace neprobíhala pouze u slov s *ú* na počátku slova, ale i po předponě. Dokladem toho je v našem kázání i slovo ***neourodný*** (1x): *neourodný pole* 462b.

Celkem se v textu vyskytuje 6x diftongizace *ú > ou*, opět jen u tří významově různých lexikálních jednotek.

Diftongizace *ú > ou* v obou de Waldtových kázáních

Autor provedl diftongizaci *ú > ou* na počátku slova v obou kázáních celkem 15x, zatímco ve dvou případech se vyskytuje slovo s krátkým *u-* na počátku slova.

Diftongizace *ú > ou* v kázáních Bílovského a de Waldta

De Waldt i Bílovský již běžně využívají slova s diftongem *ou-*, oba pracují se slovem *outočiště*, které se ve všech třech kázáních vyskytlo celkem 4x.

V žádném z našich analyzovaných kázání nezůstala slova s nezměněným počátečním *ú-*.

4.1.2 Protetické *v-*

Protetické *v-* se užívalo u slov, která začínají samohláskou *o-*, už ve 14. století. Ve srovnání s ostatními protetickými a hiátovými hláskami vyskytujícími se před vokály na počátku slova (nejčastěji *h-*, *j-*) má právě *v-* největší geografický rozsah. Tento hláskoslovný jev se totiž vyskytuje téměř v celých Čechách (s výjimkou doudlebského úseku v jihozápadočeské nářeční podskupině), na západní Moravě

s přesahem do východomoravské oblasti. J. Porák uvádí obecný názor, že současné územní uplatnění této proteze se ustálilo v 16. století.⁴²

V polovině 16. století probíhaly jisté tendence k zavedení protetického *v-* do spisovného úzu. Pro tento krok hovořila zejména mluvená řeč na většině českého jazykového území.

Snahy striktně zavést protetické *v-* byly neúspěšné, přesto můžeme rozeznávat texty s větší či menší mírou užívání protetické souhlásky:

- a) užívání *v-*: v textech blízkých každodennosti, populárně-naučných a zábavných textech;
- b) jen ojedinělé užívání *v-*: především v textech náboženského charakteru.

Tuto rozdvojenost ukončil úzus *Bible kralické*, který se přiklonil pouze ke slovům, kde je samohláska *o* výhradně bez proteze. Na druhé straně Veleslavínova čeština nadále rozlišovala slova každodennosti (ponechávající si protetické *v-*) a slova vyššího stylu, začínající na *o-*.

Protetické *v-* se vyskytovalo:

- a) u předpon (zejm. u předpon *ob-*, *od-*);
- b) u předložek;
- c) u zájmen;
- d) u slov začínajících na *o-*.

4.1.2.1 Protetické *v-* v dobových gramatikách

Náměšťská gramatika

Náměšťská mluvnice se k problematice protetického *v-* nevyjadřuje, v jejím textu se *v-* na počátku slov vyskytuje v omezené míře, jak píše Porák, u slov *vorati* a *vostrý*.⁴³

Mluvnice Jana Blahoslava

Mluvnice Jana Blahoslava obsahuje samostatnou kapitolu o protezi, ve které se autor zabývá *v-* na začátku slov a stanovením spisovné normy. Jan Blahoslav rozlišuje

⁴² PORÁK, J. *Humanistická čeština. Hlásokosloví a pravopis*. Praha: Univerzita Karlova, 1983.

⁴³ PORÁK, J. *Humanistická čeština. Hlásokosloví a pravopis*. Praha: Univerzita Karlova, 1983.

jazyk hovorový, v němž je proteze možná a jazyk spisovný, v němž je výskyt proteze nežádoucí.

Autor si taktéž uvědomuje rozdíly územní a konstatuje, že v Čechách je ve srovnání s Moravou protetické *v-* užíváno hojněji.

Dále jsou v Blahoslavově mluvnici uvedeny příklady, u kterých je vhodnější protetickou souhlásku z libozvučných důvodů vyslovovat (např. *jednovoký*, *voráč*, *zvostřiti*).

Mluvnice Matouše Benešovského

V mluvnici Matouše Benešovského se slova začínající na *v-* vyskytují poměrně často, Porák pro názornost předkládá příklady *voba*, *vobět'*, *votřepky*.⁴⁴ Doplňujeme ještě: *vosel*, *voslátko*, *voslíček*, *voslík*, kolísá *o/vo*, *okolo/vokolo* (viz Rejstřík českých termínů, příkladů a vzorů v *Grammatice*, s. 127–128).⁴⁵

Knížka slov českých vyložených obsahuje podoby: *voplatek Vorlice*, avšak více slov zůstalo bez *v-*: *obcování*, *obchod*, *oblak*, *oblíčeť*, *obloha*, *obložení*, *obr*, *oheň*, *oko*, *okršlek*, *osada*, *ostrovid*, *oškrda*, *oštipy*, *otrok*, *otvořiti*; *Odra*, *Ohře*, *Okrs*, *Orlice* (viz rejstříky ke *Knížce*, s. 129–133).⁴⁶

Mluvnice Vavřince Nudožerského

Vavřinec Nudožerský ve své mluvnici toleruje protetickou hlásku v případech mezi dvěma vokály a dále pak u poezie z metrických důvodů. Tento fakt svědčí mj. o tom, že protetické *v-* nebylo chápáno jako vulgární jazykový příznak.

Brus jazyka českého Jiřího Konstance

Konstancův *Brus jazyka českého* protezi zcela zavrhuje, ovšem podobně jako u ostatních gramatikářů 17. století i u jeho osoby proteze proniká do slov běžného užívání (např. *votep*, *voprát*, *vorati*).

Žáček Matěje Václava Šteyera

Jak již bylo zmíněno výše, Šteyer se v případě diftongizace *ú > ou* řídil výslovností slova. Jinak se ovšem stavěl k protetickému *v-*, se kterým zásadně

⁴⁴ TAMTÉŽ.

⁴⁵ *Matouš Benešovský zvaný Philonomus. Grammatica Bohemica a Knížka slov českých vyložených*. Ed. Koupil, O., Praha: Koniasch Latin Press, 2003.

⁴⁶ TAMTÉŽ.

nesouhlasil: *Mnozí k slovům, kteráž začínají o přikládají v jako: vorel, vosel, vopice, vokousali ovoce. Než nač je to v? A pak někde pro lepší znění přikládá se v řeči, však v tištěných knihách někdy tak sluší jako sedlo. Piš tedy: Orel, osel, opice, okousali ovoce. Nicméně hled', abys někde nevy pustil, kde má býti, jak tuto směšně bys psal bez v. oják, oda, osk, neb má býti: voják, voda, vosk. Což musíš se zkušeností učiti.*⁴⁷

Šteyer tedy odmítá psaní protetického v-, na druhou stranu však varuje před hyperkorektním užíváním slov s o- na začátku.

Čechořečnost Václava Jana Rosy

V. J. Rosa připouští psaní proteze pro metrické účely v poezii, dále se v- vyskytuje u slov typu *vosel, vorati, vořech* atp., ostatní užívání jazyka se v jeho mluvnici řídí pravidlem psaní slov s počátečním o-.

4.1.2.2 Protetické v- v jednotlivých kázáních

Bílovskeho kázání *Na slavnost svaté Anny, matky nejsvětější Panny Marie bez poskvrny počaté.* (s. 508–530)

V Bílovskeho kázání se proteze vyskytuje pouze 1x, a to ve slovesném tvaru *vožeň se* 509a.

U všech ostatních slov se protetická hláska v- nevyskytuje:

obluda (1x): *obludu do domu vzíti* 510b; **obraz** (1x): *živý obraz svaté Anny* 522b; **obrázek** (1x): *já obrázek jsem tvůj* 523b; **obuv** (1x): *aby obuvi sobě neroztrhal* 520c; **obyčej** (1x): *schovej se starý obyčej* 517b; **oči** (4x): *před očima* 519a, *na oči sklopení* 525a, *ani jedním okem se nepodívali* 526c, *oči zakrývali* 526c; **oděv** (1x): *v poctivým oděvu* 525a; **odkrývání** (1x): *o tom nestydatým odkrývání* 527a; **ohavnost** (1x): *ohavnost* 513c; **ohěň** (1x): *uprostřed ohně* 529c; **olej** (1x): *přeškoda vašeho pannenského oleje* 519b; **ořech** (1x): *tvrdý ořech* 511b; **osoba** (10x): *vzal sobě maličkou osobu* 510b, *ženská osoba* 510c, *tato osoba moudrá jest* 521c, *osobu ozdobili* 522b, *tři osoby* 522c; **otázka** (3x): *otázka jest* 511a, *otázka jest* 514b, *na tu otázku skoro všichni odpovídají* 514b; **otec** (6x): *svatí otcové* 515b, *svatý otec* 515b, *náš otec* 518a, *svatý otec* 520b,

⁴⁷ ŠTEYER, M., V. *Žáček, aneb Výborně dobrý způsob jak se má dobře po česku psáti neb tisknouti*. Ed. D. Nečas, předmluva A. Stich, překlad životopisných textů M. Svatoš. Praha: Akropolis, 2001, s. 75–76.

svatý otec 525c; **oves** (1x): *oves* 511a; **ovotce** (1x): *strom jenž ovotce nenese* 509c; **ozdoba** (3x): *svou ozdobu jmenovala* 519c, *jedno stvoření ze všech krás a ozdob toho světa* 522b, *ozdobou okrášlenou býti* 528c;

obrácený (1x): *v plodnost obrácenou* 515b; **obzvláštní** (3x): *s obzvláštním andělským plesáním* 520a, *vnitřní krása svaté Anny obzvláštní byla* 524a, *pro svou obzvláštní krásu* 523a; **odkrytý** (2x): *panna odkrytá* 527b, *nic odkrytého vidět nebylo* 527a; **odložený** (1x): *plod života na čas odložený* 515b; **odsouzený** (1x): *dcera na smrt odsouzená* 526c; **okrášlený** (3x): *okrášlena byla* 525a, *prsten pěkným diamantem okrášlený* 524b, *ozdobou okrášlenou býti* 528c; **opatrný** (3x): *opatrné ženské pohlaví* 517b, *opatrná Rebeka* 517b, *na opatrném zdržení* 525a; **zaopatřený** (1x): *děti podlé těla zaopatřené* 521a;

on (2x): *on sám vzal sobě maličkou osobu* 510b, *on by mu jinou zazpíval* 510b; **ona** zájmeno osobní sg. (3x): *ona působí* 513a, *ona sama dosti dokázala* 518c, *ona nám pomůže* 530a; **ona** zájmeno ukazovací pl. (3x): *ona slova* 512a, *ona slova* 528b; **onen** (1x): *za onoho času* 521b; **oni** (2x): *oni nejenom se nevarují mužův* 526a, *oni na muže berou* 526a; **ony** pl. (1x): *podle oných veršů* 512a;

oba (1x): *oba dva* 515c; **oboje** (1x): *oboje děti* 516c; **osm** (2x): *osmi léty* 511a, *Karel osmý* 523a;

neopouštíti (1x): *žádného v chudobě neopouštíš* 529a; **obdařovati** (1x): *milostmi obdařovala* 521b; **obdržeti** (3x): *Marie obdržela* 515a, *aby slávu izraelskou obdrželi* 516a, *všechno obdržíš* 529b; **obětovati** (5x): *d'áblům obětujete* 519b, *panenka Bohu obětována byla* 520a, *komu ty vaše panenky obětujete* 520b, *modlitbu svou pánu Bohu obětovala* 525b, *druhý statek žebrákům obětovala* 528a; **obsahovati** (1x): *svatá Anna všech pět P. obsahovala* 512a; **obstáti** (1x): *kterak vy panenky obstáti máte* 526b; **obtěžovati** (1x): *než bych se s váma obtěžoval* 527a; **očekávati** (1x): *Mesiáše očekávali* 513c; **odevzdávati** (3x): *čertům odevzdáte* 516b, *kdyby jenom mne je rodičové odevzdávali* 521b, *mateřské její pečlivosti pobožně odevzdávejte* 521b; **odkrývati** (3x): *tělo pak panenské odkrývati* 525b, *vy pak nestydaté jalovice vaše tělo odkrýváte* 526a, *ó polexinky, které by jste se snad i katu odkryly* 527a; **odpočinouti** (1x): *nad kterou odpočinul Duch pobožnosti* 517a; **odporovati** (1x): *já odporuji* 517c; **odpovídati** (6x): *odpověděl* 510b, *na tu otázku skoro všichni odpovídají* 514b, *musíte Bohu odpovídati* 517a, *já odpovídám* 518c, *král franský odpověděl* 523a; **ohraditi** (1x): *sukní svou se ohradila* 527a; **opakovati** (1x): *jména opakoval* 529c; **opustiti** (1x): *opuste moudrost těla* 521a; **otevřítí** (1x): *ruku svou jsi otevřela chudému* 528b; **ozdobiti** (3x): *svátost*

ozdobují 511c, svatou Annu rozličné pera ozdobili 512a, osobu ozdobili 522b; **oznámiti** (1x): narození oznámil 527c; **oženiti** (1x): oženiti 509c; **vyobraziti** (2x): nejkrásnější stvoření podle jejich krásy vyobrazili 522c, podobenství vyobrazili 522c;

obyčejně (2x): tam je obyčejně dcera bumbálka 516c, obyčejně odpovídají 518a; **obzvláštně** (1x): obzvláštně pak v těžkých a nebezpečných příhodách 521a; **opravdu** (2x): opravdu nevím 511a, opravdu se bojím 519a;

předložky **o** (16x): o svadbě 511a, o nevěstách 511a, o ženichy 511a, o pobožnosti 512a, o té pobožnosti 515c; **od** (18x): od Lycurga Lacedemonského 510c, od Prométhea Egyptského 510c, od Solona Athenského 510c, od rodičův 510c, od porodu 513b; **okolo** (1x): okolo sebe 527a;

Celkově se v textu vyskytuje jedno slovo s protetickým v- a 149 slov začínajících na o- bez proteze. Poměr 1:149.

První de Waldtovo kázání Na Den Svaté Anny. Vstúpil Pán Bůh Ráj Rozkoše na Východ. (s. 434–452)

Slova začínající protetickou hláskou v- se v tomto kázání nevyskytují.

V textu se však v hojném počtu vyskytují slova s počátečním o- bez proteze:

oběť (1x): oběť Nového zákona 439b; **oblak** (3x): na oblacích 435b, horkost jeho oblak nám umenšuje 439a, oblakem divnou věc způsobil 439b; **obloha** (8x): nad oblohou 449b, pod oblohou 449b, vody pod oblohou 449b, vody nad oblohou 449b, které jsou nad oblohou 449b; **oheň** (2x): jasný oheň jest Maria 438c, medovým ohněm

svým mariánským k lásce Boží podpaluje 438c; **okamžení** (1x): v první okamžení 444c; **oliva** (1x): jako krásná oliva 450c; **oltář** (1x): při oltáři 439b; **orodování** (1x): skrz orodování svaté Anny 438b; **osoba** (5x): celý prsten společně dvou osob manželstvo znamená 435c, jednu osobu z manželstva 436a, kolik osob tehdy jest z rodu Abrahama 438a, též tři osoby nejsvětější 448b, nejsvětější tři osoby 451b; **otec** (7x): dcera Boha Otce 434a, tři šprysle od Boha Otce jsou 438b, na třetím špryslu stojí od Boha Otce 438b, Otec Nebeský 442b, svatí otcové 443a, Otče náš 447b, ten den na Boha Otce připadá 448c; **otrokové** (1x): jednoho hříchu otrokové 437a; **ovoce** (2x): dřevo plodné nesoucí ovoce 450a, dřevo plodné nesoucí ovoce 450b; **ovotce** (3x): vydala nám nejdražší ovotce 448b, ovotce jeho Ježíše 448b, která sama zasloužila vydati ovotce 451a;

obdařený (1x): David nebeskou silou obdařený 445a; **oblakový** (4x): co ty sloupové: jeden byl oblakový ve dne 438c, S. Anna je sloup oblakový 438c, oblakový sloup 439a, Svatá Anna se oblakovému sloupu připodobňuje 439a; **obložný** (1x): oddělil Bůh tuto vodu nad obložnou svatou 449b; **očistcový** (1x): dušiček očistcových 434c; **oděný** (1x): ta žena oděná sluncem 444c; **odvrácený** (1x): skrz ni mělo lučičtění od světa odvrácené bytí 436a; **ohnivý** (2x): druhý ohnivý v noci 438c, sloup ohnivý 438c; **olivový** (2x): vydala nám ratolest zelenou olivovou 450b, přinesla ratolest zelenou olivovou 450b;

on (2x): slyše on to jméno 445b, však půjdešli jako on tou cestou 447c; **ona** sg. (2x): ona těm jasně svítí 438c, ona potře 445c; **oná** (1x): ty jsi oná harfa 440a; **onať** (1x): onať potře hlavu tvou 444c; **onen** (5x): z onoho ráje posel Adam a Eva 442a, onoho nejstaršího hada d'ábla 444c, proti onomu starému panchartovi 445a, onen šťastný mládenec 447b, do onoho nejšťastnějšího místa 447b; **oni** (1x): jsou se oni spravovali 438c; **ony** (3x): z oných dvou sloupů 438c, ony dva muži izraelští 439b, jako ony dva starozákonní muži 439c;

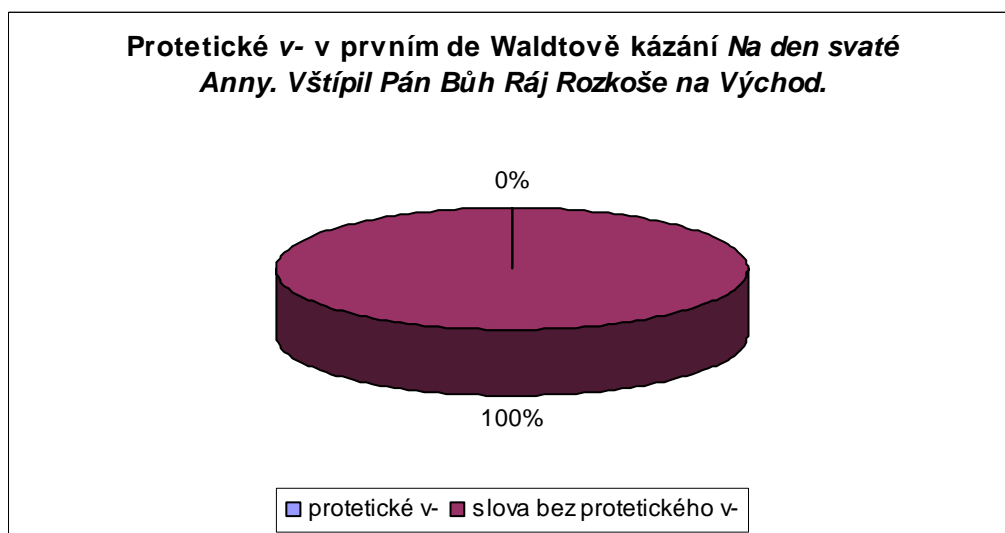
obcházení (3x): řeky celý svět obcházejí 443a, čtyry řeky Evropu obcházejí 446a, řeky celou zemi obcházejí 446a; **obohatití** (1x): a požehnáním všelikým nás obohatili 444b; **obrátití** (1x): kdykoliv se k Bohu obrátíte 451b; **obveselovati** (4x): čtyry řeky města obveselují 446a, obveseluje to jméno celý svět 446b, prudkost potoka obveseluje Město Boží 447a, celé Město Nebeské se obveseluje 447a; **obživnouti** (3x): všecko stvoření rozumné zase zrozeno jest a obživlo 441b, dal milost lidskému pokolení zase obživnouti skrz Ježíše a Marii 442a, všichni obživli v druhém ráji 448b; **očekávati** (1x): svatí muži za tím očekávají Antikrista 443a; **odděliti** (2x): Bůh oddělil vody od vod 449b,

Bůh oddělil tuto vodu 449b; odejmouti (1x): počáteční hřích odejmul 446a; odnímati (1x): skrz to odňal filišťínskou moc a slávu 445a; odstoupiti (1x): odstoupiti poručil 447b; odvracovati (1x): odvracuje 436b; opojovati (1x): řeky celý svět svou sladkostí opojují 446b; osvoboditi (1x): osvobodil 439b;

odkud (2x): odkud pochází 436a, odkud taky pošlo přísloví 436b; odkudž (1x): odkudž medle má ta krev nejsvětější svůj původ 439b; odsud (1x): podiž Bratře s námi odsud do onoho nejšťastnějšího místa 447b; odtud (1x): odtud nazývá se bratrem 439c; opět (1x): opět 441b; ovšem (4x): ovšem jiného nic 439b, ovšem hodná všeho milování 442b, k svatě Anně ovšem 443b, ovšem šťastný byl 447c;

předložky o (15x): co kázati o tobě budu 434b, řeknuli o tobě svatá Anno 438a, na tu harfu o desíti strunách 440b, Rodička Boží sama o sobě zpívá 441c, o ráji mnozí rozličně smejšlejí 442c; od (31x): žádám od tebe 435a, lučiště od světa odvrácené 436a, od tý doby 437c, od Svatého Evangelisty 438a, od Boha Otce 438b.

Celkově se v textu vyskytuje 141 slov začínajících na *o-* bez proteze. Poměr mezi hledanými jevy, nepoužitého a použitého protetického *v-* na počátku slova je tak 141:0.

Druhé de Waldtovo kázání Na Den Svaté Anny. Spasení stalo se Domu tomuto.
(s. 453–468)

Slova začínající protetickou hláskou *v-* se v tomto kázání opět nevyskytují.

I zde nacházíme slova pouze bez protetického *v-*:

obcování (1x): *rozkošné bylo mezi nimi obcování* 458b; **obilí** (4x): *z pole pochází klasy, zrna plný, ze zrn, neb obilí chléb* 461c, *obilí života* 462c, *požehnané obilí* 462c, *obilí matka Boží z níž narodil se chléb Boží* 463c; **oheň** (1x): *chléb při ohni způsobený* 462a; **opatrování** (1x): *opatrování* 464b; **osoby** (1x): *osoby* 465c; **otec** (4x): *dědictví Otce svého* 454c, *Otče náš* 464c, *Pán Kristus Otec náš* 467b, *v domě Otce mého* 468a; **ovotce** 458c (2x): *strom vydal ovotce, přesladké žádané ovotce* 463c;

obzvláštní (1x): *co ráj obzvláštního ze sebe vydal* 455a; **odplacený** (1x): *služba štěstím odplacená* 465b; **otevřen** (1x): *dům otevřen jest* 456c; **otevřený** (2x): *dvěře otevřený* 457b, *dům jest otevřený* 457b;

ona zájmeno osobní sg. (2x): *řekla ona* 465a, *ona jest ta šťastná* 456b; **ona** zájmeno ukazovací sg. (1x): *onu dceru* 460a; **ono** (1x): *ono mnoho nám navracuje* 464a; **oni** (3x): *slušněj my nežli oni* 454a, *oni přistoupili* 465a, *oni pospolu jsou* 467c;

oboje (1x): *skrz obojí* 456c;

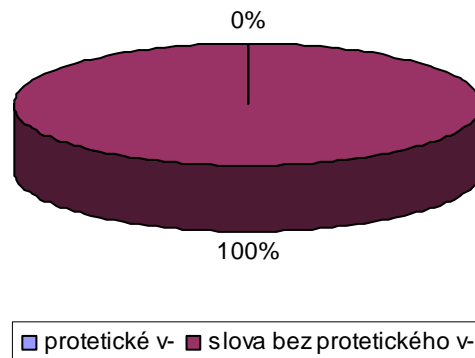
neodnímati (1x): *neodnímati* 462b; **obíratí** (1x): *obírá* 461b; **objímají** (1x): *objímal Ježíš Marii* 458b; **odevzdati** (1x): *blahoslavenou duši odevzdal* 465a; **odnésti** (1x): *odnesl někdy bránu silný Samson* 466a; **odpočívají** (1x): *těla odpočívají* 467c; **odstoupiti** (2x): *odstupte na stranu* 465a, *odstupte* 465a; **osvětití** (1x): *Pán Bůh pole osvětil* 463b; **otevřítí** (1x): *abychom tobě nebe otevřeli* 465a;

obyčejně (1x): *berou děti od rodičův obyčejně Predikát* 466c; **odtud** (1x): *odtud chléb z požehnání Božího nabývá* 461c;

předložka **o** (7x): *jsou o to hádky* 454c, *slavné věci pravené jsou o tobě* 459a, *o to pole přijíti* 461a, *ten nedbá o chléb* 461b, *sám o sobě praví* 462a; **od** (8x): *chránil od jablka* 456b, *od Boha strestaného* 462c, *berou děti od rodičův* 466c, *od dětí* 466c, *od Marie* 466c.

Celkově se v textu vyskytuje 54 slov začínajících na *o-* bez proteze. Poměr jevu provedeného ku neprovedenému je tedy v našem kázání 0:54.

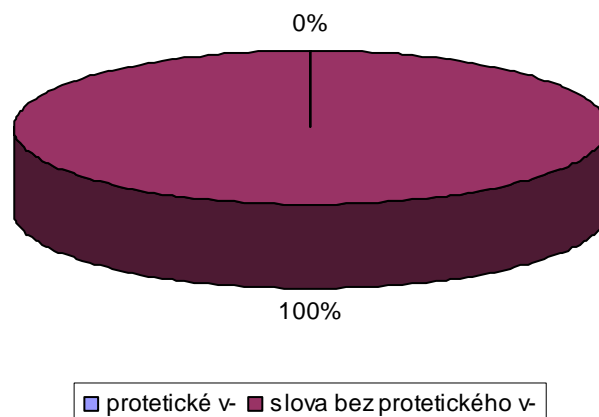
Protetické v- v druhém de Waldtově kázání *Na den svaté Anny. Spasení stalo se Domu tomuto.*

Protetické v- v obou de Waldtových kázáních

V obou de Waldtových kázáních o svaté Anně se dohromady vyskytuje 195 slov začínajících na *o-*. Ačkoliv autor v našich kázáních ani v jediném případě nepoužil protetické *v-* na počátku slova, je nutné připomenout, že v ostatních de Waldtových textech se proteze v malé míře vyskytovala.

Protetické v- v obou de Waldtových kázáních

4.1.3 Diftongizace *y* > *ej*

První doklady o diftongizaci *y* > *ej* nacházíme podle Porákových zjištění už na konci 14. století, rozšíření tohoto hláskoslovného jevu však pochází až ze 20.–30. let 16. století.⁴⁸

Diftongizované *ej* se vyskytovalo:

a) v kmeni slov:

- u slov z každodenního života (*mejdlo, mlejn, tejden*);
- u vlastních jmen (*Brandejs, Chejnov, Tejn*);
- u některých apelativ přejatých z němčiny (*hampejz, ošlejch, utrejch*);
- po *c, z, s* (*cejtiti, jazejček, sejti, zejskati*);

b) v zakončeních tvrdých adjektiv se *ej* nevyskytuje: tento jev totiž pronikal pouze v nářečích, případně v tiscích, které se z velké míry přibližovaly mluvenému projevu.

V textech se často vyskytuje slovo *prej* (*prey*), které by se na první pohled mohlo chápat též jako slovo diftongizované. Tato podoba slova je však původní a správná – varianta *prý* vznikla ze spojení *že praví* > *že praji* > *praj* > *prej* a je výsledkem snahy o hyperkorektnost.

4.1.3.1 Diftongizace *y* > *ej* v dobových gramatikách

Náměšťská gramatika

Náměšťská gramatika se přímo k problematice diftongizace *y* > *ej* nevyjadřuje. V zakončeních adjektiv je striktně dodržována varianta s *y*, v kmeni některých slov se ovšem objevuje i diftongizované *ej* (*smejšleti, strejc, vejklad*).

Mluvnice Jana Blahoslava

V Blahoslavově mluvnici je situace ohledně diftongu *ej* obdobná jako ve výše zmíněné náměšťské gramatice. V zakončeních se vyskytuje pouze podoba s *y*, ve vlastním textu mluvnice i v uváděných příkladech se používá též diftong *ej*.

⁴⁸ PORÁK, J. *Humanistická čeština. Hláskosloví a pravopis*. Praha: Univerzita Karlova, 1983.

Mluvnice Matouše Benešovského

V textu Benešovského mluvnice se objevují slova s diftongem *ej* v kmeni, případně v předponě *vy-* (*vejmětky*), v paradigmatech pro tvrdá adjektiva a zájmena je však závazná podoba s *y*. V *Knížce slov českých ...* jsou v rejstříku jen slova *tejn*, *tejniti*, ale v textu je jich ještě několik (*slejchaje*, *nad to vejš*, ale *výmlyvný aj.*).

Mluvnice Vavřince Nudožerského

Vavřinec Nudožerský dokazuje, že psané *y* se v Čechách četlo a vyslovovalo jako *ej*; Porák jako názorný příklad uvádí slovo *stryc* vyslovované *strejc*.⁴⁹ V zakončeních zde k diftongizaci nedocházelo, tato tendence by totiž neodpovídala dobové snaze o zjednodušení formální morfologie – diftong v zakončeních adjektiv by znamenal rozšíření deklinačních a konjugačních typů.

Mluvnice Jana Drachovského

V mluvnici Drachovského jsou preferovány nediftongizované podoby slov, v paradigmatech se *ej* vyskytuje pouze v nominativu singuláru maskulin (*silnej*).

Brus jazyka českého Jiřího Konstance

Brus jazyka českého neurčuje správnou variantu, obě jsou považovány za správné – vyskytují se tedy varianty s *y* i s *ej*. Vedle slov *dobrý*, *svatý*, *který* se tak objevují i podoby *dobrej*, *svatej*, *ktorej*.

Žáček Matěje Václava Šteyera

Šteyerův *Žáček* upřednostňuje v kmeni slov diftong *ej*, v paradigmatech adjektivních zakončení však uvádí jedině *y*, i když si je vědom, že frekventovaná jsou zakončení *-ej*: *Někteří velmi často místo čárkovaného y kladou ej, jako: rychlej, rychlejm, rychlejch, etc.*⁵⁰

⁴⁹ PORÁK, J. *Humanistická čeština. Hlásokloví a pravopis*. Praha: Univerzita Karlova, 1983.

⁵⁰ ŠTEYER, M., V. *Žáček, aneb Výborně dobrý způsob jak se má dobře po česku psáti neb tisknouti*. Ed. D. Nečas, předmluva A. Stich, překlad životopisných textů M. Svatoš. Praha: Akropolis, 2001, s. 44.

Anonymní *Prima principia*

V paradigmatech tvrdých adjektiv je v této anonymní jezuitské gramatice uváděna jediná podoba s -ý, u přivlastňovacích zájmen se ale objevuje diftongizace (*mejch, mejm*).

Čechořečnost Václava Jana Rosy

Rosa v paradigmatech důsledně používá obě varianty, zakončení s -ý jsou zařazována na prvním místě, např. u zájmena *kdo*: *s kým* i *s kejm*.⁵¹ Diftongizované -ej se však nevyskytuje u přivlastňovacích adjektiv: užívány jsou tedy jen podoby jako např. *Davidových*.

4.1.3.2 Diftongizace *y > ej* v jednotlivých kázáních

Bílovskeho kázání *Na slavnost svaté Anny, matky nejsvětější Panny Marie bez poskvrny počaté*. (s. 508–530)

a) ve kmeni slova:

pejcha (1x): *dcery pejchy* 516c;

smejšleti (1x): *svatý Jarolým smejšlí* 513c;

nejvejš (1x): *na nejvejš se starala* 521b;

b) v předponě slova: *vejmluvná* (1x): *vejmluvnou* (ženu) 509c;

c) v zakončeních adjektiv: 0.

Celkem se v Bílovskeho kázání 4x vyskytuje diftongizovaná podoba slov.

Pozn. V textu je taktéž užita náležitá podoba slova *prej* (1x): *prej* 515b.

V Bílovskeho kázání však značně převažují podoby slov s neprovedenou diftongizací *y > ej*:

a) v kmeni slova (30x):

býti (15x): *nemůže být většího* 509c, *jaká žena má vyvolená býti* 511b, *musí taková býti* 512b, *pokladové schovaní bývají* 512c; *bývati* (2x): *připouštěné nebývají* 519b, *moudřejší bývá žena* 519c;

⁵¹ PORÁK, J. *Humanistická čeština. Hláskosloví a pravopis*. Praha: Univerzita Karlova, 1983, s. 144.

krýti (5x): *tělo pak panenské odkrýti* 525b, *těla svého přikrýti* 525a, *tělo pak panenské odkrývati* 525b, *tělo nestydatě odkrýváte* 526c, *oči zakrývali* 526c;

po c, z, s: **nazývati** (7x): *kteřá ji nazývá* 512c, *Plutarchus nazývá matkou rozumnou* 519c, *krásu nazývá Crysipus* 519c, *Jan Damascenský svatou Annu nazývá* 523c, *veršovci tím jménem nazývali měsíc* 528c; **vzývati** (1x): *Marii vzýval* 529c;

b) v předponě slova: 0;

c) v zakončeních adjektiv, zájmen téže deklinace a číslovek:

Maskulina – singulár (74x):

- nominativ (57x):

anjelský (1x): *anjelský doktor* 514b; **bláznivý** (1x): *bláznivý dar* 522c; **daný** (1x): *nejlípe se mně líbí daný titul* 512c; **dlouhý** (1x): *dlouhý rozum* 517c; **drahý** (1x): *drahý prsten* 524b; **franský** (1x): *král franský* 523a; **chválený** (1x): *král chválený* 523a; **jmenovaný** (1x): *jmenovaný král* 523a; **Kartuziánský** (1x): *Diviš Kartuziánský* 515b; **krásný** (3x): *jsem krásný* 523b, *obraz krásný* 523b, *originál krásný* 523b; **krátký** (2x): *krátký rozum* 517b, *krátký rozum* 517c; **malý** (1x): *malý Register* 517b; **mladý** (1x): *jako mladý valášek* 511b; **odložený** (1x): *plod odložený* 515b; **okrášlený** (1x): *okrášlený prsten* 524a; **pěkný** (1x): *král pěkný* 523a; **plný** (1x): *král plný moudrosti* 518a; **serafinský** (1x): *serafinský doktor* 514b; **svatý** (21x): *svatý Joachym* 512b, *svatý Pavel* 513a, *svatý Jarolým* 513c, *svatý Fulbertus* 515a, *svatý Petr* 515b; **učený** (1x): *učený Lansbergius* 523b; **velebný** (2x): *velebný Béda píše* 515c, *jak zase učí velebný Béda* 518b; **zlatý** (1x): *zlatý prsten* 524b; **živý** (1x): *živý obraz* 522b;

každý (1x): *každý Bůh* 522c; **který** (7x): *jak svatý Joachym, který dobré nabyl* 512b, *užitek, který působí* 513a, *podobni poslu, který* 520c, *který dar* 522c, *který (člověk)* 528c; **žádný** (1x): *žádný (člověk)* 528c;

osmý (1x): *Karel osmý* 523a;

- akuzativ (12x):

dlouhý (1x): *dlouhý cep* 517c; **manželský** (1x): *stav manželský* 508c; **nevinný** (1x): *nevinný život* 524a; **schovaný** (1x): *poklad schovaný* 512c; **sprostný** (1x): *sprostný život* 524a; **svatý** (1x): *svatý život* 524a; **tvrdý** (1x): *tvrdý ořech* 511b; **veliký** (1x): *Dar Boží veliký* 511c; **věčný** (1x): *na život věčný* 521a;

takový (2x): *takový oučinek spůsobila* 514a, *takový oučinek* 514a;

druhý (1x): *druhý díl* 528a;

- vokativ (5x):

krásný (1x): *synu, jsi krásný* 523b; **milý** (2x): *milý Jene* 509c, *milý otče* 526b; **starý** (1x): *shovej se, starý obyčejí* 517b; **svatý** (1x): *svatý otče* 526b.

Maskulina, feminina, neutra – plurál (23x):

- genitiv (20x):

jiných (1x): *na sta jiných žen* 517c; **krásných** (2x): *podle krásných panen* 522a, *mnoho krásných osob* 524b; **malých** (1x): *matka malých dětí* 521b; **moudrých** (2x): *Register moudrých žen* 517b, *málo moudrých panen* 519a; **nečistých** (1x): *stádo nečistých koz* 519b; **některých** (1x): *děti některých rodičů* 516a; **panenských** (1x): *panenských mravů učte se* 526a; **svých** (1x): *dlaní svých podala nuznému* 528b; **papírových** (1x): *pár papírových střevíců* 511b; **svých** (5x): *v cvičení a vychování svých dětí* 519c, *rodičové jsou příčina zatracení svých dětí* 520, *strany svých dětí* 520b, *bohatství svých dětí* 520c, *skrze svých pět P.* 530c; **takových** (1x): *z takových rodičů* 520c; **takových** (1x): *děti takových žen* 510b; **užitečných** (1x): *causa věcí užitečných* 513a; **zlých** (1x): *ze všech věcí zlých* 510b;

- dativ (1x):

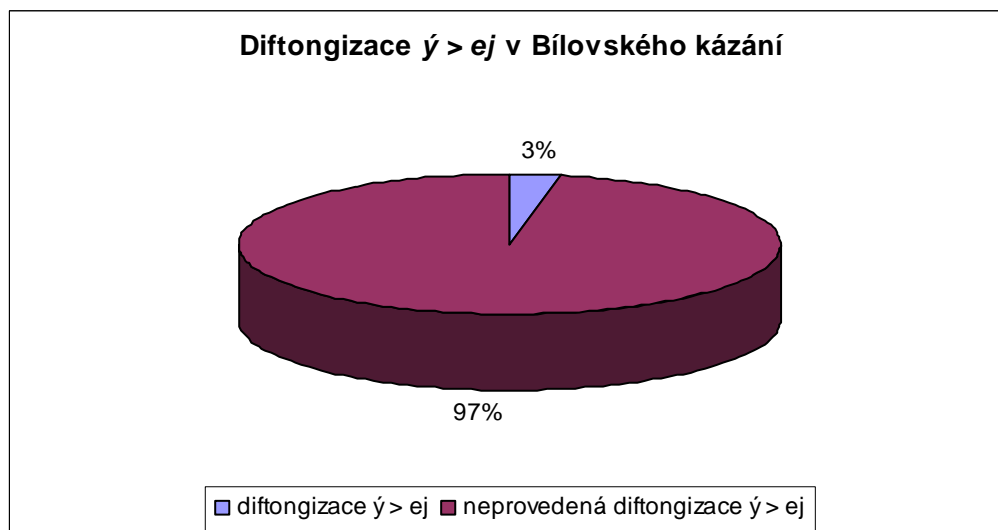
svým (1x): *dětem svým* 511a;

- instrumentál (2x):

mužským (1x): *mezi mužským* 525b;

mýma (1x): *mýma milostma obdařovala* 521b.

Poměr slov s provedenou a neprovedenou diftongizací je v Bílovskeho kázání 4:127. Diftongizace se vyskytuje pouze ve kmeni slov (*nejvejš, pejcha, smejšleti*) a v předponě (*vejmluvná*), celkem 4x.

První de Waldtovo kázání *Na Den Svaté Anny. Vštípil Pán Bůh Ráj Rozkoše na Východ.* (s. 434–452)

a) v kmeni slova (7x):

smejšleti (6x): *smejšlí* 442b, *mnozí rozličně smejšlejí* 442c, *jiní smejšlejí* 442c, *necht' smejšlejí mnozí* 443a, *smejšlí se* 443a; *stejskati* (1x): *stejskati* 440c; avšak pouze u dvou významově různých lexikálních jednotek;

b) předponě slova: 0;

c) v zakončeních adjektiv:

Maskulina – singulár (1x):

- nominativ:

dostatečnej (1x): *kýž jsem dostatečnej záhodně tě dnes chváliti* 434a.

V textu se vyskytuje 8x diftongizovaná podoba slova.

V kázání de Waldta jsou též hojně použity podoby slov s neprovedenou diftongizací ý > ej:

a) v kmeni slova (13x):

býti (8x): *by mohlo býti kázáno* 435a, *od světa odvrácené býti* 436a, *rodička Boží měla počatá býti* 436c, *když měla počatá býti Maria* 437b, *jak šťastný musí býti ten* 442b; *s d'ábly potýkati* 451c (1x);

po c, z, s: **nazývati** (3x): *nazývá se bratrem* 439c, *proč se nazývá rájem* 443c, *mně nazýváš bratrem* 447b;

b) v předponě slova: **výmluvnosti** (1x): *mně bylo dáno výmluvnosti* 435a;

c) v zakončeních adjektiv, zájmen téže deklinace a číslovek:

Maskulina – singulár (83x):

- nominativ (64x):

Božský (1x): *hněv Božský* 441a; **celý** (2x): *celý prsten manželstvo znamená* 435c, *celý prsten* 438c; **čistý** (1x): *potok čistý* 445c; **horlivý ctitel** (2x): *ctitel Rodičky Boží horlivý* 447b, *Anny horlivý ctitel* 447b; **jasný** (1x): *jasný oheň* 438c; **jiný** (1x): *jiný den* 449a; **laskavý** (1x): *ukázal laskavý Bůh světu* 435b; **manželský** (1x): *manželský prsten* 436a; **nebeský** (1x): *nebeský Otec* 442b; **nehodný** (1x): *nehodný tvůj ctitel* 435b; **nešťastný** (2x): *nešťastný hříšník* 439a, *nešťastný ráj* 444a; **obdařený** (1x): *David silou obdařený* 445a; **oblakový** (3x): *jeden sloup byl oblakový* 438c, *Anna je sloup oblakový* 438c, *oblakový sloup jest* 439a; **ohnivý** (2x): *druhý ohnivý (sloup) v noci* 438c, *Rodička Boží sloup ohnivý* 438c; **pekelný** (1x): *pekelný had* 444b; **plný** (1x): *Ráj jest plný* 443c; **pravý** (1x): *pravý Ráj* 441b; **přešťastný** (1x): *ráj jest přešťastný* 444b; **sjednocený** (1x): *sjednocený ráj* 443a; **starý** (1x): *starý lhář* 444b; **stvořený** (2x): *stvořený Ráj* 441b, *stvořený ráj* 442c; **svatý** (2x): *Duch svatý* 439b, *Duch svatý* 449a; **šťastný** (4x): *šťastný člověk* 442b, *šťastný mládenec* 447b, *šťastný bratr* 447c, *šťastný byl ten* 447c; **veliký** (1x): *veliký hříšník jsem* 447b; **zlý** (1x): *zlý Duch* 440a; **ztracený** (1x): *pravý ráj byl ztracený* 441b;

každý (3x): *každý* 443c, *každý z nás* 443c, *každý den* 447c; **který** (7x): *který Bůh* 438a, *který šprysel* 438a, *který hříšník* 439a, *který hněv* 441a, *ten který (ráj)* 444a; **kterýžto** (2x): *kterýžto Jakub* 439c, *s plameným mečem kterýžto znamená* 443b; **žádný** (4x): *žádný z nich* 443a, *žádný (otec)* 443a, *žádný nesměl se o Goliáše pokusiti* 445a, *žádný neuteče* 451c;

druhý (10x): *druhý (sloup)* 438c, *živý druhý (ráj)* 442a, *druhý Adam* 444b, *druhý Adam* 444c, *druhý David* 444c; **paterý** (1x): *ten paterý strom znamená pět liter* 450c;

- akuzativ (17x):

celý svět (5x): *potokové celý svět obchází* 443a, *obveseluje to jméno celý svět* 446b, *prochází celý svět* 446b, *pochází na celý svět* 446b, *celý svět opojují* 446b; **lehký** (1x): *lehký přístup* 443c; **plodný** (1x): *splodila strom plodný* 450b; **přirozený** (1x): *přirozený běh* 437c; **sladký** (1x): *přístup sladký* 443b; **zemský** (1x): *Bůh zřídil zemský*

(ráj) 442a; **zmatečný** (2x): *zmatečný učinme ten jazyk* 436c, *zmatečný učinmě jazyk jejich* 437b; **žalostný** (1x): *v ten žalostný den* 451c; **živý** (1x): *Bůh zřídil živý* (ráj) 442a;

druhý (3x): *Bůh zřídil živý druhý* (ráj) 442a, *skrz tento druhý strom* 448b, *v druhý den* 449b;

- vokativ (2x):

pekelný (1x): *pekelný hade* 445c; **požehnaný** (1x): *požehnaný bratře* 447c.

Feminina – singulár (1x):

- genitiv (1x):

věčné (1x): *v stínu smrti věčné* 438c.

Maskulina, feminina, neutra – plurál (14x):

- genitiv (11x):

bídných (1x): *bídných hříšníkův matička* 434c; **dobrých** (2x): *dobrých lidí královna* 434c, *Anna jest plná dobrých mravů* 443c; **krásných** (1x): *pět krásných kamenů* 445c; **mrtvých** (1x): *z mrtvých vstal* 449a; **svatých** (1x): *Maria svatých Božích královna* 434c; **vzácných** (1x): *vzácných kvítků* 444a; **svých** (1x): *zázraků svých* 446a; **nebeských** (1x): *řeky milostí nebeských* 446b; **očistcových** (1x): *dušiček očistcových matička* 434c; **postavených** (1x): *osob postavených* 438a;

- dativ (1x):

přítomným (1x): *poručil přítomným* 447b;

- lokál (2x):

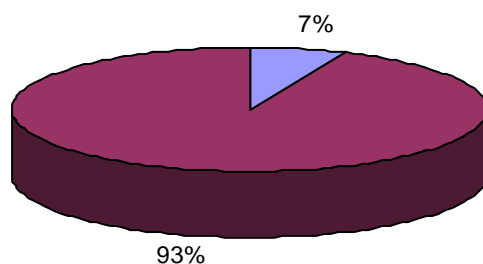
pochybných (1x): *v pochybných cestách* 438c;

kterých (1x): *po kterých špryslích* 438b.

Poměr slov s provedenou diftongizací *y > ej* ku slovům nediftongizovaným je 8:111.

Převládá však diftongizace v základu slov, běžná už z dřívější doby, která se opakuje u dvou slov: *smejšleti* (6x), *stejskati* (1x). V zakončení nominativu sg. adjektiv rodu mužského se vyskytuje jen 1x (*dostatečnej*).

Diftongizace ý > ej v prvním de Waldtově kázání *Na den svaté Anny. Vštípil Pán Bůh Ráj Rozkoše na Východ.*

■ diftongizace ý > ej ■ neprovedená diftongizace ý > ej

Druhé de Waldtovo kázání *Na Den Svaté Anny. Spasení stalo se Domu tomuto.*
(s. 453–468)

a) v kmeni slova (4x):

skrejevati (1x): *poklad skrejeváme* 463b; *smejšleti* (1x): *já ale smejšlím* 454c;
stejskati (1x): *darmo si stejskáme* 454b;

po c, z, s: *zejskati* (1x): (ten) *hlad zejská sobě* 461c;

b) v předponě slova: 0;

c) v zakončeních adjektiv, zájmen téže deklinace a číslovek:

Maskulina – singulár (23x):

- nominativ (23x):

bohatej (3x): *jest dům Svatá Anna bohatej* 460b, *dům bohatej* 460b, *co dům bohatej* 460b; *dobrej* (1x): *dobrej hospodář* 461b; *pošlej* (1x): *prut ze stromu života pošlej* 463b; *silnej* (1x): *silnej sloup* 464a; *skrytej* (1x): *poklad skrytej* 463b; *svatej* (1x): *dům svatej* 460b; *velkej* (1x): *velkej had* 462b; *zemskej* (2x): *ráj jest dvojí, zemskej* 454c, *zemskej (ráj) zdaž posaváde stojí* 454c; *živej* (2x): *ráj jest dvojí, zemskej a živej* 454c, *živej dům* 455a;

kterej (10x): *v tom domě Kristus přebývá, kterej jest největší dobrota* 457a, *kterej ráj* 458b, *strom života, kterej vydal ovotce* 458c, *šťastný jest ten, kterej* 460c, *kterej hospodář* 461b.

Feminina – plurál (2x):

- genitiv (1x):

dobřejch (1x): *mimo všech dobřejch věcí* 455a;

- lokál (1x):

lecjakejchsi (1x): *v děláni rybníčku a lecjakejchsi tintěrkách se obírá* 461b.

Pozn. V textu se dále vyskytuje slovo **prej** (1x): *prej* 454a, ale jak bylo napsáno výše, jedná se o správnou podobu slova.

De Waldt v tomto kázání využil 29x slova s provedenou diftongizací *y > ej*.

V tomto kázání převládá diftongizace v zakončeních adjektiv (25x): *bohatej, dobrej, pošlej, silnej, skrytej* aj. v nominativu, výjimečně v plurálu (*dobřejch, lecjakejchsi*). V základu slov mají kromě *smejšleti, stejskati* diftong ještě *skrejevati, zejskati* (4x).

Ve druhém kázání de Waldta jsou též hojně použity podoby slov s neprovedenou diftongizací *y > ej*:

a) ve kmeni slova (18x):

býti (6x): *vyhnánu býti z vlastního domu* 453c, *vyhnancem býti* 453c, *jest zlé podruhem býti* 454a, *co rozkošnějšího býti* 458a, *chceme býti spaseni* 467b; **bývati** (1x): *přijít bývá* 454b; **nabývati** (3x): *milost nabývá Absolon* 454b, *odtud chléb nabývá* 461c, *lásku a opatrování nabývají* 464b; **nebývati** (1x): *nebývá gruntu* 460b; **přebývati** (6x): *spasení přebývá* 455c, *přebývala smrt* 456a, *dokudž v tom domě přebýváte* 456b, *Kristus přebývá* 457a, *kde přebývají naši rodičové* 467c;

po c, z, s: **nazývati** (1x): *abys mě bratrem nazývala* 465a;

b) v předponě slova: 0;

c) v zakončeních adjektiv, zájmen téže deklinace a číslovk:

Maskulina – singulár (84x):

- nominativ (57x):

anjelský (1x): *chléb anjelský* 462a; **bohatý** (1x): *bohatý dům* 460a; **horlivý** (1x): *horlivý ctitel* 464c; **jedovatý** (1x): *jedovatý škůdce* 455c; **jiný** (1x): *jiný lhář* 453b; **jistý** (1x): *jistý ctitel* 464c; **lidský** (1x): *lidský škůdce* 455c; **nebeský** (1x): *nebeský chléb* 463b; **nejiný** (1x): *nejiný poklad* 460a; **nemocný** (2x): *nemocný řekl* 465a, *nemocný odevzdal* 465a; **neskončený** (1x): *neskončený poklad* 456c; **nesmrtdlný** (1x): *pán nesmrtdlný* 460c; **otevřený** (1x): *otevřený dům* 457a; **plný** (1x): *dům plný* 456c;

podobný (2x): *dům jest podobný ráji* 458a, *dům podobný ráji* 459a; **požehnaný** (1x): *požehnaný život* 464a; **prázdný** (1x): *prázdný hrob* 467b; **ryšavý** (2x): *ryšavý lhář* 453b, *ryšavý lotr* 462b; **silný** (1x): *silný Samson* 466b; **skovaný** (1x): *skovaný poklad* 461a; **skrytý** (1x): *poklad skrytý* 460c; **slavný** (1x): *slavný dům* 465c; **spůsobený** (1x): *spůsobený chléb* 462a; **starý** (2x): *starý partykář* 453b, *starý had* 459b; **svatý** (8x): *svatý Jan Křtitel* 455b, *Duch svatý* 456b, *svatý dům* 457b, *dům svatý* 460b, *svatý život* 464b; **šťastný** (4x): *šťastný den* 455c, *šťastný dům* 456b, *dům šťastný* 457a, *šťastný jest kterej* 461a; **urozený** (1x): *urozený muž* 466c; **věčný** (1x): *věčný život* 464b; **vinšovaný** (1x): *věčný život* 464a; **vyzdvižený** (1x): *dům vyzdvižený* 453c; **vzácný** (1x): *vzácný muž* 466c; **zlatý** (3x): *v domě jest zlatý sloup* 465c, *co kdyby byla svatá Anna zlatý sloup* 466a, *zlatý sloup svatá Anna* 466b; **živý** (1x): *chléb živý* 462a;

každý (2x): *každý den* 464c, *každý* (apoštol) 466c; **který** (5x): *který dům* 456c, *který Ježíš* 462a, *ctitel který* 464c, *tys který* 467a, *chléb který* 462a;

druhý (1x): *Adam druhý* 455a;

- akuzativ (8x):

blahoslavený (1x): *blahoslavený Capital* 464b; **hojný** (1x): *hojný Capital* 463c; **jistý** (1x): *jistý zákup* 454a; **královský** (1x): *královský dům* 457c; **neskončený** (1x): *neskončený Capital* 464b; **věčný** (1x): *hlad věčný* 461b; **zlatý** (1x): *vidím zlatý sloup* 465c;

žádný (1x): *žádný zákup* 454a;

- vokativ (19x):

blahoslavený (1x): *blahoslavený dome* 465c; **svatý** (7x): *dome svatý* 458a, *dome svatý* 460a, *svatý dome* 465c, *svatý Joachyme* 467a, *manželi svatý Joachyme* 467a; **šťastný** (7x): *šťastný dome* 455b, *šťastný ráji* 455b, *dome šťastný* 455c; *šťastný manželi* 467a, *tys šťastný* 467a; **zlatý** (2x): *zlatý sloupe* 466b, *zlatý dome* 466c;

jaký (2x): *jaký jsi strom* 458c, *ale jaký* (strom) 458c.

Maskulina, feminina, neutra – plurál (9x):

- genitiv (6x):

jiných (2x): *ze všech jiných matek* 460a, *jiných* (lidí) *zanechává* 461b; **svatých** (2x): *jsi v pravdě svatyně svatých* 457c, *ty jsi nebe, svatyně svatých* 463c; **volených** (1x): *království volených* 459b; **dobrých** (1x): *jest dobrých věcí dárce* 456c;

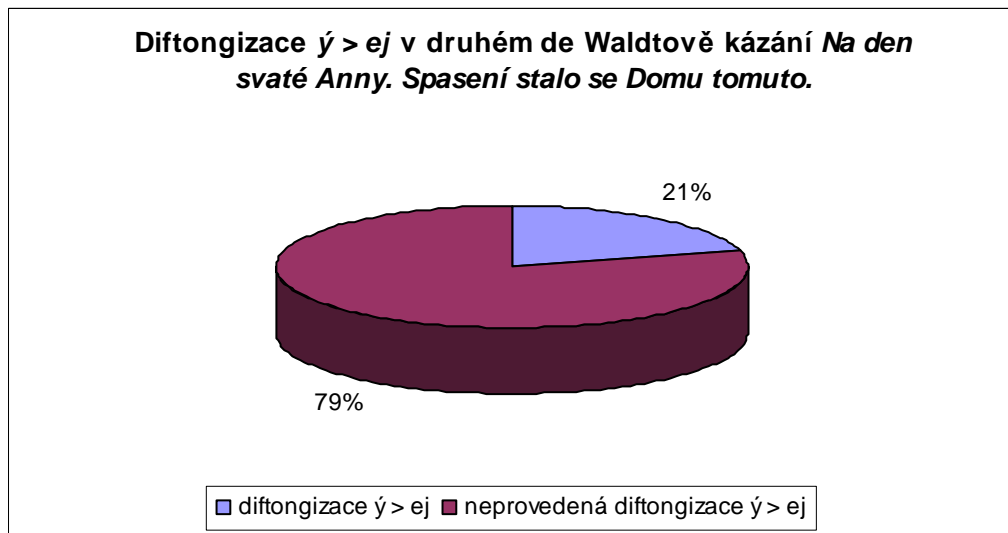
- dativ (1x):

přítomným (1x): *přátelům přítomným* 465a;

- lokál (2x):

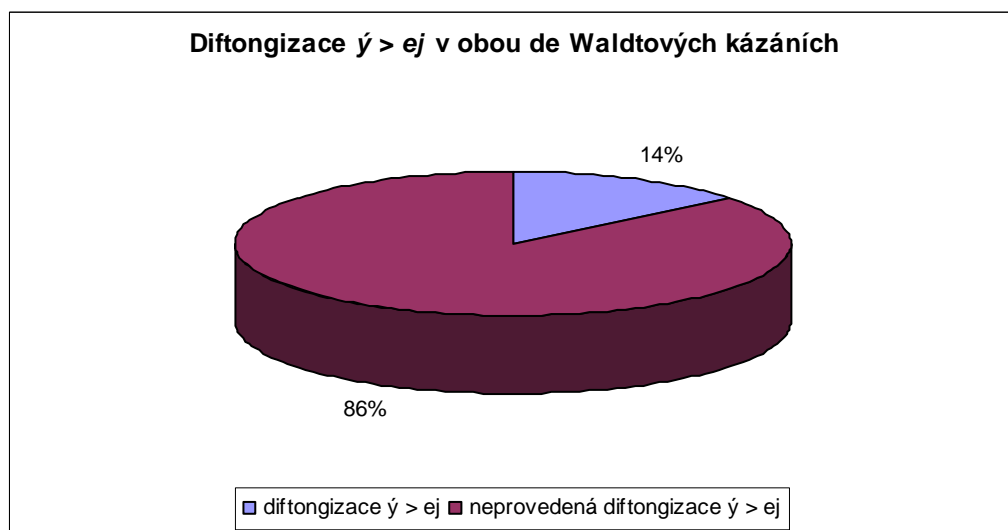
svých (2x): *nebe na loktech svých* 459c, *svatá Anna na loktech svých* 459c.

Poměr slov s provedenou diftongizací *ý > ej* ku slovům nediftongizovaným je 29:111.

Diftongizace *ý > ej* v obou de Waldtových kázáních

V de Waldtových textech je poměr slov diftongizovaných a nediftongizovaných celkem 37:222.

4.1.4 Úženi *é > í*

Změnu *é > í* dokládá Gebauer už ze 14. století, ale frekvence zužování *é > í* se zvyšuje až v 16. století.⁵² Zúžené *í* často vzniklo monoftongizací dvojhlásky *ie*, vývoj tedy proběhl takto: *é > ie > í*.

Porák rozlišuje, kde úženi *é > í* probíhalo:⁵³

- a) uvnitř slova;
- b) u nepůvodních předložek a adverbií s *-é* na konci slova (např. *vedlé, podlé, zajisté*): zde se ovšem diftongizace na konci slova neprosadila;
- c) u zdloženého *-é* před deminutivními sufixy (např. *srdéčko, kamének*);
- d) u přejatých slov na *-ěř* (např. *haléř, kancléř*);
- e) u slov s *-é* v koncovkách:
 - typ *obilé*: substantiva na *-l* patřící k původní střední stažené deklinaci;
 - typ (oni) *bydlé*: verba 4. přítomné třídy s kořenem na *-l*;
 - adjektivní (nebo stažené původně zájmené) zakončení typu *dobrého, svému*.

4.1.4.1 Úženi *é > í* v dobových gramatikách

Náměšťská gramatika

Mluvnice se problematikou zužování *é > í* přímo nezabývá, ve vlastním textu se však vyskytují obě možné podoby (*mýně, dýle* vedle *méně, děle* atp.).

Mluvnice Jana Blahoslava

Blahoslavova mluvnice zúžené *í* nezavrhuje, přestože v samotném textu se tento jev vyskytuje jen zřídka. Autor chápe *í* za projev hovorového jazyka, *í* v zakončeních adjektiv pak za znak spíše nářečí mluvy.

Jan Blahoslav se dále zabývá rozdílnou výslovností hlásky *e, é* ve středočeské a hanácké nářeční oblasti: v části hanáckých nářečí byla artikulace samohlásky zavřenější, kdežto v české centrální oblasti byl vokál otevřenější. Autor kritizující středočeskou

⁵² GEBAUER, J. *Historická mluvnice jazyka českého I*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1963.

⁵³ PORÁK, J. *Humanistická čeština. Hláskosloví a pravopis*. Praha: Univerzita Karlova, 1983.

výslovnost hlásky, který ovšem sám pocházel z Přerova, mohl být dle Poráka ovlivněn moravským nářečným územ.⁵⁴

Mluvnice Matouše Benešovského

V paradigmatech Benešovského mluvnice se v zakončeních tvrdých adjektiv objevuje ve velké převaze nezúžené *é*, jen v lokálu singuláru u maskulin a neuter se objevuje zúžený tvar *dobrým* oproti relativům *kterém, jakém*.

Mluvnice Vavřince Nudožerského

V paradigmatech *Mluvnice Vavřince Nudožerského* se všude vyskytuje *é*. Pouze zájmeno *ký* se zde skloňuje *kýho, kýmu, o kým, s kým*. Nudožerský si je též vědom, že zúžené *í* do jazyka proniká stále častěji (jak to ukazuje mj. na příkladu *dobrý víno*).

Mluvnice Jana Drachovského

U Drachovského se zúžené tvary objevují v hojném počtu; zakončení *-ýho, -ýmu, -ý*; podobně také *Janovýho* atd.

Brus jazyka českého Jiřího Konstance

Brus jazyka českého se problematikou úžení *é > í* zabývá poměrně podrobně. Jsou zde uvedena slova s dvojí možnou podobou (*obydlé-obydlí, nébrž-nýbrž, dohlédám-dohlídám*), někdy jsou však stanovovány podmínky pro toto používání (např. varianty s *é* v singuláru: *obilé*, varianty s *í* v plurálu: *obilí*). V některých případech pak Konstanc chápe zúžení jako podoby nižšího stylu (*chlív*).

Žáček Matěje Václava Šteyera

V *Žáčkově* jsou v paradigmatech uváděny obě varianty adjektiv. Vlastní Šteyerův úzus preferuje nezúžené podoby slov dokonce natolik, že se autor dopustil hyperkorektního tvaru v instrumentálu singuláru (*s dobrém*).

Anonymní *Prima principia*

V této mluvnici se bezvýhradně vyskytují pouze podoby adjektiv s *é*.

⁵⁴ PORÁK, J. *Humanistická čeština. Hláskosloví a pravopis*. Praha: Univerzita Karlova, 1983.

Čechořečnost Václava Jana Rosy

Rosa v paradigmatech adjektiv důsledně uvádí obě varianty slov – nezúženou i zúženou a ve vlastním textu jsou obě podoby slov užívány taktéž rovnoměrně. Uvnitř slova ale upřednostňuje *é*, což Porák vysvětluje jako obecnou tendenci přibližování spisovného jazyka k mluvené obecněčeské řeči, kde zužování také pronikalo ve větší míře spíše v zakončeních adjektiv než v kmenech slov.⁵⁵

4.1.4.2 Úženi *é* > *í* v jednotlivých kázáních

Bílovskeho kázání *Na slavnost svaté Anny, matky nejsvětější Panny Marie bez poskvrny počaté.* (s. 508–530)

a) uvnitř slova (4x):

kolíbka (1x): *v kolíbce* 511a;

rosývati (1x): *jako bych hrách na stěnu rosýval* 527a;

nejlípe (1x): *nejlípe* 512c;

kýž (1x): *kýž jste všichni tak vyvolené* 527c;

b) u nepůvodních předložek a adverbií s *-é* na konci slova: 0;

c) u zdloženého *-é* před deminutivními sufixy: 0;

d) u přejatých slov na *-ěř*: 0;

e) u slov s *-é* v koncovkách:

- typ *obilé*: 0;

- typ (oni) *bydlé*: 0;

- adjektivní zakončení:

Adjektiva, zájmena a číslovky podle složené tvrdé deklinace

Maskulina, neutra – singulár (13x):

- nominativ:

druhý (1x): (Anna) *netoliko měla první P. Pia, Pobožná / ale i druhý P. Prudens* 517a;

- genitiv:

zlýho (1x): *nemůže být většího nad bohatou ženu zlýho* 509c;

⁵⁵ PORÁK, J. *Humanistická čeština. Hláskosloví a pravopis*. Praha: Univerzita Karlova, 1983.

- lokál:

bílým (1x): v *bílým rouše* 519b; **manželským** (2x): o *stavu manželským* 511a, v *stavu manželským* 525a; **nebezpečným** (1x): v *nebezpečným porodu* 521c; **nestydatým** (1x): o *tom nestydatým odkrývání* 527a; **panenským** (1x): v *stavu panenským* 525a; **poctivým** (1x): v *poctivým oděvu* 525b; **sviňským** (1x): na *nose sviňským* 524b; **těžkým** (1x): v *těžkým porodu* 521c; **vdovským** (1x): v *stavu vdovským* 525a; **velikým** (1x): *po velikým discursu* 523b.

Feminina – singulár (2x):

- dativ:

svatý (1x): *ta moudrost jest přirozená svatý Anně* 521c;

- lokál:

svatý (1x): v *naší svatý Anně* 512c.

Maskulina, feminina, – plurál (4x):

- nominativ:

dlouhý (1x): *dlouhý vlasy, krátký rozum* 517c; **vyslyšený** (1x): *vyslyšený jsou modlitby* 516a;

- akuzativ:

dlouhý (1x): *dlouhý vlasy uhlídáte* 517c; **který** (1x): *ženy, který Plutarchus nazývá* 526c.

Celkem je v textu 23x použita zúžená podoba slov.

V základu slov je to pouze ve čtyřech případech (*kolíbka, nejlípe, kýž, rosývati*), v zakončeních adjektiv, zájmen a číslovek podle složené deklinace se úžení objevuje celkem 19x, nejčastěji v lokálu singuláru maskulin, příp. neuter (*bílým, manželským, nebezpečným, nestydatým, vdovským* aj.), dále i v některých dalších pádech singuláru a 4x i v plurálu (*dlouhý vlasy, vyslyšený modlitby, který ženy*).

V Bílovského kázání o svaté Anně však převážně nacházíme nezúžené podoby slov:

a) uvnitř slova: **mléko** (1x): *mléko* 511a;

b) u nepůvodních předložek a adverbí s *-é* na konci slova: **podlé** (17x): *podlé jména* 511c, *podlé skutkův* 511c, *podlé oných veršů* 512b, *podlé filozofů* 513a, *podlé spravedlnosti* 518c;

- c) u zdloženého -é před deminutivními sufixy: 0;
- d) u přejatých slov na -éř: 0;
- e) u slov s -é v koncovkách:
 - typ *obilé*: 0;
 - typ (oni) *bydlé*: 0;
 - adjektivní zakončení:

Adjektiva, zájmena a číslovky podle složené tvrdé deklinace

Maskulina, neutra – singulár (112):

- nominativ (23x):

anjelské (1x): *anjelské legátství* 514b; **bláznivé** (1x): *bláznivé stvoření mělo býti nejkrásnější* 522c; **Božské** (3x): *předivné poručení Božské* 509a, *dílo Božské* 513b, *jako Božské Testimonium* 517c; **malé** (1x): *stvoření malé* 510c; **narozené** (1x): *narozené dítě* 516a; **nebezpečné** (1x): *nebezpečné vybírání* 509c; **pobožné** (1x): *pobožné ženské pohlaví* 513a; **počaté** (1x): *počaté dítě* 516a; **pěkné** (1x): *stvoření pěkné* 510c; **předivné** (2x): *předivné poručení* 509a, *předivné dílo* 513b; **smradlavé** (1x): *co smradlavé stádo nečistých koz* 519b; **veliké** (2x): *stvoření veliké* 510c, *jak veliké první P. měla* 513b; **věčné** (1x): *spasení věčné nám slíbeno jest* 529c; **vychované** (1x): *(dítě) skrze pobožnost vychované* 516a; **zlé** (1x): *stvoření zlé* 510c; **ženské** (2x): *ženské pohlaví ten titul má* 513a, *ženské pohlaví* 513a;

takové (2x): *takové navržení přišlo* 509a, *stvoření takové* 523a;

- genitiv (35x):

Atenského (1x): *od Solona Atenského* 510c; **Božského** (1x): *podlé Božského podobenství* 522c; **celého** (1x): *z celého světa* 522b; **dobrého** (1x): *nic nemůže býti dobrého* 527b; **Egyptského** (1x): *od Promethea Egyptského* 510c; **královského** (1x): *z královského pokolení* 528a; **Lacedemonského** (1x): *od Lycurga Lacedemonského* 510c; **manželského** (1x): *do stavu manželského* 511c; **mužského** (2x): *od jednání mužského* 525a, *mužského tovaryšstva učte se varovati* 526a; **odkrytého** (1x): *nic odkrytého viděti nebylo* 527a; **panenského** (2x): *škoda vašeho pannenského oleje* 519b, *učte se studu panenského následovati* 526a; **pocitivého** (1x): *nic pocitivého* 527b; **svatého** (6x): *Joachyma Svatého nevěstě* 511c, *z Písma Svatého* 517c, *od slávy Ducha svatého* 518b, *kázání Svatého Jana* 520b, *po smrti svatého Joachyma* 527c; **tvrdého** (1x): *s tvrdého kamene voda vyskočila* 529a; **vyvoleného** (1x): *na místě Krista ženicha vyvoleného* 519b; **vzácného** (1x): *muže vzácného manželky* 514a; **Zlatoústého** (1x): *kázání Svatého Jana Zlatoústého* 520b; **židovského** (1x): *sláva lidu židovského* 513c;

kterého (2x): *od kterého* (kořene) 518c, *stvoření takové, kterého nejkrásnější krása, rodička Boží pojíti měla* 523a; **svého** (6x): *plod života svého* 513c, *z pokolení svého* 513c, *těla svého přikrytí* 525a, *bez Joachyma muže svého* 525b, *z domu svého* 526b; **žádného** (1x): *žádného cvičení nepotřebovala Maria* 520a;

druhého (1x): *příčina druhého poselství* 514c;

- dativ (13x):

celému (1x): *aby se pobožnost celému světu vyjevila* 515c; **chudému** (1x): *ruku tvou jsi otevřela chudému* (člověku) 528b; **jinému** (1x): *svatou Annu žádnému jinému* (Bohu) *obětovati nesmíme* 528c; **manželskému** (1x): *chuť k stavu manželskému* 509a; **nuznému** (1x): *dlaní svých podala nuznému* (člověku) 528b; **pravému** (1x): *pravému Bohu obětována byla* 520a; **živému** (1x): *živému Bohu v kostele obětována byla* 520a;

kterému (2x): *ptá se nejmoudřejší Šalomoun, kterému já odpovídám* 518c, *ku kterému cíli* 522b; **mému** (1x): *k mému předsevzetí* 515c; **takovému** (2x): *takovému* (muži) *by radili* 510c, *k takovému plodu* 515b; **žádnému** (1x): *svatou Annu žádnému* (Bohu) *obětovati nesmíme* 528c;

- akuzativ (34x):

anjelské (1x): *anjelské poselství a legátství složil* 514c; **blahoslaveného** (1x): *následujme blahoslaveného Jana Sarcandra* 529c; **Božské** (1x): *skrze Božské vlití* 518b; **dobré** (3x): *najdeť dobré potěšení* 508b, *ten najde (to) dobré* 512b, *jak svatý Joachym, který všecko dobré nabyt* 512b; **mužské** (2x): *na jedno pohlédnutí mužské se hroziti* 525c, *tovaryšstvo mužské k sobě připustila* 526b; **popravné** (1x): *na místo popravné přivedená* 527a; **postaveného** (1x): *žádného v chudobě postaveného* (člověka) *neopouštíš* 529a; **předivné** (1x): *zvěstoval jí předivné vtělení* 514c; **svatého** (2x): *Alžběta svatého Jana zplodila* 515b, *Alžběta pro svatého Jana milostí Boží naplněná byla* 524a; **veliké** (7x): *veliké dílo způsobila* 515a, *svatá Anna druhé P. veliké měla* 518c, *kdybys třetí P. neměla tak veliké* 524c, *velikého Samuele porodila* 514a, *velikého Izáka splodila* 514a, *velikého patriarchu přinesla* 514a, *následujme velikého Apoštola* 529c; **záračné** (1x): *podívejte se na to záračné dítě* 513b; **zlé** (1x): *(to) nejmenší zlé jsem sobě vybral* 510b;

které (1x): *příслови které ženy slyšeti musejí* 517b; **samé** (2x): *samé místo pro meč zanechala* 527a, *pro samého Boha* 515a; **své** (5x): *než své vlastní tělo* 520c, *aby mne dítě své poroučela* 521b, *tělo své zakrývali* 526c, *své outhčiště hledal* 529c, *Alžběta pro svatého Jana, syna svého* 524a; **žádného** (2x): *žádného* (člověka) *v chudobě neopouštíš* 529a, *žádného více sobě muže nepojala* 527c;

čtvrté (1x): *měla bys čtvrté P. větší* 524c; **druhé** (1x): *svatá Anna druhé P. měla* 518c;

- vokativ (1x):

veliké (1x): *ó veliké dílo pobožnosti* 514a;

- lokál (6x):

opatrném (1x): *na opatrném zdržení* 525a; **svatém** (2x): *v Písmě Svatém* 517b, *mluví v Písmě Svatém* 519a;

kterém (1x): *v kterém (kázání) dokáži* 512b; **svém** (2x): *v svém domečku* 525b, *v svém pokojíčku* 525c.

Maskulina, neutra – plurál (11x):

- nominativ (2x):

rozličné (1x): *svatou Annu rozličné pera ozdobili* 512c; **stejně** (1x): *všechny pět P. stejně byly* 524c;

- akuzativ (9x):

celé dni (3x): *když celé dni pil táta* 516c, *celé dni s mužským* 526b, *celé dni se touláte* 526b; **dobré** (1x): *dobré vycvičené Ornamenta* 519c; **izraelské** (1x): *miluje pán syny izraelské* 508c; **jiné** (1x): *nad jiné všechny stvoření* 524b; **latinské** (1x): *slabikovati tyto slova latinské* 516c; **vycvičené** (1x): *dobré vycvičené Ornamenta* 519c;

tvé (1x): *tvé služebníky velebiti činiš* 529a.

Feminina – singulár (99x):

- genitiv (61x):

jediné (2x): *jediné Marije početí* 527b, *jediné (dcery)* 527c; **královské** (2x): *od matky své královské* 523a, *sláva dcery královské* 523c; **mariánské** (1x): *v hodinu pobožnosti mariánské* 514c; **mladé** (1x): *aby sobě mladé ženy nevybral* 510c; **moudré** (1x): *z moudré panny moudřejší bývá žena* 519c; **mužské** (2x): *mužské řeči se strachovati* 525c, *mužské osoby se lekla* 525c; **neplodné** (3x): *zamiloval do neplodné (ženy)* 509b, *z matky dvacet let neplodné* 515c, *z neplodné (Anny) narodila se Maria* 515c; **panenské** (1x): *milostí panenské stydlivosti okrášlená byla* 525a; **počaté** (1x): *bez poskvrny počaté (Anny)* 508b; **svaté** (28x): *na slavnost svaté Anny* 508b, *titul od svaté Brigity* 512c, *od církve svaté* 513a, *dcera byla svaté Anny* 513b, *pobožnost matky svaté Anny* 513b; **veliké** (2x): *jako příčina té veliké dcery* 515c, *veliké dcery početí* 527b;

každé (1x): *každé mužské řeči se strachovati* 525c; **které** (3x): *když Maria, které sotva stín svatý Jan mohl býti* 515b, *při svaté Anně u které všechny pět P. byly* 524c, *nevinnost, bez které* 527b; **samé** (1x): *od samé církve* 513a; **své** (5x): *z pomoci své pobožnosti* 513c, *z matky své* 515b, *o krásu své vlastní dcery se starala* 521a, *z oučinku své příčiny* 523a, *od matky své* 523a; **té** (6x): *jako příčina té dcery* 515c, *z té příčiny* 512c, *z té příčiny* 518b, *z té příčiny* 519c, *z té příčiny* 528c; **tvé** (1x): *já tvé krásy jsem obraz krásný* 523a;

- dativ (16x):

mateřské (1x): *mateřské její pečlivosti odevzdávejte* 521b; **moudré** (1x): *moudré matičce poroučeli* 521b; **panenské** (1x): *učte se panenské stydlivosti* 526a; **svaté** (4x): *podobná svaté Anně* 511c, *posla k svaté Anně vypravila* 515a, *svaté Anně patří* 518b, *svaté Anně se ukázal* 525b; **vtělené** (1x): *k vtělené moudrosti přišla* 518c; **ženské** (2x): *proti ženské poctivosti* 525a, *proti ženské počestnosti* 525b;

samotné (1x): *samotné svaté Anně patří* 518b; **své** (1x): *k své potupě* 517b; **té** (3x): *k té neplodnosti* 515c, *té matičce poroučeli* 521b, *co té Prudence přidáme* 522a;

k druhé svadbě 527c (1x);

- akuzativ (1x):

panenské (1x): *tělo pak panenské odkrýváti* 525b;

- lokál (21x):

anjelské (1x): *o stydlivosti anjelské* 525c; **kamenité** (1x): *na kamenité cestě* 520c; **královské** (1x): *pravil o dceři královské* 523c; **neslýchané** (1x): *v neslýchané žízni* 529c; **pokorné** (1x): *o pokorné osobě ženské* 525a; **stálé** (1x): *v stálé potupě* 513c; **svaté** (2x): *narození Marie při svaté Anně* 515a, *při svaté Anně* 524c; **špičaté** (1x): *na špičaté cestě* 520c; **ukrutné** (1x): *v poslední ukrutné žízni* 529c; **ženské** (1x): *o osobě ženské* 525a;

každé (1x): *v každé případnosti* 521c; **své** (2x): *říkal ženich o své nevěstě* 523b, *Martialis říkával o své manželce* 524c; **té** (4x): *pozustavala v té neplodnosti* 513c, *o té pobožnosti píše Epiphanius* 515c, *v té fabuli* 522b, *o té samotě* 525c; **této** (1x): *o této (nevěstě) mohu říct* 512a; **tvé** (1x): *o tvé vnitřní kráse mluvím* 523c; **žádné** (1x): *v žádné slávě* 513c.

Feminina – plurál (60x):

- nominativ (32x):

outlé (1x): *aby děti byly na těle outlé* 521a; **dětské** (1x): *pietatis dětské* 516c; **jiné** (1x): *jiné děti* 516b; **krásné** (1x): *aby děti byly krásné* 521a; **maličké** (1x): *děti maličké* 516c; **mnohé** (1x): *mnohé dcery shromáždily bohatství* 528b; **moudré** (1x): *moudré panenky* 519b; **nazvané** (1x): *jiné mohou nazvané býti Děti d'ábla* 516b; **nebohé** (1x): *nebohé ženy* 517b; **nemoudré** (2x): *co nemoudré (panenky)* 519b, *tak dělají nemoudré matky* 521a; **pěkné** (1x): *aby děti byly pěkné* 521a; **podobné** (1x): *jim podobné (panenky)* 520b; **pohanské** (1x): *co vám řeknou pohanské panny* 526c; **povinné** (1x): *moudrost ukázati jsou povinné matky* 519c; **připouštěné** (1x): *(panny) na svadbu připouštěné nebývají* 519a; **stydlivé** (1x): *kdyby jste byly tak stydlivé (panenky)* 527c; **vycvičené** (1x): *v čem jste vy samé vycvičené (matky)* 520b; **vyvolené** (2x): *kýž jste tak vyvolené (panenky)* 527c, *byly by jste pak vyvolené (panenky)* 527c; **zapatřené** (1x): *aby děti byly zapatřené* 521a; **zdravé** (1x): *aby děti byly zdravé* 521a;

které (7x): *které všechny ctnosti patří* 511c, *všechny, které od počátku světa byly* 512a, *na sta jiných (žen), které mnoho moudrosti měly* 517b, *málo počítá pannen, které Bázeň Boží mají* 519a, *které (ženy) krásu těla nad zlato sobě vážíte* 524b; **samé** (1x): *v čem jste vy samé (matky)* 520b; **takové** (2x): *takové pietatis* 516c, *takové (panenky)* 520b;

- akuzativ (15x):

celé (1x): *celé noci tancujete* 526b; **jiné** (2x): *jiné všechny (ženy) převyšovala* 512a, *proto ji taky Plutarchus nad jiné (ženy) vynáší* 519c; **krásné** (1x): *komu ty vaše krásné pannenky obětujete* 520b; **milé** (1x): *své milé dívky cvičila* 519c; **mnohé** (1x): *mnohé (panenky) obětujete d'áblu* 520b; **moudré** (1x): *moudré Šalomounky nacházím* 517b; **veliké** (1x): *pro její veliké zásluhy* 529b; **všechné** (1x): *všechné osoby ženské převyšovala* 525a; **ženské** (1x): *osoby ženské převyšovala* 525a;

které (3x): *ctnosti těch pěti P. které míti má jedna každá nevěsta* 512a, *škoda vašich lamp, které d'áblům obětujete* 519b, *málo jest dítek které bych já mýma milostmi obdařovala* 521b; **samé** (1x): *samé milosti nám činiti* 511c; **své** (1x): *své milé dívky cvičila* 519c;

- vokativ (13x):

krásné (2x): *kde jste krásné Anny* 524b, *kde jste krásné Heleny* 524b; **milé** (2x): *táhněte milé matrony* 518b, *dále milé matky* 520b; **mnohé** (1x): *vy matky mnohé* 526b; **moudré** (1x): *s váma já dnes držím, moudré ženské pohlaví* 517b; **nemoudré** (1x): *vy*

nemoudré (panenky) 519b; *nešťastné* (1x): *ó nešťastné děti* 516; *opatrné* (1x): *s váma já dnes držím moudré a opatrné ženské pohlaví* 517b; *panské* (1x): *panské slečny* 528c; *urozené* (1x): *ó vysoce urozené dámy* 528c; *vyvolené* (1x): *kýž jste všichni tak vyvolené* (panenky) 527c; *ženské* (1x): *s váma já dnes držím moudré a opatrné ženské pohlaví* 517b.

Celkem se nezúžená podoba slov vyskytuje 300x. Poměr slov se změnou úženi *é > í* provedenou ku neprovedené je tak 23:300.

První de Waldtovo kázání *Na Den Svaté Anny. Vštípil Pán Bůh Ráj Rozkoše na Východ.* (s. 434–452)

- a) uvnitř slova (2x): *kýž* (2x): *kýž jsem dostatečnej záhodně tě chváliti* 435a, *ó kýž jsme tak šťastní* 451c;
- b) u nepůvodních předložek a adverbíí s *-é* na konci slova: 0;
- c) u zdlouženého *-é* před deminutivními sufixy: 0;
- d) u přejatých slov na *-ěř*: 0;
- e) u slov s *-é* v koncovkách:
 - typ *obilé*: 0;
 - typ (oni) *bydlé*: 0;
 - adjektivní zakončení:

Adjektiva, zájmena a číslovky podle složené tvrdé deklinace

Maskulina, neutra – singulár (21x):

- nominativ (8x):

horký (1x): *když je horký Slunce* 439a; **jediný** (1x): *jaký má přístup jediný dítě* 443b; **lidský** (1x): *žádné jméno lidský ani vyšší, ani světější není* 450c; **natažený** (1x): *skrz ní mělo lučiště již natažený býti* 436a; **nesvorný** (1x): *město Babylon, město nesvorný* 436b; **ourodný** (1x): *Anny narození nám ourodný* 446b; **parný** (1x): *když je parný Slunce* 439a; **velký** (1x): *jest tu velký tajemství* 448c;

- genitiv (2x):

svýho (1x): *v prvním okamžení početí svýho* 444c;

druhýho (1x): *z druhýho (manžela) Rodička Boží pošla* 439c;

- dativ (1x):

oblavovému (1x): *Anna se oblavovému sloupu připodobňuje* 439a;

- akuzativ (4x):

jiný (1x): *věž převyšuje jiný stavení* 436c; **lidský** (1x): *moře znamená plodný lidský pokolení* 449c; **nepřístupný** (1x): *znamená nepřístupný místo* 443b; **plodný** (1x): *moře znamená plodný lidský pokolení* 449c;

- vokativ (1x):

požehnaný (1x): *ó požehnaný jaro* 441b;

- lokál (5x):

celým (1x): *po celým světě* 446b; **prudkým** (1x): *jako po prudkým potoku* 447a; **veřejným** (1x): *v tom veřejným stavení* 436c; **zemským** (1x): *v prvním zemským ráji* 441a;

nějakým (1x): *jako po nějakým řebříku.*

Maskulina, neutra – plurál (4x):

- nominativ (3x):

ourodný (1x): *ourodný deště nastávají* 435c; **hojný** (1x): *hojný deště nastávají* 435c;

který (1x): *města, který při těch řekách leží* 446a;

- akuzativ (1x): **takový** (1x): *který nám vybral takový rodiče* 444a.

Feminina – singulár (13x):

- genitiv (9x):

nebeský (1x): *nemohou se ty nebeský vody dosti nasytiti ctitelové* 446b;
připravený (1x): *do slávy tobě již připravený* 447c; **sladký** (1x): *nemohou se ty sladký vody dosti nasytiti ctitelové* 446b; **svatý** (3x): *dva manžele svatý Anny* 439c, *svatý Anny horlivý ctitel* 447b, *v den nejsvětější svatý Anny* 451c;

tý (2x): *od tý doby* 437c, *nemohou se ty nebeský vody dosti nasytiti ctitelové* 446b; **týto** (1x): *z týto požehnané duhy* 435c;

- lokál (4x):

slavný (1x): *po tý slavný řece* 446c; **svatý** (1x): *v Anně svatý* 442a;

tý (1x): *po tý slavný řece* 446c; **týto** (1x): *na týto řece* 447a.

Feminina – plurál (6x):

- nominativ (4x):

jiný (1x): *jako jiný děti* 437a; **rozlitý** (1x): *všudy rozlitý čtyry litery* 446c;
vzdálený (1x): *vody pod oblohou jsou daleko vzdálený* 449b;

nějaký (1x): *my všichni jako nějaký byliny jsme vykvetli* 451b;

- akuzativ (2x):

horlivý (1x): *skrz horlivý její modlitby* 440b;

druhý (1x): *druhý (vody) postavil pod oblohou* 449b.

V textu se vyskytuje celkem 46 slov, ve kterých proběhlo úžení *é > í*.

V základu slov se vyskytuje minimálně (*kýž*), v zakončeních slov mnohem častěji, a to zvláště v nominativu, akuzativu a lokálu sg. u maskulin a neuter (*horký slunce, lidský moře, po celým světě*), v genitivu a lokálu feminin (*ty sladký vody, svatý Anny ctitel; po tý slavný řece*). V plurálu nastává úžení v nominativu a akuzativu maskulin a neuter (*ourodny deště; města, který; vybral takový rodiče*) i feminin (*rozlitý litery, nějaký byliny, skrz horlivý modlitby*).

V de Waldtově prvním kázání *Na Den Svaté Anny. Vštípil Pán Bůh Ráj Rozkoše na Východ*. se v hojné míře vyskytují nezúžené podoby slov:

a) uvnitř slova: **spoléhati** (1x): *který na řebříku spoléhal* 438a;

b) u nepůvodních předložek a adverbíí s *-é* na konci slova (4x): **podlé** (4x): *maje před sebou světlo, podlé něho k Bohu nekráčí* 439a, *jakkoliv podlé Theologův*

448c, *nesouce ovoce podle plodu svého* 450c, *vydati ovoce podle plodu svého* 451a;

- c) u zdloženého -é před deminutivními sufixy:0;
- d) u přejatých slov na -ěř: 0;
- e) u slov s -é v koncovkách:
 - typ *obilé*: 0;
 - typ (oni) *bydlé*: 0;
 - adjektivní zakončení:

Adjektiva, zájmena a číslovky podle složené tvrdé deklinace

Maskulina, neutra – singulár (91x):

- nominativ (13x):

celé (1x): *celé město se obveseluje* 447a; **lidské** (1x): *jest lidské pokolení* 449b; **nebeské** (1x): *celé město nebeské se obveseluje* 447a; **odvrácené** (1x): *mělo lučiště od světa odvrácené býti* 436a; **plodné** (1x): *dřevo plodné nesoucí ovoce* 450a; **rozumné** (1x): *stvoření rozumné* 441b; **svaté** (1x): *praví Písmo svaté* 450a; **šťastné** (1x): *znamení šťastné* 435b; **zemské** (1x): *zemské nebe* 443c; **zlé** (1x): *to zlé aby se napravilo* 448a;

které (1x): *jméno to, které má v sobě pět liter* 445b; **takové** (1x): *není takové srozumění* 437c; **žádné** (1x): *žádné jméno lidský vyšší není* 450c;

- genitiv (44x):

Božského (1x): *byla Božského milování hodná* 442a; **celého** (2x): *z celého pokolení* 442b, *nadevšecky ženy celého světa* 442b; **čistého** (2x): *vybral sobě z čistého potoku* 445a, *z čistého potoku* 445b; **dobrého** (1x): *Strom Umění dobrého* 448a; **chvalitebného** (1x): *co o tobě chvalitebného povím* 440b; **jiného** (3x): *ten řebřík nic jiného neznamená* 438a, *co ten hrozen znamenal – jiného nic* 439b, *to znamená což jiného* 441a; **lidského** (2x): *z celého lidského pokolení* 442b, *na znamení spasení lidského* 450b; **nebeského** (2x): *do nebeského Jeruzaléma* 446c, *do nebeského království* 447a; **nesmrtedlného** (1x): *začátek nesmrtedlného pokoje* 452a; **nového** (2x): *převyšuje všechny ženy i Nového zákona* 436c, *obět' Nového zákona* 439b; **plného** (1x): *do moře milosti plného* 446c; **pravého** (1x): *za Ráj pravého života zvolená* 442a; **rozhněvaného** (1x): *lučiště Boha rozhněvaného* 436a; **slavného** (2x): *což o tobě dnes slavného povím* 435b, *co o tobě slavného povím* 440b; **starého** (1x): *převyšuje všechny ženy i Starého zákona* 436c; **svatého** (7x): *nevěsta Ducha svatého* 434a, *svatého Joachyma* 436a, *od svatého Evangelisty* 437a, *matka svatého Jakuba* 439c, *z Ducha svatého* 441b; **věčného** (3x): *paní věčného pokoje* 435c, *znamení spasení věčného* 450b,

začátek věčného pokoje 452a; **velikého** (1x): bez unavení velikého 447a; **zlého** (1x): Strom Umění zlého 448a;

každého (1x): duše každého z nás 452a; **kteréhožto** (1x): z kteréhožto jména 446b; **nějakého** (1x): jako do nějakého moře 446c; **svého** (6x): syna svého 435b, mečem slova svého 446a, plod břicha svého 448b, vedle plodu svého 450a, podle plodu svého 450b;

- dativ (14x):

izraelskému (2x): lidu izraelskému 450b, lidu izraelskému svítili na poušti 438c; **lidskému** (1x): dal milost lidskému pokolení 442a; **požehnanému** (1x): přístup k druhému požehnanému světu 443b; **starému** (6x): ukázal ji starému Noe 435b, aj ukázal starému Noe 435b, starému již světu 435b, proti starému pankchartovi 445a, holubice přinesla Noemovi starému 450b;

kterémuž (1x): ku kterémuž (ctiteli) 447b; **nějakému** (1x): jako k nějakému lučišti 435c; **svému** (1x): Otec nebeský ji synu svému za bábu zvolil 442b;

druhému (1x): přístup k druhému ráji 443b;

- akuzativ (9x):

lidské (2x): Bůh nechal lidské pokolení na duši umřítí 442a, s nímž jsi všechno pokolení lidské přemáhal 445c; **náramné** (1x): pro náramné horko 443b; **nebeského** (1x): ze sebe nám vydal druhého nebeského Adama Ježíše 444b; **pilné** (1x): skrz pilné desíti Božích přikázání zachování 440a; **starého** (1x): porazil d'ábla starého 445c; **věčného** (1x): za věčného Albykanta zvoluje 442b;

druhého (2x): ze sebe nám vydal druhého nebeského Adama Ježíše 444b, skrz druhého Adama 448a;

- vokativ (1x):

nezaplacené (1x): matko matky Boží, všeho světa na věky nezaplacené zboží 434a;

- lokál (10x):

požehnaném (1x): co v druhém požehnaném Ráji 444b; **svatém** (1x): při svatém jménu 451a; **vykonaném** (1x): po vykonaném Rozaryum 447b;

kterémž (1x): početí, při kterémž 440b;

druhém (6x): v druhém ráji 441a, v tomto druhém nejsvětějším Ráji 442a, co v druhém Ráji v svaté Anně 444b, v druhém Ráji, totiž v svaté Anně 444c, v druhém Ráji 448a.

Maskulina, neutra – plurál (1x):

- akuzativ (1x): **svaté** (1x): *seslán na svaté Apoštoli* 449a.

Feminina – singulár (37x):

- genitiv (24x):

Božské (1x): *příkrost spravedlnosti Božské* 439a; **požehnané** (1x): *z tyto požehnané duhy* 435c; **svaté** (13x): *Na Den Svaté Anny* 434a, *v životě svaté Anny vadíte* 437b, *v životě svaté Anny* 437b, *zmátl přirozený běh v životě svaté Anny* 437c, *Rodičky Boží svaté Anny* 437c; **věčné** (5x): *na znamení věčné úmluvy* 435b, *od věčné slávy* 438a, *v stínu smrti věčné* 438c, *do věčné slávy* 446c, *do slávy věčné* 452a; **zaslíbené** (1x): *ze země zaslíbené* 439b; **zemské** (1x): *místo svaté zemské rozkoše* 441a;

své (2x): *mečem smrti své* 446a, *v hodinu smrti své* 447b;

- dativ (5x):

Babylonské (1x): *k věži Babylonské* 436b; **svaté** (4x): *k svaté Anně se vracují* 446c, *k svaté Anně docházejí* 446c, *k svaté Anně plují* 447a, *k svaté Anně* 451b;

- lokál (8x):

latinské (1x): *v latinské (řeči)* 448c; **svaté** (6x): *v svaté Anně* 441a, *umřel v svaté Anně Boží hněv* 441a, *zrodila se milost Boží v svaté Anně* 441b, *v svaté Anně* 444b, *v druhém Ráji, totiž v svaté Anně* 444c;

své (1x): *na hlavě své* 444c.

Feminina – plurál (4x):

- nominativ (2x):

které (2x): *od těch (vod), které jsou nad oblohou* 449b, *vody které byli pod oblohou* 449c;

- akuzativ (1x):

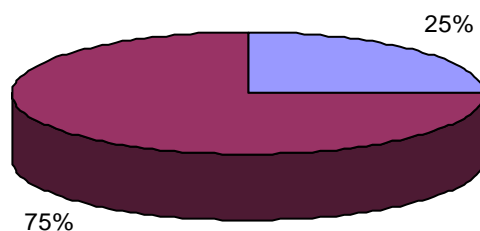
jiné (1x): *nadevšecky jiné ženy* 442b;

- vokativ (1x):

rozmilé (1x): *utrhněme sobě dvě kytky, rozmilé dítky* 440c.

Celkem se nezúžená podoba slov vyskytuje 136x. Poměr slov se změnou úžení *é > í* provedenou ku neprovedené je tak 46:138.

Úženi é > í v prvním de Waldtově kázání *Na den svatě Anny. Vstúpil Pán Bůh Ráj Rozkoše na Východ.*

■ slova s provedeným úžením é > í ■ slova s neprovedeným úžením é > í

Druhé de Waldtovo kázání *Na Den Svatě Anny. Spasení stalo se Domu tomuto.*
(s. 453–468)

- uvnitř slova (1x): **nejlípe** (1x): *všudy dobře doma nejlípe* 453a;
- u nepůvodních předložek a adverbíí s -é na konci slova: 0;
- u zdloženého -é před deminutivními sufixy: 0;
- u přejatých slov na -ér: 0;
- u slov s -é v koncovkách:
 - typ *obilé*: 0;
 - typ (oni) *bydlé*: 0;
 - adjektivní zakončení:

Adjektiva, zájmena a číslovky podle složené tvrdé deklinace

Maskulina, neutra – singulár (18x):

- nominativ (3x):

dobrý (2x): *v domě Kristus přebývá a s ním všechno dobrý* 457a, *všchno dobrý pošlo na svět* 467b; **panenský** (1x): *tělo panenský* 460c;

- genitiv (2x):

svatýho (1x): (tělo) *svatýho Joachyma* 467c;

svýho (1x): *bez pole svýho* 460b;

- vokativ (2x):

drahý (1x): *ó pole drahý* 463c; **svatý** (1x): *Jeruzaléme město svatý* 454b;

- lokál (11x):

časným (1x): v domě časným 467c; **jistým** (1x): v jistým počtu 466b; **nebeským** (1x): v tom nebeským domě 468a; **pravým** (1x): jako v pravým místě 455c; **svatým** (2x): na tom domě svatým 457c, o svatým Joachymovi mlčeti 466b; **věčným** (1x): v domě věčným 467c; **vznešeným** (1x): o tvém vznešeným hospodáři mlčeti 466b;

kterým (3x): z domu tvého, v kterým jsi byl stvořen 453b, tělo pannenský, v kterýmžto skryté bylo Božství 460c, pole v kterým složen jest ten poklad 460c.

Feminina – singulár (4x):

- genitiv (3x):

svatý (2x): ke cti její nejsladší matky svatý Anny 464c, manžel svatý Anny 466b;

tý (1x): Anna i taky plná milosti od tý (ženy), která již byla plná milosti 456b;

- dativ (1x):

svatý (1x): k svatý Anně 468b.

Maskulina, neutra – plurál (5x):

- nominativ (4x):

jiný (1x): jiný jsou pole 462b; **neourodný** (1x): neourodný jsou pole 462b; **neužitečný** (1x): neužitečný jsou pole 462b; **plný** (1x): zrna plný 461c;

- akuzativ:

velký (1x): ukazuje dvě velký světla 459c.

Feminina – plurál (2x):

- nominativ (1x):

otevřený (1x): dvěře již otevřený 457b;

- akuzativ (1x):

divný (1x): divný věci vidíme 457b.

V textu je celkem 30 slov, u kterých bylo použito úženi $\acute{e} > \acute{i}$.

V základu slov je úženi pouze v jediném slově (*nejlípe*), zbývající úženi se týká zakončení adjektiv, zájmen a číslovek podle složeného tvrdého skloňování. Nejpočetněji zastoupen je lokál sg. maskulin a neuter (*v domě časným, v pravým místě, pole, v kterým*), u feminin je to genitiv sg. (*svatý Anny*). V plurálu se úženi týká

především nominativu a akuzativu feminin a neuter (*neourodný pole; ukazuje dvě velké světla; dvěře otevřený; divný věci vidíme*).

V tomto druhém de Waldtově kázání o svaté Anně taktéž nacházíme i nezúžené podoby slov:

- a) uvnitř slova: **nejlépe** (1x): *všudy dobře doma nejlépe* 465c;
- b) u nepůvodních předložek a adverbíí s -é na konci slova (3x): **dlé** (2x): *dlé zjevení svatého Jana* 466c, *abys byla bábou dlé těla syna Božího* 467a; **podlé** (1x): *podlé těla* 465c;
- c) u zdloženého -é před deminutivními sufixy: 0;
- d) u přejatých slov na -ěř: 0;
- e) u slov s -é v koncovkách:
 - typ *obilé*: 0;
 - typ (oni) *bydlé*: 0;
 - adjektivní zakončení:

Adjektiva, zájmena a číslovky podle složené tvrdé deklinace

Maskulina, neutra – singulár (125x):

- nominativ (30x):

ourodné (1x): *svatá Anna jest pole ourodné* 464a; **Damašinské** (1x): *jiné (pole) nežli Damašinské* 462b; **dobré** (1x): *to nejsvětější dobré* 455b; **drahé** (1x): *ty jsi to drahé pole* 463c; **jiné** (1x): *jiné (pole)* 462b; **lidské** (2x): *lidské pokolení řícti by mohlo* 454b, *lidské pokolení počalo se domu vraceti* 454c; **nebeské** (2x): *podobné jest Království Nebeské* 460b, *podobno jest Království Nebeské* 460c; **podobné** (1x): *podobné jest Království Nebeské* 460b; **požehnané** (1x): *požehnané obilí pošlo* 462c; **přesladké** (1x): *pošlo přesladké ovotce* 463b; **rozkošné** (1x): *rozkošné bylo mezi nimi obcování* 458b; **semlelé** (1x): *zrno pošlo semlelé* 462a; **slavné** (1x): *dnešní slavné pole* 462b; **skryté** (1x): *skryté bylo Božství* 460c; **svaté** (3x): *svaté obilí pošlo* 462c, *svatá Anna jest pole svaté* 464a, *praví Písmo svaté* 466b; **užitečné** (3x): *svatá Anna jest pole užitečné* 461c, *jest pole to užitečné* 461c, *ty jsi to užitečné pole* 463c; **vzácné** (3x): *jest pole to užitečné a vzácné* 461c, *dnešní vzácné pole* 462b, *ty jsi to vzácné pole* 463c; **zlé** (2x): *což jest zlé podruhem býti* 454a, *začalo se (to) nejsvětější zlé* 455a; **žádané** (1x): *pošlo žádané ovotce* 463b;

kteréžto (1x): *kteréžto jméno Anna zní* 454b; **žádné** (1x): *v prvním domě přebývala smrt, zlořečenství a žádné spasení* 456a;

- genitiv (61x):

časného (1x): z *Domu Ráje časného vyvržení jsme* 456a; **dobrého** (3x): *Strom Umění dobrého* 458c, *nasyt Pán Bůh na to pole dobrého semene* 462b, *setva co dobrého rostlo* 462b; **hliněného** (1x): z *pole toho hliněného* 463a; **krásného** (2x): *na den krásného lovu* 454b, *matku krásného milování* 459c; **Kristového** (2x): *milovníku tohoto Kristového štam-hauzu* 457b, *kdo tohoto Kristového pole nehledí* 461b; **maličkého** (1x): z *maličkého Interessu* 464a; **Mariánského** (1x): *kdo tohoto Kristového a Mariánského pole nehledí* 461b; **milostivého** (1x): *nebude ani Boha svého milostivého míti* 462a; **milostného** (1x): *na den milostného lovu* 454b; **nebeského** (2x): *toho Nebeského pole jako prodává* 461b, *do toho nebeského domu* 468a; **nového** (2x): *do domu nového ráje* 455b, *na počátku nového světa* 458b; **plačtivého** (1x): *do plačtivého oudolí* 453b; **plného** (1x): *vůně pole plného* 463a; **požehnaného** (2x): z *pole požehnaného* 462c, *kromě dnešního požehnaného pole* 463a; **přežitelného** (1x): *kdo nectí toho pole přežitelného* 462a; **slavného** (1x): *na den slavného lovu* 454b; **starého** (1x): *na konec starého světa* 458b; **svatého** (9x): *při ohni Duchu svatého* 462a, z *pole svatého* 462c *kromě dnešního svatého pole* 463a, *svatého pole ctitelové* 464b, *do toho svatého domu* 465c; **trestaného** (1x): z *pole od Boha trestaného* 462c; **veřejného** (1x): *veřejného hladu jsou neodnámali* 462b; **věčného** (2x): z *Domu Ráje časného i věčného vyvržení jsme* 456a, *od Ježíše krále věčného* 466c; **vysokého** (1x): z *vysokého rodu* 466c; **vzácného** (1x): z *klasu toho vzácného zrna pošlo* 461c; **zemského** (1x): z *zemského Ráje* 455a; **zlého** (2x): *Strom Umění dobrého a zlého* 458c, *kde nic zlého přijít nemůže* 459b; **zlořečeného** (1x): *sproštěná toho zlořečeného vae* 455b; **živého** (1x): z *živého Ráje* 455a;

kterého (5x): *do toho domu z kterého vyhnáno bylo* 454c, *pole z kterého posel ten poklad* 460c, z *kterého pole* 462b, z *kterého (pole) posli naši rodičové* 462b, *dome z kterého pošlo všechno dobrý* 467b; **mého** (1x): v *domě Otce mého* 468a; **samého** (3x): *matka samého života* 458c, *nabude ten poklad věčné slávy samého Boha* 461a, *ty jsi samého Boha dům* 465c; **svého** (6x): *do domu svého* 454b, *dědictví Otce svého* 454b, *v čas početí svého* 456b, *Krista vnuka svého* 460a, *nebude ani Boha svého míti* 462a; **tvého** (1x): z *domu tvého* 453b;

druhého (1x): v *tom domě druhého Adama* 456a;

- dativ (12x):

dobrému (1x): *těšte se dobrému užitku* 464a; **franckému** (1x): *napsal králi franckému* 457c; **hojnému** (1x): *těšte se hojnému užitku* 464a; **nevinnému** (1x): *k rozkošně nevinnému životu* 453c; **rozkošnému** (1x): *k nevinně rozkošnému životu* 453c; **skrytému** (2x): *podobně jest Království Nebeské pokladu skrytému* 460b, *podobno jest Království Nebeské pokladu skrytému na poli* 460c; **šťastnému** (1x): *tomuto šťastnému mládenci* 465b; **zlému** (1x): *zlému tomu konec učinila* 455b;

kterému (2x): *kterému se domu stalo spasení* 460b, *jako vůně pole, kterému požehnal Pán Bůh* 463a; **samému** (1x): *kterému se domu ze všech jiných matek samému stalo spasení* 460b;

- akuzativ (5x):

malé (1x): *pole nám za malé Interesse dává hojný Capital* 463c; **neposkvrněné** (1x): *skrz své početí neposkvrněné* 455b;

kteréhožto (1x): *nám vydala Krista Pána, kteréhožto přijímáme* 462c; **své** (2x): *skrz své početí* 455b, *k ní své outočiště nebere* 461b;

- vokativ (1x):

svato-svaté (1x): *ó svato-svaté pole* 462c;

- lokál (16x):

Babylonském (1x): *v zajetí Babylonském* 454a; **hrnčívovém** (1x): *na tom poli hrnčívovém* 463a; **Kristovém** (1x): *v početí Kristovém* 456b; **plačtivém** (1x): *v oudolí plačtivém* 467b; **svatém** (1x): *při křtu svatém* 455c; **ustavičném** (1x): *v ustavičném presu* 454a; **zemském** (1x): *v prvním Ráji zemském* 455a; **živém** (1x): *v druhém tomto Ráji živém* 455b;

každém (1x): *po každém Rozaryum* 464c (1x); **nějakém** (1x): *v nějakém domu* 455a; **svém** (2x): *v početí svém* 459c, *v umučení svém* 462a; **takovém** (1x): *v takovém houfu* 456b; **tvém** (1x): *o tvém hospodáři* 466b;

druhém (2x): *v druhém tomto ráji* 455b, *v druhém věku* 464a.

Feminina – singulár (28x):

- genitiv (20x):

blahoslavené (1x): *blahoslavené Panny Marie hrob* 467c; **nebeské** (1x): *do vlasti nebeské* 468b; **svaté** (13x): *Na Den Svaté Anny* 453a, *Na Den Svaté Anny* 454b, *ze živého svaté Anny Ráje* 455a, *ve jménu svaté Anny* 457a, *ctiteli svaté Anny*

457b; **šťastné** (1x): *do domu šťastné věčnosti* 468a; **věčné** (3x): *král věčné slávy* 458a, *stolice krále věčné velebnosti* 459b, *nabude ten poklad věčné slávy* 461a;

nějaké (1x): *do nějaké truhli* 463b;

- dativ (8x):

jiné (1x): *jiné pobožnosti vycvičil* 464c; **svaté** (7x): *k svaté Anně pospícháte* 456b, *k svaté Anně* 456c, *jděte domu k svaté Anně* 457a, *k svaté Anně* 467b, *domu k svaté Anně* 467c.

Maskulina, neutra – plurál (1x):

- akuzativ (1x):

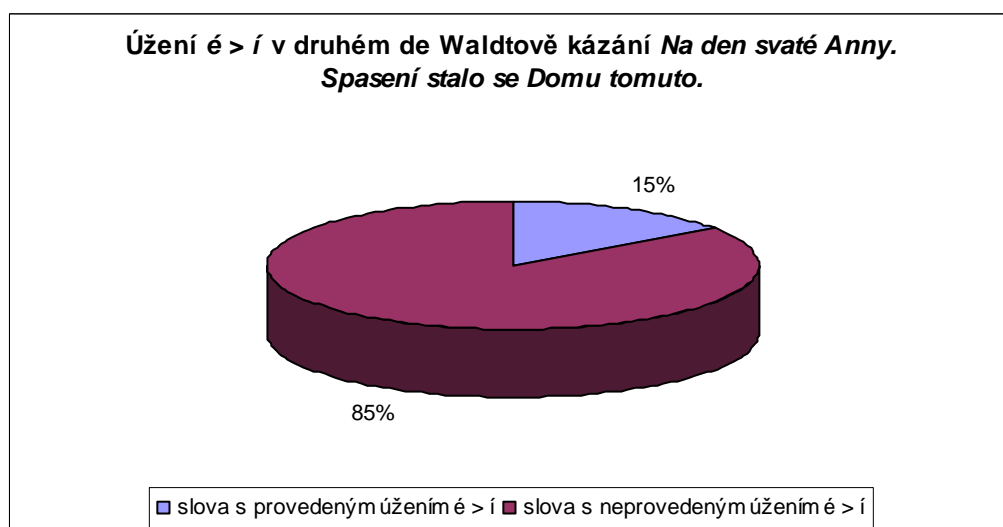
své (1x): *nesouce snopy své* 464b.

Feminina – plurál (7x):

- nominativ (7x):

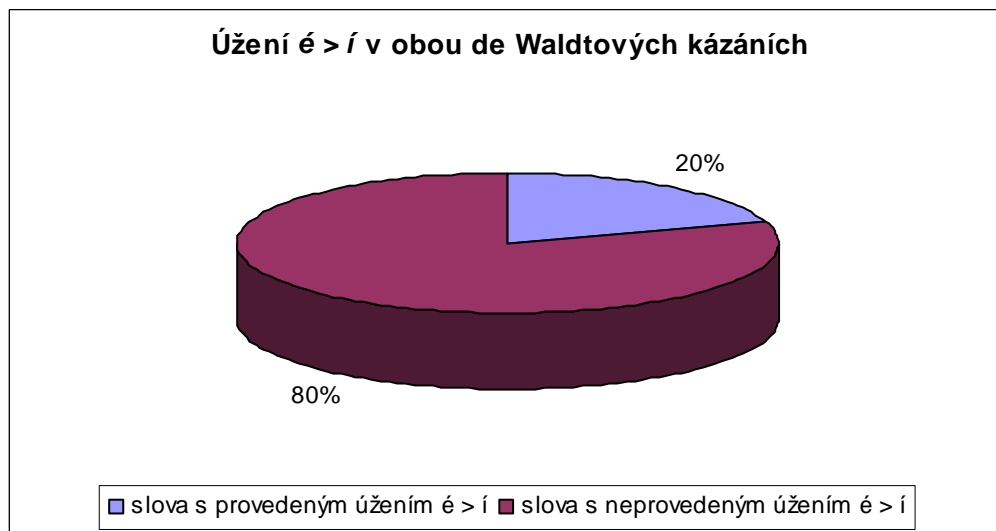
hliněné (2x): *my jsme nádoby hliněné* 463a, *nádoby hliněné* 463a; **hrncové** (1x): *hrncové nádoby* 463a; **pravené** (1x): *slavné věci pravené jsou o tobě* 459a; **rendlíkové** (1x): *rendlíkové nádoby* 463a; **rozličné** (1x): *rozličné jsou o to hádky* 454c; **slavné** (1x): *slavné věci pravené jsou o tobě* 459a.

V textu bylo použito 165 slov, u kterých nebylo provedeno úžnění *é > í*. Poměr slov zúžených ku nezúženým je tedy 30:165.

Úženi *é > í* v obou de Waldtových kázáních

V de Waldtových textech je celkový poměr slov zúžených ku nezúženým 76:303.

4.1.5 Mluvenostní hláskoslovné jevy v kázáních Bílovskeho a de Waldta

Z analýzy tří kázání o svaté Anně autorů Bílovskeho a de Waldta můžeme vyvodit následující závěry.

Nejčastěji do textu pronikající mluvenostní hláskoslovné jevy jsou:

– **úženi *é > í***: v Bílovskeho kázání je těchto slov 7%, u de Waldta v prvním kázání 25%, ve druhém 15%, v obou dohromady 20% ze všech slov;

– **diftongizace *ý > ej***: Bílovskeý tento příznak mluvenosti použil ze 3%, v prvním de Waldtově kázání se diftongizace *ý > ej* objevuje v 7%, v druhém de Waldtově kázání ve 21%, v obou pak celkem ve 14%.

Je tedy zřejmé, že právě u de Waldta je pronikání mluvenostních jevů podstatně častější. Vliv na to má samozřejmě i původ obou kazatelů: de Waldt po celý svůj život působil v jihozápadních Čechách, zatímco Bílovskeý byl Moravan (tisk, jehož součástí je také kázání o svaté Anně, byl vydán v Opavě), který ovšem dlouhou dobu působil i v českém jazykovém prostředí.

Nejméně se vyskytujícím hláskoslovným jevem v našich kázáních je **protetické *v-*** na začátku slova: Bílovskeý použil jen jednou slovo s protezí na počátku, celých 99% slov zůstalo tedy jevem nezasaženo. Do de Waldtových kázání o svaté Anně tento

příznakový jev nepronikl vůbec, 100% textu obsahuje slova bez proteze. Autoři se v tomto případě snažili důsledně zachovat humanistickou normu.

Příznakové hláskoslovné jevy v kázáních o svaté Anně

hláskoslovný jev	Bílovský		de Waldt					
	počet příznakových slov	procentuální vyjádření	počet příznakových slov			procentuální vyjádření		
			1. kázání	2. kázání	celkem	1. kázání	2. kázání	celkem
diftongizace <i>ú > ou</i>	13	93%	9	6	15	82%	100%	88%
protetické <i>v-</i>	1	1%	0	0	0	0%	0%	0%
diftongizace <i>ý > ej</i>	4	3%	8	29	37	7%	21%	14%
úžení <i>é > í</i>	23	7%	46	30	76	25%	15%	20%

4.2 Tvarosloví

4.2.1 Substantiva

Maskulina, neutra

1. Nominativ plurálu

V 1. pádě plurálu se mohou vyskytovat tyto deklinační koncovky:

a) **-i** (*chlapi*):

Jde o koncovku nejstarší a nejpůvodnější, *o*-kmenovou, vzor *chlap*.

b) **-ové** (*synové*):

Pádová koncovka *-ové* se dostala od *u*-kmenů k *o*-kmenům a původně nerozlišovala gramatickou či významovou diferencí. Mohla se tedy použít u maskulin neživotných stejně jako u životných (zde také bez rozlišení osob a živočichů): *časové*, *potokové*; *bohové*, *pánové*; *býkové*, *hadové*.⁵⁶

⁵⁶ LAMPRECHT, A., ŠLOSAR, D., BAUER, J. *Historická mluvnice češtiny*. Praha: SPN, 1986.

U maskulin neživotných je později koncovka *-ové* chápána jako „archaismus ve vyšším slohu“.⁵⁷ Můžeme tedy v textech nalézt jména jako *hrobové, hříchové, skutkové* aj.

Historická mluvnice připomíná,⁵⁸ že jde o příponu od původu krátkou, tzn. *-ove*. Kvantita se začala v 1. pádě plurálu *u*-kmenů užívat analogicky podle nominativu s konsonantickou příponou *-é* (*přátelé*).

c) *-é*:

Jak je uváděno v *Historické mluvnici češtiny*,⁵⁹ konsonantická koncovka *-é* se přejala od souhláskových kmenů a od jmen na *-janin* (*měščené*). Tuto koncovku pak lze v hojném počtu nalézt u jmen osobních, přejatých i domácích, např. *apoštolé, pohané, súsědé* atp., ojediněle se však vyskytovala i u substantiv neživotných: *kostelé, listé*.

I tato koncovka byla nejprve krátká, prošla podobným vývojem jako *-ove* > *-ové*.

d) *-í*:

Koncovka *-í* (*-ie*) náležela původně k *i*-kmenům (*hostie*) a přijímala ji většinou jména životná: *holubie, ľudie, rybárie, vlci*. Dodnes je tato koncovka dochována v některých nářečích. Václav Vážný uvádí např. jihozápadočeské *čertí*, dnes s širším užitím *klucí*, nebo hanácké *hadí, holubí, vlci* aj.⁶⁰

e) *-y/-ě*:

Obě tyto koncovky se do nominativu přejala z akuzativu plurálu. Koncovka *-y* je užívána u neživotných substantiv typu *boky, rohy* místo původních tvarů *boci, rozi*.⁶¹ Koncovka *-ě* se vyskytovala např. ve slovech jako *měčě, vojě*.

f) *-a*:

U neživotných tvrdých jmen se též vyskytuje koncovka *-a*, která je převzata od středních *o*-kmenů. Vážný uvádí jako příklady slova *oblaka, ostrova, prsa*.⁶²

2. Genitiv plurálu

Původní tvary s nulovou koncovkou *dub, chlap, meč, oráč* byly vzácné už ve staré češtině; někde se dochovaly v nářečí (např. chodské *do těch čás*), v jiných

⁵⁷ TRÁVNÍČEK, F. *Historická mluvnice československá*. Praha: Melantrich, 1935.

⁵⁸ LAMPRECHT, A., ŠLOSAR, D., BAUER, J. *Historická mluvnice češtiny*. Praha: SPN, 1986.

⁵⁹ TAMTÉŽ, s. 145.

⁶⁰ VÁŽNÝ, V. *Historická mluvnice česká II. Tvarosloví, 1. část, Skloňování*. Praha: SPN, 1964.

⁶¹ TRÁVNÍČEK, F. *Historická mluvnice československá*. Praha: Melantrich, 1935, s. 298.

⁶² VÁŽNÝ, V. *Historická mluvnice česká II. Tvarosloví, 1. část, Skloňování*. Praha: SPN, 1964.

případech substantiva přímo přešla ke vzoru město (*záda – zad, oblaka – oblak*),⁶³ proto jim nebude dále věnována pozornost.

Ve druhém pádě množného čísla mohou být použity tyto koncovky:

a) **-uv/-ův:**

Tyto koncovky jsou již chápány jako zastaralé, nejčastěji se proto vyskytují v citátech z bible.

b) **-u/-ů:**

Používání těchto pádových koncovek je znakem novější češtiny.

c) **-í:**

Genitivní koncovka *-í* se ujala v případě *i*-kmenové deklinace (*hostí*). V textech už tedy nacházíme novotvary jako *polí*, přejaté ze vzoru *znamenie*, místo původního *pol*. Tyto novotvary byly upevňovány také díky stejné koncovce v genitivu jiných deklinací (*duší, kostí*). Jak připomíná František Trávníček, *-í* je dodnes užíváno v celém jazyce např. u *koní*.⁶⁴

3. Lokál plurálu

a) **-ích:**

Jde o koncovku *o*-kmenovou (dodnes *oráčích, mečích*). Jde sice o původní koncovku, ale nakonec byla značně omezena, a to ze snahy zabránit měkčení kořenné souhlásky.

b) **-ech:**

Tato koncovka byla odvozována od *i*-kmenů, ale měly ji i *u*-kmeny: *chlapech* podle *hostech*; např. *v darech*.⁶⁵ Koncovka *-ech* nakonec převážila, ale jak je připomínáno v *Historické mluvnici češtiny*,⁶⁶ vítězství této koncovky přišlo dosti pozdě – až v době národního obrození.

c) **-ách:**

U substantiv rodu mužského a středního se však mohla vyskytovat i koncovka *-ách* – tedy koncovka typická pro rod ženský u *a*-kmenů (*ženách*). Jak bylo zmíněno výše, přejímání této koncovky bylo způsobeno zejména snahou vyhnout se měkčení kmenové souhlásky (*na mezkách, na rohách*).⁶⁷

⁶³ TAMTÉŽ, s. 30.

⁶⁴ TRÁVNÍČEK, F. *Historická mluvnice československá*. Praha: Melantrich, 1935, s. 298.

⁶⁵ VÁŽNÝ, V. *Historická mluvnice česká II. Tvarosloví, 1. část, Skloňování*. Praha: SPN, 1964, s. 32.

⁶⁶ LAMPRECHT, A., ŠLOSAR, D., BAUER, J. *Historická mluvnice češtiny*. Praha: SPN, 1986.

⁶⁷ TRÁVNÍČEK, F. *Historická mluvnice československá*. Praha: Melantrich, 1935.

4. Instrumentál plurálu

V 7. pádě množného čísla se rozlišovaly tradiční koncovky:

- a) **-y** (*chlapy, duby*);
- b) **-i** (*oráči, meči*).

Vyskytovaly se však také progresivní formy instrumentálu plurálu:

- c) **-mi**:

používala se od konce 14. století, zejm. u jmen neživotných podle *i*-kmenů (*kostmi*), zčásti také podle *u*-kmenů (*synmi*). V *Historické mluvnici československé* jsou jako substantiva s koncovkou *-mi* uváděny tyto příklady: *časmi, pokladmi, bičmi*.⁶⁸

- d) **-ami**:

opět byla užívána především u maskulin neživotných vlivem *a*-kmenové deklinace (*rohami, skutkami*);

- e) **-emi**:

uplatňovala se u *jo*-kmenů pod vlivem *ja*-kmenů (*kupčemi, králemi*).

V mluveném jazyce se od 17. století objevovaly též duálové koncovky, které se ve velké míře dochovaly ve většině dialektů:

- f) **-ma** (*pánma, měsícma*);
- g) **-ama** (*stromama*);
- h) **-ema** (*měsícema*).

5. Duálové tvary

Duálové formy měla nejčastěji substantiva, jež pojmenovávala dva stejné tělesné orgány – jednalo se tedy o kategorii párovosti. Následně se duálové koncovky rozšířily i k některým dalším slovům, která označovala pojmy vyskytující se po dvou. Posléze se koncovky dvojného čísla rozšířily i k ostatním slovním druhům – k adjektivům a zájmenům. *Historická mluvnice češtiny* poznamenává,⁶⁹ že už v 16. století se podle Philomata považovaly duálové koncovky (s výjimkou číslovek *dva, oba*) za projev hrubé řeči. Duál ustoupil ve prospěch čísla množného, nejprve v jazyce psaném, jak se domnívá V. Vážný zčásti vlivem latiny, v 17. století pak zanikl úplně.⁷⁰

Pro duál existovaly u všech rodů i typů od původu jen tři tvary:

- a) **-ě/-i/-a**: koncovka pro nominativ, akuzativ a vokativ (*oráčě, bratra, duši*);

⁶⁸ TRÁVNÍČEK, F. *Historická mluvnice československá*. Praha: Melantrich, 1935.

⁶⁹ LAMPRECHT, A., ŠLOSAR, D., BAUER, J. *Historická mluvnice češtiny*. Praha: SPN, 1986.

⁷⁰ VÁŽNÝ, V. *Historická mluvnice česká II. Tvarosloví, 1. část, Skloňování*. Praha: SPN, 1964.

- b) **-ů**: koncovka pro genitiv a lokál (*oráčů, bratrů, dušů*);
- c) **-ěma/-oma/-ama**: koncovka pro dativ a instrumentál (*oráčěma, bratroma, dušama*).

Pozn.

-ch: tato koncovka pro genitiv byla přidána ke jmennému skloňování pod vlivem deklinace zájmené a složené;

-m: koncovka zřídka užívaná pro dativ (*rukoum, ramenoum*).

Maskulina, neutra v jednotlivých kázáních

Bílovskeho kázání Na slavnost svaté Anny, matky nejsvětější Panny Marie bez poskvrny počaté. (s. 508–530)

1. Maskulina, neutra - nominativ plurálu

a) **-i** (3x): *ptáci* (1x): *jako ptáci* 526a; *řezníci* (1x): *jak řezníci* 526c; *veršovci* (1x): *veršovci nazývali* 528c;

b) **-ové** (14x):

– rod mužský životný (12x):

bohové (2x): *všichni Bohové se zavřeli* 522b, *vymyšlení Bohové* 522c; *poslové* (1x): *poslové jsou nemoudří* 520c; *otcové* (1x): *svatí otcové* 515b; *rodičové* (5x): *rodičové se starají* 511a, *rodičové příčina jsou* 520b, *bláznivý rodičové* 520b, *rodičové, kteří starost mají* 520c, *rodičové odevzdávali* 521b; *synáčkové* (1x): *synáčkové jak se jmenovati mají* 516b; *synové* (1x): *synové hněvu mohou se jmenovati* 516b; *theologové* (1x): *hádají se Theologové* 518a;

– rod mužský neživotný (2x):

národové (1x): *národové krví vykoupeni* 529b; *pokladové* (1x): *drazí pokladové chování bývají* 512c;

c) **-é**

-e: 0;

-é: 0;

d) **-í**: 0;

e) *-y/-e*:

-y: **vlasý** (3x): *dlouhé vlasý, krátký rozum 517b, vlasý se prodávaly 517b, dlouhý vlasý, krátký rozum 517c*;

f) *-a*: **slova** (2x): *mne ty slova straší 519a, nemají tyto slova místa 524c*.

Pozn. Koncovky nominativu plurálu jsou shodné s vokativem plurálu:

a) *-i* (5x): **mládenci** (1x): *vy páni mládenci 509a*; **páni** (3x): *vy páni mládenci 509a, vy páni vdovci 509a, páni rodičové 516b*; **vdovci** (1x): *vy páni vdovci 509a*;

b) *-ové* (6x):

– rod mužský životný:

rodičové (5x): *vy rodičové 516b, vy rodičové proklínáte 516c, ó mnohem nešťastnější rodičové 517a, kdyby jste vy rodičové 521b, pamatujte rodičové 521b*; **ženichové** (1x): *jakou sobě vyvolíte ženichové⁷¹ nevěstu 510b*.

Bíloveský užívá deklinační koncovky ve shodě s dobovými gramatikami, jistý archaismus se objevuje u maskulin neživotných s koncovkou *-ové*.

2. Maskulina, neutra – genitiv plurálu

a) *-uv/-ův* (14x):

-uv (2x): **mládencuv** (1x): *z nynějších mládencuv 509a*; **příkladuv** (1x): *z příkladuv 529a*;

-ův (12x): **Bohův** (1x): *bláznivé Bohův stvoření 522c*; **hříšníkův** (1x): *plno jest hříšníkův 519a*; **králův** (1x): *krále všech králův 528b*; **mužův** (1x): *navarují se mužův 526a*; **mravův** (1x): *učte se panenských mravův 526a*; **rodičův** (4x): *od rodičův 510c, z vůle rodičův 513c, některých rodičův 516b, mnohých rodičův 516c*; **Římanův** (1x): *u Římanův 529a*; **skutkův** (1x): *podlé skutkův 511c*; **tisícův⁷²** (1x): *tisíc tisícův 524b*;

b) *-u/-ů* (16x):

-u (13x): **Bohu** (2x): *každý Bůh a každá bohyně svým darem osobu ozdobili (...) všech Bohu nejpěknější 522c, dar (všech) Bohu 522c*; **bláznů** (1x): *plno jest bláznů 519a*; **darů** (1x): *všech darů 522c*; **filozofů** (1x): *podlé filozofů 513a*; **mládenců** (1x): *podlé mládenců 522c*; **mužů** (1x): *Adam, jakožto všech mužů hlava 518a*; **pohanů** (2x): *u pohanů 510c, u pohanů 525a*; **skutků** (1x): *podlé skutků 517c*; **střevíců** (1x): *pár*

⁷¹ Psáno krátce.

⁷² Jedná se o číslovku, s ohledem na jmennou deklinaci je však přiřazena k substantivům.

střevícu 511a; **veršu** (1x): *podlé oných veršu* 512b; **věnečku** (1x): *přeškoda vašich věnečku* 519b;

-ů (3x): **milionů**⁷³ (1x): *sto milionů* 516b; **rodičů** (1x): *kolik je rodičů* 516c; **střevíců** (1x): *pár papírových střevíců* 511a;

c) **-í: lidí** (1x): *podlé lidí* 524a.

Pozn. Vidíme, že kvantita kolísá, a u koncovky **-ů** je zkrácený tvar častější než s délkou. Z hlediska kvantity je nejednotná též podoba v dativu plurálu. Krácení prozrazuje vliv mluveného jazyka, ale také působení tiskárny:

-ům (2x): **mužům** (1x): *mužům přivítává* 527b; **zrakům** (1x): *zrakům obětovala* 519b;
-um (5x): **čertum** (1x): *čertum odevzdáváte* 516c; **d'áblum** (1x): *d'áblum obětujete* 519b; **mravum** (1x): *proti mravum* 525b; **mužum** (2x): *ženy mužum vyčítají* 511a, *mužum ji zapůjčovali* 517c.

Poměr mezi užíváním slov s koncovkami staršími (**-uv/-ův**) a novějšími (**-u/-ů**) je téměř vyrovnaný (14:16).

3. Maskulina, neutra – lokál plurálu

- a) **-ích: mravích** (1x): *v mravích* 519c;
- b) **-ech**: 0;
- c) **-ách: mukách** (1x): *v přeukrutných mukách* 529c.

Vzhledem k malému počtu dokladů nemůžeme vyvodit závěry o Bílovskeho užívání koncovek u maskulin a neuter v lokálu pl. Za povšimnutí ale stojí jeho aplikace koncovky **-ích**, která se již tenkrát objevovala pouze v omezené míře.

4. Maskulina, neutra – instrumentál plurálu

- a) **-y** (4x): **časy** (1x): *před časý* 510c; **léty** (1x): *osmi léty pacholátka* 511a; **manžely** (1x): *mezi manžely* 511b; **skutky** (1x): *vykládání jména svého skutky vyplnila* 511c;
- b) **-i**: 0;
- c) **-mi**: 0;
- d) **-ami**: 0;
- e) **-emi**: 0;

⁷³ Přestože slovo *milion* řadíme mezi číslovky, skloňuje se jako podstatné jméno, proto je zařazeno do této kategorie.

- f) **-ma** (1x): *slovma* (1x): *s tĕma slovma* 529c;
- g) **-ama**: 0;
- h) **-ema**: *mužema* (1x): *mezi mužema* 517b.

Bílovského jazyk byl v kázání ovlivněn i hovorovým jazykem, jak dokládá užití duálových koncovek.

5. Maskulina, neutra - duálové tvary

- a) **-ě**: 0;
- b) **-ou**: 0;
- c) **-ěma**: 0;
- d) **-ima**: *oči* (1x): *před očima* 519a;

Akuzativní tvar **oči** (1x) je od původu také duálový: *na oči* 525a; u substantiva *nohy* (1x) je už plurálový tvar: *nohy sobě až do krve raní* 520c.

První de Waldtovo kázání Na Den Svaté Anny. Vstúpil Pán Bůh Ráj Rozkoše na Východ. (s. 434–452)

1. Maskulina, neutra – nominativ plurálu

- a) **-i** (7x): *muži* (4x): *jsou muži přinesli* 439b, *co ti muži znamenají* 439c, *jako dva muži* 439c, *svatí muži očekávají* 443a; *dni* (2x): *tři dni* 448c, *tři dni* 448c; *lidi* (1x): *když chtěli lidi věž vystavěti* 436c;
- **zkrácené -í** od vzoru *laní*: *kněži* (1x): *kněži přijímají* 439b;

- b) **-ové**:

– rod životný (6x):

anjelové (1x): *anjelové vstupovali* 438a; *ctitelové* (1x): *nemohou se nasytiti ctitelové* 446b; *d'áblové* (1x): *chtěli d'áblové až k nebi* 436c; *manželové* (1x): *kteří manželové se mohou honositi* 439c; *otcové* (1x): *svatí otcové byli* 443a; *otrokové* (1x): *byli jednoho hříchu otrokové* 437a;

– rod neživotný (4x):

kamenové (1x): *co znamenají ti kamenové* 445c; *potokové* (2x): *čtyry potokové z ráje vycházejí* 442c, *potokové plynou* 446b, *ty čtyry potokové se vracují* 446c; *sloupové* (1x): *co ty sloupové?* 438c;

- c) **-é**:

-e: *manžele* (1x): *svatí manžele těšiti se mohou* 440a;

-é: 0;

d) -í: 0;

e) -y/-e:

-y: 0;

-e (2x): **deště** (1x): *deště nastávají* 435c; připojujeme i z něm. přejaté **šprysle** (1x): *tři šprysle jsou* 438b;

f) -a: 0.

První de Waldtovo kázání se svým jazykem od textu Bílovskeho příliš neliší. I Ondřej de Waldt používá pro neživotná maskulina v některých případech deklinační koncovku -ové, což nese příznak snahy o vyšší styl.

Na rozdíl od Bílovskeho kázání se zde ovšem v jednom případě vyskytuje krátká, tedy původnější, koncovka -e.

2. Maskulina, neutra – genitiv plurálu

a) -uv/-ův:

-uv: 0;

-ův (10x): **anjelův** (1x): *královna anjelův* 434b; **d'áblův** (1x): *jazyk jejich, totiž d'áblův, kteří chtěli* 437b; **hříchův** (1x): *v noci hříchův* 438c; **hříšníkův** (1x): *královna, Maria nás bídných hříšníkův* 434c; **nebešťanův** (1x): *s radostí nebešťanův* 446c; **rodičův** (1x): *zlořečenství rodičův* 444b; **skutkův** (1x): *mečem skutkův* 446a; **stromův** (1x): *ráj jest plný stromův* 443c; **theologův** (1x): *podlé Theologův* 449a; **zázrakův** (1x): *mečem zázrakův svých* 446a;

b) -u/-ů:

-u (11x): **daru** (1x): *Anna jest plná daru Ducha svatého* 443c; **jazyku** (1x): *kdežto se stal zmatek jazyku*⁷⁴ 436b; **kamenu** (7x): *vybral sobě pět kamenu* 445a, *vybral pět kamenu* 445a, *pět těch kamenu znamená* 445a, *těch pět kamenu* 445a, *skrz těch pět kamenu* 445a; **kvítku** (1x): *vzácných pár kvítku rájních* 444a; **mravu** (1x): *Anna jest plná dobrých mravu* 443c; **špryslu** (1x): *tolik jest špryslu* 438a;

-ů: 0;

c) -í: **lidí** (1x): *královna lidí* 434c.

⁷⁴ Tvar slova by vedle genitivu plurálu mohl být též genitivem singuláru, vzhledem ke kontextu jde však pravděpodobně o číslo množné (v městě Babylon došlo ke zmatení jazyků).

Pozn. V genitivu plurálu opět převládá zkrácená novější koncovka *-u* z *-ů*. V jednom případě se v genitivu pl. vlivem mluvené řeči objevila nadbytečná koncovka *-ch*: *pilné příkázáních zachování* 440a.

Kvantitu koncovky dativu nelze při malém množství dokladů posoudit:

-ům: **rodičům** (1x): *našim rodičům uškodil* 448a;

-um: 0.

3. Maskulina, neutra – lokál plurálu

a) *-ích* (2x): **polích** (1x): *v polích* 450c; **oblacích** (1x): *na oblacích* 448c;

b) *-ech*: **dnech** (1x): *v těch dnech* 435b;

c) *-ách*: 0.

4. Maskulina, neutra – instrumentál plurálu

a) *-y* (3x): **d'ábly** (2x): *mezi d'ábly* 437c, *s d'ábly* 451c; **strachy** (1x): *strachy se třese* 445b;

b) *-i*: 0;

c) *-mi*: **lidmi** (1x): *mezi lidmi* 437c;

d) *-ami*: 0;

e) *-emi*: 0;

f) *-ma*: 0;

g) *-ama*: 0;

h) *-ema*: 0.

V kázání se nevyskytují duálové, tedy hovorové koncovky.

Druhé de Waldtovo kázání Na Den Svaté Anny. Spasení stalo se Domu tomuto.
(s. 453–468)

1. Maskulina, neutra – nominativ plurálu

a) *-i*: **bratři** (1x): *jsou moji bratři* 465a;

b) *-ové* (6x):

– rod životný (5x):

ctitelové (2x): *přijdou ctitelové* 464b, *jak ctitelové* 465a; **rodičové** (3x): *pošli naši rodičové* 462b, *berou rodičové* 466c, *přebývají naši rodičové* 467c;

– rod neživotný:

příbytkové (1x): *příbytkové jsou* 468a;

c) **-é: Židé** (1x): *Židé v zajetí hořekovali* 454a;

d) **-í:** 0;

e) **-y/-e:**

-y: klasy (1x): *z pole pochází klasy* 461c;

-e: pole (1x): *jiný byli pole* 462;

f) **-a** (2x): **těla** (1x): *těla odpočívají* 467c; **zrna** (1x): *z pole pochází zrna* 461c.

Pozn. Koncovky nominativu plurálu jsou shodné s vokativem plurálu:

a) **-i: páni** (1x): *páni poslouchači / co tu děláme* 453a;

b) **-ové** (5x):

– rod mužský životný:

ctitelové (1x): *ó křesťanští hospodářové / Svaté Anny ctitelové* 464a;

hospodářové (1x): *ó křesťanští hospodářové* 464a; **manželové** (1x): *blahoslavení*

manželové Svatý Joachyme, Svatá Anno 467b; **rodičové** (2x): *ó přešastný rodičové*

467a, nejšťastnější rodičové 467a.

V druhém kázání Ondřeje de Waldta se nevyskytuje v hojnější míře koncovka **-ové** pro neživotná maskulina, ale z předchozího kázání víme, že i on ji ve svých projevech používal.

2. Maskulina, neutra – genitiv plurálu

a) **-uv/-ův:**

-uv: 0;

-ův (7x): **anjelův** (1x): *anjelův⁷⁵ zrádce* 445c; **hříchův** (1x): *v noci hříchův* 460a;

hříšníkův (1x): *potěšení hříšníkův* 460a; **měsícův** (1x): *za devět měsícův* 460c; **pánův**

(1x): *pán pánův* 460c; **synův** (1x): *Království Synův Božích* 459b; **rodičův** (1x): *berou*

děti od rodičův 466c;

b) **-u/-ů:**

-u (2x): *bez polí* 460b; **klasu** (1x): *nebude mítí klasu⁷⁶* 462a; **rybníčku** (1x): *děti v děláni*

rybníčku⁷⁷ a lecjakejchsi tintěrkách 461b;

⁷⁵ Podobně jako u několika jiných slov i v tomto případě není zcela jasné, o jaký slovní druh jde. Nabízí se podstatné jméno v genitivu plurálu, ale také přídavné jméno přivlastňovací.

⁷⁶ Není zcela jednoznačné, zda jde o číslo jednotné či množné.

-ů: 0;

c) **-í: polí** (1x): *bez polí* 460b.

Pozn. V genitivu pl. opět mírně převládá zkrácená koncovka *-u* nad *-ů*. Dativ nemá na zkrácenou podobu doklady:

-ům (2x): **ctitelům** (1x): *všem svým ctitelům* 461c; **přátelům** (1x): *řekl přátelům* 465a;

-um: 0.

Vidíme, že v druhém de Waldtově kázání převládá koncovka zastaralá nad koncovkou novější (*-uv/-ův:-u/-ů*) v poměru 7:2.

3. Maskulina, neutra – lokál plurálu

a) **-ích** (2x): **rodičích** (1x): *při rodičích* 456c; **tisících** (1x): *po čtyřech tisících lét* 453a;

b) **-ech: loktech** (2x): *na loktech svých* 459c;

c) **-ách:** 0.

4. Maskulina, neutra – instrumentál plurálu

a) **-y** (3x): **apoštoly** (1x): *s apoštoly* 446c; **domy** (1x): *mezi domy* 467b; **léty** (1x): *před 4. léty* 455a;

b) **-i: soudci** (1x): *s soudci* 446c;

c) **-mi:** 0;

d) **-ami:** 0;

e) **-emi:** 0;

f) **-ma:** 0;

g) **-ama:** 0;

h) **-ema:** 0.

Ani ve druhém kázání Ondřeje de Waldta se nevyskytují hovorové podoby koncovek.

⁷⁷ Opět je možná varianta singuláru i plurálu.

Maskulina a neutra v kázáních Bílovského a de Waldta

Užíváním maskulin a neuter se Bílovský a de Waldt nijak významně neodlišují. U obou autorů převažuje v nominativu plurálu koncovka *-ové*, a to i u slov rodu neživotného (*kamenové, národové, pokladové*). V genitivu plurálu se v téměř shodné míře vyskytují koncovky starší (*-ův* a zkrácené *-uv*: *anjelův, mládencuv*) a koncovky novější (*-ů* a zkrácené *-u*: *rodičů, střevícu*), ve druhém kázání de Waldta starší verze koncovky dokonce převládá; kvantita u koncovek značně kolísá. V žádném z de Waldtových kázání se v instrumentálu plurálu nevyskytují hovorové podoby koncovek, zatímco Bílovský ve dvou případech těchto substandardních tvarů použil (*mužema, slovma*).

Feminina

1. Substantiva deklinovaná jinak než dnes

2. Realizace skloňování podle vzoru *duše*

- a) starší tvary podle vzoru *duše*;
- b) jména deklinovaná podle vzoru *duše*, u kterých se vyskytují též koncovky podle vzoru *kost*: výrazné ovlivňování slov typu *duše* typem *kost* bylo dáno nejen shodným rodem, ale také shodami tvaroslovnými (singulárové tvary v dativu, lokálu – *duši, kosti*, instrumentálu – *dušú, kostú* a duálové tvary v nominativu, akuzativu – *duši, kosti* a genitivu, lokálu – *dušú, kostú*).⁷⁸ Nadále rostla snaha o vyrovnání obou typů, kdy v nominativu a akuzativu singuláru byly odsouvány koncovky *-ě, -e*. Vznikla tak poměrně početná skupina slov (např. *obec, poušť, rez*), jež tvořila určitý mezistupeň mezi vzory *duše* a *kost* a jež vedla až k novočeskému rozčlenění v deklinaci feminin na vzory *růže, píseň, kost*;⁷⁹
- c) jména deklinovaná podle vzorů *duše, kost*, u kterých dochází v některých pádech ke krácení, resp. k dloužení.⁸⁰ Dloužení probíhalo v některých pádech u substantiv, která se přiklonila ke skloňování podle vzoru *píseň*, ale dříve patřila k *v*-kmenům.

⁷⁸ VÁŽNÝ, V. *Historická mluvnice česká II. Tvarosloví, 1. část, Skloňování*. Praha: SPN, 1964.

⁷⁹ V našich kázáních se tato substantiva nevyskytují.

⁸⁰ Vzhledem k obsáhlosti problematiky kvantity hlásek není v této práci brán zřetel na délku hlásek uprostřed slova.

3. Adaptované přejímky z latiny

Výskyt adaptovaných přejímek z latiny typu *lamentací* (např. *audiencí*, *konfesí*),⁸¹ které se skloňují podle vzoru *laní*, je v našich kázáních minimální.

4. Mluvenostní příznaky ve skloňování feminin

Vedle správných tvarů koncovek se vyskytují též koncovky substandardní – např. v instrumentálu plurálu: *-ma/-ama/-ema* (*ženami* vedle *ženama* atp.)

Feminina v jednotlivých kázáních

Bílovskeho kázání *Na slavnost svaté Anny, matky nejsvětější Panny Marie bez poskvrny počaté.* (s. 508–530)

1. Substantiva deklinovaná jinak než dnes

V instrumentálu plurálu: substantiva mají odlišnou koncovku; přiklonila se k mužské deklinaci:

ctnosti (1x): *s jinýma ctnosti* 515a; *hlavy* (1x): *mezi učenýma hlavy* 514b; *chvály* (1x): *mezi jinýma velikýma chvály* 512b;

2. Realizace skloňování podle vzoru *duše*

a) jména deklinovaná podle vzoru *duše*, u kterých se vyskytují též koncovky podle vzoru *kost*: 0;

b) jména deklinovaná podle vzoru *kost*, *duše*, u kterých dochází v některých pádech ke krácení:

– **krácení** (13x):

- v instrumentálu singuláru (12x):

ctnosti (1x): *s ctnosti* 524b; *milosti* (3x): *milosti Boží naplněná byla* 524a, *větší milosti (...)* *naplněná býti musela* 524a, *s touto milosti* 525a; *moudrosti* (3x): *moudrosti nazvaná byla* 518b, *moudrosti slouti může* 518b, *moudrosti naplněná* 518b; *pěknosti* (1x): *pěknosti panenskou okrášlenou býti* 525c; *pobožnosti* (1x): *pobožnosti okrášlenou býti* 528c; *pozornosti* (1x): *moudrou pozornosti okrášlenou býti* 528c; *sukni* (1x): *sukni se ohradila* 527a;

⁸¹ VÁŽNÝ, V. *Historická mluvnice česká II. Tvarosloví, 1. část, Skloňování.* Praha: SPN, 1964.

- v genitivu plurálu:

dlani (1x): *ruku tvou jsi otevřela chudému / a dlani svých podala nuznému* 528b;

– **dloužení** (2x):

- v genitivu singuláru (2x):

církvé (1x): *od samé církvé* 513a; *krvé* (1x): *až do krvé raní* 520c.

3. Adaptované přejímky z latiny: 0.

4. Mluvenostní příznaky ve skloňování feminin

Genitiv a lokál mají koncovku **-ch**: tato koncovka byla přidána ke jmennému skloňování pod vlivem deklinace zájmené a složené. A tak se vedle dokladu *rukou* (1x): z *rukou* 464a objevují tvary s *ch*: *rukouch* (1x): *do rukouch* 465a, *v rukouch* 456c.

- instrumentál plurálu:

ctnostma (1x): *ctnostma okrášlenou býti* 528c.

První de Waldtovo kázání Na Den Svaté Anny. Vštípil Pán Bůh Ráj Rozkoše na Východ. (s. 434–452)

1. Substantiva deklinovaná jinak než dnes: 0.

2. Realizace skloňování podle vzoru *duše*

a) starší tvary podle vzoru *duše*:

- nominativ singuláru:

*věže*⁸² (3x): *ty jsi věže babylonská* 436b, *svatá Anna jest věže babylonská* 436b, *svatá Anna učiněná jest věže a město zmatku* 437a;

- akuzativ singuláru:

polovice má odsunutou koncovku *-i*: *polovic* (1x): *půl prstenu polovic / totiž jednu osobu z manželstva* (znamená) 435c;

b) slova deklinovaná podle vzoru *duše*, u kterých se vyskytují též koncovky podle vzoru *kost*: 0;

c) slova deklinovaná podle vzoru *duše*, *kost*, u kterých dochází v některých pádech ke krácení, resp. dloužení:

⁸² Substantivum *věže* ve staré češtině patřilo k *ja*-kmenům, vzor *duše*.

– **krácení** (13x):

- v instrumentálu singuláru (10x):

nevinnosti (1x): *převyšovala nevinnosti* 449c; *pobožnosti* (1x): *s nějakou pobožnosti* 438b; *přirozenosti* (1x): *s přirozenosti* 437c; *sladkosti* (1x): *svou sladkosti opojují* 446b; *svatosti* (2x): *svatosti převyšuje všechny ženy* 436b; *převyšovala svatosti* 449c; *zdi* (1x): *jako za nějakou zdi* 439b; *zemi* (3x): *mezi Bohem a zemi* 435b, *s touto zemi* 443a, *smísil s zemi* 448c;

- v genitivu plurálu (3x):

ctnosti (1x): *Anna jest plná všech ctnosti* 443c; *milosti* (2x): *plná milosti Božích* 443c, *řeky milosti Nebeských plynou* 446b;

– **dloužení**:

- v genitivu singuláru: 0.

3. Adaptované přejímky z latiny: 0.

4. Mluvenostní příznaky ve skloňování feminin

- instrumentál plurálu: 0.

Druhé de Waldtovo kázání *Na Den Svaté Anny. Spasení stalo se Domu tomuto.*
(s. 453–468)

1. Substantiva deklinovaná jinak než dnes

- instrumentál plurálu:

s odsunutou koncovkou *-i* je *literam*⁸³ (1x): *napsáno zlatými literam* 457c.

2. Realizace skloňování podle vzoru *duše*

a) starší tvary podle vzoru *duše*:

substantivum *mysl*, genitiv singuláru *mysle* (1x) má koncovku podle deklinace *ja*-kmenové, vzor *duše*: *z mysle pouští* 461b; původní staročeská deklinace byla *i*-kmenová.

b) slova deklinovaná podle vzoru *duše*, u kterých se vyskytují též koncovky podle vzoru *kost*: 0;

⁸³ Jde však zřejmě o tiskovou chybu.

c) slova deklinovaná podle vzoru *duše, kost*, u kterých dochází v některých pádech ke krácení, resp. dloužení:

– **krácení** (8x):

- v instrumentálu singuláru (2x):

pobožnosti (1x): *malou pobožnosti velkou lásku u svaté Anny nabývají* 464b;
tváři (1x): *před tváři Boží* 467a;

- v genitivu plurálu (6x):

děti (1x): *od děti* 466c; **dvěři** (1x): *bez dvěři* 456c; **růži** (1x): *tolik růži klade* 464c; **věci** (3x): *mimo všech dobřejch věci* 455a; *dobrých věci dárce* 456c, *královna všech věci* 465c;

– **dloužení**:

- v genitivu singuláru: 0.

3. Adaptované přejímky z latiny

sentenci (1x): *sentenci smrti podstoupiti jsi měl* 453a.

4. Mluvenostní příznaky ve skloňování feminin

- instrumentál plurálu:

řekama (1x): *nad řekama* 454a.

Feminina v kázáních Bílovskeho a de Waldta

U substantiv rodu ženského: nedochází ke kolísání mezi vzory *duše* a *kost*, adaptované přejímky z latiny se v textu nevyskytují (s jedinou výjimkou ve druhém de Waldtově kázání: *sentenci*). U obou kazatelů se poměrně frekventovaně vyskytuje v některých pádech krácení slov deklinovaných podle vzoru *kost, duše* (u Bílovskeho celkem 13x, v prvním de Waldtově kázání též 13x, v jeho druhém kázání 8x): v instrumentálu sg., např. *ctnosti, milosti* a v genitivu pl., např. *děti, růži*. Dloužení u tohoto typu slov nacházíme ovšem jen u Bílovskeho v genitivu sg. (ale jen ve dvou případech: *církvé, krvé*). Mluvenostní příznaky ve skloňování feminin nejsou užity příliš často, přesto však můžeme říci, že převládají u Bílovskeho (*rukouch, ctnostma*) – podobně tomu bylo i u maskulin. Za výraznější odlišnost můžeme považovat snad i to, že Bílovskeý se u některých feminin v instrumentálu plurálu přiklonil k mužské deklinaci

(např. *mezi učenýma hlavy*); u de Waldta nacházíme dva doklady o užití slova se starším tvarem podle vzoru *duše* (*mysle, věže*).

4.2.2 Adjektiva

1. Adjektiva přivlastňovací

- a) deklinace složená: její tvary vznikly složením jmenného pádu adjektiva a téhož pádu postpozitivního zájmena;⁸⁴
- b) deklinace jmenná: skloňování se realizovalo paralelně se vzory substantivními (*dobr, dobra, dobro* jako *chlap, žena, město* a *pěš, pěša, pěšě* jako *oráč, duša, moře*), postupně však jmenná deklinace ustoupila deklinaci složené (jmenné tvary se vyskytovaly zejména ve funkci doplňku (*chlapec chodí bos*). Vážný uvádí, že 16. a 17. století lze vzhledem k užívání adjektivních tvarů považovat za období jisté rozkolísanosti, od 18. století se však situace ustálila a trvá v podstatě až do současnosti.⁸⁵
- c) tradiční podoba nominativu singuláru, jako např. *bojovník Kristů*, se vyskytuje spíše výjimečně a je chápána jako knižní.

2. Složená tvrdá deklinace u maskulin a neuter – jako slova příznaková chápeme slova s provedeným úžením *é > í* v zakončení ajektiv:

- a) genitiv singuláru: *-ého > -ýho*;
- b) dativ singuláru: *-ému > -ýmu*;
- c) lokál singuláru: *-ém > -ým/-ym*.

3. Tvrdá deklinace u feminin – v zakončení někdy též dochází k úžení *é > í*.

- a) genitiv singuláru: *-é > -ý*;
- b) dativ singuláru: *-é > -ý/-ej*;
- c) lokál singuláru: *-é > -ý/-ej*.

⁸⁴ VÁŽNÝ, V. *Historická mluvnice česká II. Tvarosloví, 1. část, Skloňování*. Praha: SPN, 1964, s. 111.

⁸⁵ TAMTÉŽ.

4. Unifikační tendence ke stírání rodových rozdílů v nominativu plurálu

- a) dodržování životných tvarů maskulin;
- b) feminina – nominativ plurálu: může docházet k úženi *-é > -ý*;
- c) neutra – nominativ plurálu: mohou se vyskytovat tvary náležité (např. *dobrá pole*), časté jsou též tvary typické pro maskulina (*dobré pole*), ale objevují se i zúžené tvary (*dobrý pole*);
- d) akuzativ plurálu – též ovlivněn unifikačními tendencemi.

5. Zakončení v instrumentálu plurálu adjektiv deklinace složené – v některých případech je místo náležitého zakončení *-ými/-ími* užit příznakový formant *-ýma/-íma*.

Adjektiva v jednotlivých kázáních

Bílovskeho kázání *Na slavnost svaté Anny, matky nejsvětější Panny Marie bez poskvrny počaté*. (s. 508–530)

1. Adjektiva přivlastňovací

- a) deklinace složená (2x): *Ježíšovém* (1x): *na srdci Ježíšovém* 530a; *Kristovou* (1x): *krví Kristovou vykoupení* 529b;
- b) deklinace jmenná (2x): *Martialova* (1x): *slova Martialova* 524c; *Šalamounova* (1x): *slova Šalamounova* 528b;
- c) tradiční podoba nominativu singuláru: 0.

2. Složená tvrdá deklinace u maskulin a neuter

Z praktických důvodů přiřazujeme k této deklinaci i rodová zájmena a číslovky, u nichž se adjektivní deklinace také realizuje.

- a) genitiv singuláru:

-ého:

Atenského (1x): *od Solona Atenského* 510c; *Božského* (1x): *podlé Božského podobenství* 522c; *celého* (1x): *z celého světa* 522b; *dobrého* (1x): *nic nemůže býti dobrého* 527b; *Egyptského* (1x): *od Promethea Egyptského* 510c; *královského* (1x): *z královského pokolení* 528a; *Lacedemonského* (1x): *od Lycurga Lacedemonského* 510c; *manželského* (1x): *do stavu manželského* 511c; *mužského* (2x): *od jednání mužského* 525a, *mužského tovaryšstva učte se varovati* 526a; *odkrytého* (1x): *nic*

odkrytého viděti nebylo 527a; **panenského** (2x): škoda vašeho pannenského oleje 519b, uče se studu panenského následovati 526a; **poctivého** (1x): nic poctivého 527b; **svatého** (6x): *Joachyma Svatého* nevěstě 511c, z *Písma Svatého* 517c, od slávy *Ducha Svatého* 518b, kázání *Svatého Jana* 520b, po smrti *Svatého Joachyma* 527c; **tvrdého** (1x): s tvrdého kamene voda vyskočila 529a; **vyvoleného** (1x): na místě *Krista ženicha* vyvoleného 519b; **vzácného** (1x): muže *vzácného manželky* 514a; **Zlatoústého** (1x): kázání *Svatého Jana Zlatoústého* 520b; **židovského** (1x): sláva lidu *židovského* 513c; **-ýho**:

zlýho (1x): nemůže být většího / nad bohatou ženu *zlýho* 509c;

Zájmena a číslovky této deklinace:

kterého (2x): od *kterého* (kořene) 518c, stvoření *takové, kterého nejkrásnější krása, rodička Boží pojítí měla* 523a; **svého** (6x): *plod života svého* 513c, z *pokolení svého* 513c, *těla svého přikrytí* 525a, bez *Joachyma muže svého* 525b, z *domu svého* 526b; **žádného** (1x): *žádného cvičení nepotřebovala Maria* 520a;

druhého (1x): *příčina druhého poselství* 514c;

Poměr zakončení -ého:-ýho je 34:1.

b) dativ singuláru:

-ému:

celému (1x): *aby se pobožnost celému světu vyjevila* 515c; **chudému** (1x): *ruku tvou otevřela chudému* (člověku) 528b; **jinému** (1x): *svatou Annu žádnému jinému* (Bohu) *obětovati nesmíme* 528c; **manželskému** (1x): *chuť k stavu manželskému* 509a; **nuznému** (1x): *dlaní svých podala nuznému* (člověku) 528b; **pravému** (1x): *pravému Bohu obětována byla* 520a; **živému** (1x): *živému Bohu v kostele obětována byla* 520a; **-ýmu**: 0.

Zájmena této deklinace:

kterému (2x): *ptá se nejmoudřejší Šalomoun, kterému já odpovídám* 518c, *ku kterému cíli* 522b; **mému** (1x): *k mému předsevzetí* 515c; **takovému** (2x): *takovému* (muži) *by radili* 510c, *k takovému plodu* 515b; **žádnému** (1x): *svatou Annu žádnému* (Bohu) *obětovati nesmíme* 528c.

Poměr zakončení -ému:-ýmu je 13:0.

c) lokál singuláru:

-ém (6x):

opatrném (1x): *na opatrném zdržení* 525a; **svatém** (2x): *v Písmě Svatém* 517b, *mluví v Písmě Svatém* 519a;

kterém (1x): *v kterém (kázání) dokáží* 512b; **svém** (2x): *v svém domečku* 525b, *v svém pokojíčku* 525c;

-ým (11x):

bílým (1x): *v bílým rouše* 519b; **manželským** (2x): *o stavu manželským* 511a, *v stavu manželským* 525a; **nebezpečným** (1x): *v nebezpečným porodu* 521c; **nestydatým** (1x): *o tom nestydatým odkrývání* 527a; **panenským** (1x): *v stavu panenským* 525a; **poctivým** (1x): *v poctivým oděvu* 525b; **sviňským** (1x): *na nose sviňským* 524b; **těžkým** (1x): *v těžkým porodu* 521c; **vdovským** (1x): *v stavu vdovským* 525a; **velikým** (1x): *po velikým discursu* 523b.

Poměr zakončení -ém:-ým je 6:11.

3. Tvrdá deklinace u feminin

a) genitiv singuláru (61x):

-é:

jediné (2x): *jediné Marie početí* 527b, *jediné (dcery)* 527c; **královské** (2x): *od matky své královské* 523a, *sláva dcery královské* 523c; **mariánské** (1x): *v hodinu pobožnosti mariánské* 514c; **mladé** (1x): *aby sobě mladé ženy nevybral* 510c; **moudré** (1x): *z moudré panny moudřejší bývá žena* 519c; **mužské** (2x): *mužské řeči se strachovati* 525c, *mužské osoby se lekla* 525c; **neplodné** (3x): *zamiloval do neplodné (ženy)* 509b, *z matky dvadcet let neplodné* 515c, *z neplodné (Anny) narodila se Maria* 515c; **panenské** (1x): *milostí panenské stydlivosti okrášlená byla* 525a; **počaté** (1x): *bez poskvrny počaté (Anny)* 508b; **svaté** (28x): *na slavnost svaté Anny* 508b, *titul od svaté Brigity* 512c, *od církve svaté* 513a, *dcera byla svaté Anny* 513b, *pobožnost matky svaté Anny* 513b; **veliké** (2x): *jako příčina té veliké dcery* 515c, *veliké dcery početí* 527b;

-ý: 0.

Zájmena této deklinace:

každé (1x): *každé mužské řeči se strachovati* 525c; **které** (3x): *když Maria, které sotva stín svatý Jan mohl býti* 515b, *při svaté Anně u které všechny pět P. byly* 524c,

nevinnost, bez které 527b; **samé** (1x): *od samé církve* 513a; **své** (5x): *z pomoci své pobožnosti* 513c, *z matky své* 515b, *o krásu své vlastní dcery se starala* 521a, *z oučinku své příčiny* 523a, *od matky své* 523a; **té** (6x): *jako příčina té dcery* 515c, *z té příčiny* 512c, *z té příčiny* 518b, *z té příčiny* 519c, *z té příčiny* 528c; **tvé** (1x): *já tvé krásy jsem obraz krásný* 523a.

Poměr zakončení -é:-ý je 61:0.

b) dativ singuláru:

-é (16x):

mateřské (1x): *mateřské její pečlivosti odevzdávejte* 521b; **moudré** (1x): *moudré matičce poroučeli* 521b; **panenské** (1x): *učte se panenské stydlivosti* 526a; **svaté** (4x): *podobná svaté Anně* 511c, *posla k svaté Anně vypravila* 515a, *svaté Anně patří* 518b, *svaté Anně se ukázal* 525b; **vtělené** (1x): *k vtělené moudrosti přišla* 518c; **ženské** (2x): *proti ženské poctivosti* 525a, *proti ženské počestnosti* 525b; **-ý: svatý** (1x): *ta moudrost jest přirozená svatý Anně* 521c; **-ej: 0.**

Zájmena a číslovky této deklinace:

samotné (1x): *samotné svaté Anně patří* 518b; **své** (1x): *k své potupě* 517b; **té** (3x): *k té neplodnosti* 515c, *té matičce poroučeli* 521b, *co té Prudence přidáme* 522a; **druhé** (1x): *k druhé svadbě* 527c.

Poměr zakončení -é:-ý:-ej je 16:1:0.

c) lokál singuláru:

-é (22x):

anjelské (1x): *o stydlivosti anjelské* 525c; **kamenité** (1x): *na kamenité cestě* 520c; **královské** (1x): *pravil o dceři královské* 523c; **neslýchané** (1x): *v neslýchané žízni* 529c; **pokorné** (1x): *o pokorné osobě ženské* 525a; **stálé** (1x): *v stálé potupě* 513c; **svaté** (3x): *narození Marie při svaté Anně* 515a, *při svaté Anně* 524c; **špičaté** (1x): *na špičaté cestě* 520c; **ukrutné** (1x): *v poslední ukrutné žízni* 529c; **ženské** (1x): *o osobě ženské* 525a;

každé (1x): *v každé případnosti* 521c; **své** (2x): *říkal ženich o své nevěstě* 523b, *Martialis říkával o své manželce* 524c; **té** (4x): *pozustavala v té neplodnosti* 513c, *o té pobožnosti píše Epiphanius* 515c, *v té fabuli* 522b, *o té samotě* 525c; **této** (1x): *o této*

(nevěště) *možu říct* 512a; **tvé** (1x): *o tvé vnitřní kráse mluvím* 523c; **žádné** (1x): *v žádné slávě* 513c;

-ý:

svatý (1x): *v naší svatý Anně* 512c.

Zájmenná deklinace tvrdá:

-ej:

tej (1x): *při tej není vyrazení* 510a;

Poměr zakončení -é:-ý:-ej je 22:1:1.

4. Unifikační tendence ke stírání rodových rozdílů v nominativu plurálu

a) dodržování životných tvarů maskulin:

– životná maskulina (6x):

takový nemoudří a bláznivý rodičové 520b; *rodičové, kteří o tělo starost mají* 520c; *mnozí moudří rodičové* 520b; *někteří (lidé) byli* 527c; *učení Theologové* 518a, *všichni tři (muži) by radili* 510c;

– neživotná maskulina s životnou koncovkou a shodou adjektiv podle maskulin životných (2x): *rozliční drazí pokladové schování bývají* 512c; *všichni národové vykoupení* 529b;

– životná maskulina s neživotnou koncovkou: 0;

– úžení *é > í*: **dlouhý** (1x): *dlouhý vlasy, krátký rozum* 517c;

b) feminina – nominativ plurálu:

-é: (32x):

dětské (1x): *pietatis dětské* 516c; **mnohé** (1x): *mnohé dcery shromáždily bohatství* 528b; **moudré** (1x): *mnohé panenky* 519b; **nebohé** (1x): *nebohé ženy* 517b; **nemoudré** (2x): *co nemoudré (panenky)* 519b, *tak dělají nemoudré matky* 521a; **podobné** (1x): *jim podobné (panenky)* 520b; **pohanské** (1x): *co vám řeknou pohanské panny* 526c; **povinné** (1x): *moudrost ukázati jsou povinné matky* 519c; **připouštěné** (1x): (panny) *na svadbu připouštěné nebývají* 519a; **stydlivé** (1x): *kdyby jste byly tak stydlivé (panenky)* 527c; **vycvičené** (1x): *v čem jste vy samé vycvičené (matky)* 520b; **vyvolené** (2x): *kýž jste vyvolené (panenky)* 527c, *byly by jste pak vyvolené (panenky)* 527c;

Pozn. Ženskou shodu má v plurálu také substantivum *děti*:

jiné (1x): *jiné děti* 516b; **krásné** (1x): *aby děti byly krásné* 521a; **maličké** (1x): *děti maličké* 516c; **nazvané** (1x): *jiné mohou nazvané býti Děti d'ábla* 516b; **outlé** (1x): *aby děti byly na těle outlé* 521a; **pěkné** (1x): *aby děti byly pěkné* 521a; **zaopatřené** (1x): *aby děti byly zaopatřené* 521a; **zdravé** (1x): *aby děti byly zdravé* 521a;
-ý: **vyslyšený** (1x): *vyslyšený jsou modlitby* 516a.

Zájmena této deklinace:

keré (7x): *keré všechny ctnosti patří* 511c, *všechny, keré od počátku světa byly* 512a, *na sta jiných (žen), keré mnoho moudrosti měly* 517b, *málo počítá pannen, keré Bázeň Boží mají* 519a, *keré (ženy) krásu těla nad zlato sobě vážíte* 524b; **samé** (1x): *v čem jste vy samé (matky)* 520b; **takové** (2x): *takové pietatis* 516c, *takové (panenky)* 520b.

Pozn. Někdy nesouhlasí koncovky substantiva a adjektiva s tvarem zájmena rodového: *kýž jste všichni (nevěsty) tak vyvolené* 527c.

c) neutra – nominativ plurálu:

-é (2x):

rozličné (1x): *svatou Annu rozličné pera ozdobili* 512c; **stejné** (1x): *všechny pět P. stejné byly* 524c.

Také zájmenný tvar je podle rodu ženského (4x):

ty (2x): *mne ty slova straší* 519a, *ty tři jména* 529c; **tyto** (2x): *tyto slova latinské* 516c, *tyto slova* 524c.

d) akuzativ plurálu (5x):

dobré (1x): *dobré vycvičené Ornamenta* 519a; **jiné** (1x): *nad jiné všechny stvoření* 524a; **latinské** (1x): *tyto slova latinské* 516c; **všecky** (1x): *nad jiné všechny stvoření* 524a; **vycvičené** (1x): *dobré vycvičené Ornamenta* 519a.

Pozn. Jak dosvědčují příklady z textu, adjektiva nedodržují rodovou shodu se substantivem – nejčastěji mají ženskou shodu, nikoli podle rodu středního.

5. Zakončení v instrumentálu plurálu adjektiv deklinace složené:

-ými: 0;

-ýma (9x):

mezi *jinýma*⁸⁶ *velikýma* *chvály*, *kterýma* *Svatou Annu ozdobili* 512c; z *jinýma* (učenci) 514b; s *jinýma* *ctnosti* 515a; s *dlouhýma* *vlasý* 517b; z *mužskýma* *Šalamouny* 526b; s *nemoudrýma* *pěti pannami* 519c; z *učenýma* *Theology* 527c; mezi *svatě všetečnýmá* *učenýmá* *hlavy* 514b;

-íma: 0.

Zájmena této deklinace (2x):

mezi *jinýma* *velikýma* *chvály*, *kterýma* *Svatou Annu ozdobili* 512c; *mýma* *milostmi obdařovala* 521b.

Pozn. 1 Vedle adjektiva v duálovém tvaru bývá substantivum v náležitém plurálovém tvaru, nebo má jiný tvar, než bychom očekávali: s *dlouhýma* *vlasý* 517b; z *mužskýma* *Šalamouny* 526b; *mýma* *milostmi obdařovala* 521b; mezi *jinýma* *velikýma* *chvály*, *kterýma* (...) 512c.

Pozn. 2 Koncovku *-ma* dostávají v textu i zájmena osobní a ukazovací, u nichž je deklinace zájmenná: *níma* (2x): *za níma se valí* 526a, *s níma se touláte* 526b; *těma* (2x): *mezi těma pěti P.* 513a, *s těma slovmá* 529c; *váma* (2x): *sváma já dnes držím* 517b, *sváma obtěžoval* 527a.

První de Waldtovo kázání Na Den Svaté Anny. Vštípil Pán Bůh Ráj Rozkoše na Východ. (s. 434–452)

1. Adjektiva přivlastňovací

páně (3x): *krev Páně* 439b, *ve jménu Páně* 440c, *den Páně* 449a;

Tvar *Páň* (utvořený sufixem **j_b*) má jmennou deklinaci a je v textu užit ve tvaru genitivu sg. Tvar *Páně* ustrnul a užíval se později bez náležité gramatické shody.⁸⁷

a) deklinace složená: *Davidový housle* (1x): *Davidový housle* 440a;

⁸⁶ Slovo *jiný* hodnotíme v souladu se *Slovníkem spisovné češtiny pro školu a veřejnost* (Praha: Academia, 1994, s. 123) jako adjektivum.

⁸⁷ GEBAUER, J. *Historická mluvnice jazyka českého. Díl III., Tvarosloví. 1. Skloňování.* Praha – Vídeň: F. Tempský, 1896, s. 314.

- b) deklinace jmenná: **d'áblův** (1x): *strach d'áblův* 435a;
 c) tradiční podoba nominativu singuláru: 0.

2. Složená tvrdá deklinace u maskulin a neuter

- a) genitiv singuláru:

-ého (44x):

Božského (1x): *byla Božského milování hodná* 442a; **celého** (2x): *z celého pokolení* 442b, *nadevšecky ženy celého světa* 442b; **čistého** (2x): *vybral sobě z čistého potoku* 445a, *z čistého potoku* 445b; **dobrého** (1x): *Strom Umění dobrého* 448a; **chvalitebného** (1x): *co o tobě chvalitebného povím* 440b; **jiného** (3x): *ten řebřík nic jiného neznamena* 438a, *co ten hrozen znamenal – jiného nic* 439b, *to znamená což jiného* 441a; **lidského** (2x): *z celého lidského pokolení* 442b, *na znamení spasení lidského* 450b; **nebeského** (2x): *do nebeského Jeruzaléma* 446c, *do nebeského království* 447a; **nesmrtelného** (1x): *začátek nesmrtelného pokoje* 452a; **nového** (2x): *převyšuje všechny ženy i Nového zákona* 436c, *oběť Nového zákona* 439b; **plného** (1x): *do moře milosti plného* 446c; **pravého** (1x): *za ráj pravého života zvolená* 442a; **rozhněvaného** (1x): *lučičtě Boha rozhněvaného* 436a; **slavného** (2x): *což o tobě dnes slavného povím* 435b, *co o tobě slavného povím* 440b; **starého** (1x): *převyšuje všechny ženy i Starého zákona* 436c; **svatého** (7x): *nevěsta Ducha svatého* 434a, *svatého Joachyma* 436a, *od svatého Evangelisty* 437a, *matka svatého Jakuba* 439c, *z Ducha svatého* 441b; **věčného** (3x): *paní věčného pokoje* 435c, *znamení spasení věčného* 450b, *začátek věčného pokoje* 452a; **velikého** (1x): *bez unavení velikého* 447a; **zlého** (1x): *Strom Umění zlého* 448a.

Zájmena a číslovky této deklinace:

-ého:

každého (1x): *duše každého z nás* 452a; **kteréhožto** (1x): *z kteréhožto jména* 446b; **nějakého** (1x): *jako do nějakého moře* 446c; **svého** (6x): *syna svého* 435b, *mečem slova svého* 446a, *plod břicha svého* 448b, *vedle plodu svého* 450a, *podle plodu svého* 450b;

-ýho:

svýho (1x): *v prvním okamžení početí svýho* 444c;

druhýho (1x): *z druhýho (manžela) Rodička Boží posla* 439c.

Poměr zakončení -ého:-ýho je 44:2.

b) dativ singuláru:

-ému (14x):

izraelskému (2x): *lidu izraelskému* 450b, *lidu izraelskému svítily na poušti* 438c;
lidskému (1x): *dal milost lidskému pokolení* 442a; **požehnanému** (1x): *přístup k druhému požehnanému světu* 443b; **starému** (6x): *ukázal ji starému Noe* 435b, *aj ukázal starému Noe* 435b, *starému již světu* 435b, *proti starému pankchartovi* 445a, *holubice přinesla Noemovi starému* 450b;
-ýmu: **oblakovému** (1x): *Anna se oblakovému sloupu připodobňuje* 439a.

Zájmena a číslovky této deklinace:

kterémuž (1x): *ku kterémuž* (ctiteli) 447b; **nějakému** (1x): *jako k nějakému lučišti* 435c; **svému** (1x): *Otec nebeský ji synu svému za bábu zvolil* 442b;
druhému (1x): *přístup k druhému ráji* 443b.

Poměr zakončení -ému:-ýmu je 14:1.

c) lokál singuláru:

-ém:

požehnaném (1x): *co v druhém požehnaném Ráji* 444b; **svatém** (1x): *při svatém jménu* 451a; **vykonaném** (1x): *po vykonaném Rozaryum* 447b;

-ým:

celým (1x): *po celým světě* 446b; **prudkým** (1x): *jako po prudkým potoku* 447a; **veřejným** (1x): *v tom veřejným stavení* 436c; **zemským** (1x): *v prvním zemským Ráji* 441a.

Zájmena a číslovky této deklinace:

-ém:

kterémž (1x): *početí, při kterémž* 440b;
druhém (6x): *v druhém Ráji* 441a, *v tomto druhém nejsvětějším Ráji* 442a, *co v druhém Ráji v svaté Anně* 444b, *v druhém Ráji, totiž v svaté Anně* 444c, *v druhém Ráji* 448a;

-ým:

nějakým (1x): *jako po nějakým řebříku.*

Poměr zakončení -ém:-ým je 10:5.

3. Tvrdá deklinace u feminin

a) genitiv singuláru:

-é:

Božské (1x): *příkrost spravedlnosti Božské* 439a; **požehnané** (1x): *z tyto požehnané duhy* 435c; **svaté** (13x): *Na Den Svaté Anny* 434a, *v životě svaté Anny vadíte* 437b, *v životě svaté Anny* 437b, *zmátl přirozený běh v životě svaté Anny* 437c, *Rodičky Boží svaté Anny* 437c; **věčné** (5x): *na znamení věčné úmluvy* 435b, *od věčné slávy* 438a, *v stínu smrti věčné* 438c, *do věčné slávy* 446c, *do slávy věčné* 452a; **zaslíbené** (1x): *ze země zaslíbené* 439b; **zemské** (1x): *místo svaté zemské rozkoše* 441a;

-ý:

nebeský (1x): *nemohou se ty nebeský vody dosti nasytiti ctitelové* 446b; **připravený** (1x): *do slávy tobě již připravený* 447c; **sladký** (1x): *nemohou se ty sladký vody dosti nasytiti ctitelové* 446b; **svatý** (3x): *dva manžele svatý Anny* 439c, *svatý Anny horlivý ctitel* 447b, *v den nejsvětější svatý Anny* 451c.

Zájmena této deklinace:

-é: **své** (2x): *mečem smrti své* 446a, *v hodinu smrti své* 447b;

-ý: **tý** (2x): *od tý doby* 437c, *nemohou se ty nebeský vody dosti nasytiti ctitelové* 446b; **týto** (1x): *z této požehnané duhy* 435c.

Poměr zakončení -é:-ý je 24:9.

b) dativ singuláru:

-é (5x):

Babylonské (1x): *k věži Babylonské* 436b; **svaté** (4x): *k svaté Anně se vracují* 446c, *k svaté Anně docházejí* 446c, *k svaté Anně plují* 447a, *k svaté Anně* 451b;

-ý: 0;

-ej:

mílej (1x): *k mílej matce* 443c; **přesladkej** (1x): *k přesladkej matičce* 443b; **zlatej** (1x): *k zlatej matce* 443c.

Zájmena této deklinace:

svej (1x): *k svej matce* 443c; **tejto** (1x): *k tejto matičce* 443b.

Poměr zakončení -é:-ý:-ej je 5:0:5.

c) lokál singuláru:

-é:

latinské (1x): v *latinské* (řeči) 448c; *svaté* (6x): v *svaté Anně* 441a, *umřel v svaté Anně Boží hněv* 441a, *zrodila se milost Boží v svaté Anně* 441b, v *svaté Anně* 444b, v *druhém Ráji, totiž v svaté Anně* 444c;

-ý:

slavný (1x): *po tý slavný řece* 446c; *svatý* (1x): v *Anně svatý* 442a;

-ej:

jedinej (1x): v *Marii jedinej* 441b; *veřejnej* (1x): *po veřejnej potopě* 435b.

Zájmena této deklinace:

své (1x): *na hlavě své* 444c.

Zájmenná deklinace tvrdá:

tý (1x): *po tý slavný řece* 446c; *týto* (1x): *na týto řece* 447a;

tej (1x): v *tej liniji* 438a.

Poměr zakončení -é:-ý:ej je 8:4:3.

4. Tendence ke stírání rodových rozdílů v nominativu plurálu

a) dodržování životných tvarů maskulin:

– životná maskulina (11x):

dvá muži izraelští 439b; *jiní* (3x): *jiní* (lidé) *praví* 442c, *jiní* (lidé) *smejšlejší* 442c, *jiní* (lidé) *smejšlejší* 443a; *mnozí* (3x): *mnozí* (lidé) *smejšlejší* 442c, *necht' smejšlejší mnozí* (lidé) 443a, *mnozí* (lidé) *budou míti* 449c; *svatí* (3x): *svatí otcové* 443a, *svatí muži očekávají* 443a, *Svatí Boží a celé Město nebeské se obveseluje* 447a; *šťastní ti kteří vystupují* 438b;

– neživotná maskulina s životnou koncovkou (2x): *sloupové, kteří lidu izraelskému svítili na cestu* 438c; *co znamenají ti kamenové* 445a;

– životná maskulina s neživotnou koncovkou (1x): *jako oný dvá Staro Zákoní muži* 439c;

– tvary neživotné i životné v jednom spojení: (1x) *tyto Svatí dvá manžele (...) těšiti se mohou* 439c;

– neživotná maskulina s koncovkou *-ové* a s adjektivem s životnou koncovkou; základní číslovka má tvar od kmene *čtyr-*: *čtyry potokové* 442c; *ty čtyry potokové všudy známí po světě* 446c;

– úženi *é > í* (2x): **ourodný** (1x): *ourodný deště nastávají* 435c; **hojný** (1x): *hojný deště nastávají* 435c.

Zájmena této deklinace (8x):

kteří (7x): *kteří manželové se mohou (...) honosíti* 439c, (rodiče) *kteří zrušili* 444b, (ti) *kteří pijí* 446c, *šťastní ti, kteří plují* 447a, (ti) *kteří ctějí* 447a, *vy kteří jste* 451a; **někteří** (lidé) *praví* 442c.

Pozn. Připojujeme i zájmena s deklinací zájmenou (7x):

ti (3x): *ti a takový se dostávají* 447a, *šťastní ti kteří vystupují* 438b, *ti dvě muži* 439c; **všickni** (4x): *všickni (lidi) byli jednoho jazyku* 437a, *všickni máme* 443b, *všickni přístup máme* 443b, *všickni umřeli* 448b.

b) feminina – nominativ plurálu:

Zájmena této deklinace:

-é (2x): **které** (2x): *od těch (vod), které jsou nad oblohou* 449b, *vody které byli pod oblohou* 449c.

Adjektiva a zájmena této deklinace:

-ý (4x):

jiný (1x): *jako jiný děti* 437a; **rozlitý** (1x): *všudy rozlitý čtyry litery* 446c; **vzdálený** (1x): *vody pod oblohou jsou daleko vzdálený* 449b;

nějaký (1x): *my všichni jako nějaký byliny jsme vykvetli* 451b.

c) neutra – nominativ plurálu:

-á (2x):

jiná (1x): *jiná místa* 443b; **nebezpečná** (1x): *jiná nebezpečná místa* 443b;

-é: 0.

Zájmena této deklinace:

-ý: **který** (1x): *města, který při těch řekách leží* 446a.

5. Zakončení v instrumentálu plurálu

-ými: 0;

-ýma: 0;

-íma: 0.

Druhé de Waldtovo kázání Na Den Svaté Anny. Spasení stalo se Domu tomuto.

(s. 453–468)

1. Adjektiva přivlastňovací

Páně⁸⁸ (2x): *sláva Páně* 457c, *dům Páně* 457c;

a) deklinace složená (5x):

Kristovém (1x): *v početí Kristovém* 456b; **Kristového** (2x): *ctiteli Kristového štam-hauzu* 457b, *Kristového pole* 461b; **Kristovou** (1x): *krví Kristovou* 463a; **hrnčířovém** (1x): *na poli hrnčířovém* 463a;

b) deklinace jmenná (4x):

anjelův (1x): *anjelův zrádce* 455b; **hospodářův** (1x): *pole jest hospodářův poklad* 461b; **hrnčířovo** (1x): *pole hrnčířovo* 462c; **Ježíšův** (1x): *dome Ježíšův* 468a;

c) tradiční podoba nominativu singuláru: 0.

2. Složená tvrdá deklinace u maskulin a neuter

a) genitiv singuláru:

-ého (61x):

časného (1x): *z Domu Ráje časného vyvržení jsme* 456a; **dobrého** (3x): *Strom Umění dobrého* 458c, *nasyl Pán Bůh na to pole dobrého semene* 462b, *setva co dobrého rostlo* 462b; **hliněného** (1x): *z pole toho hliněného* 463a; **krásného** (2x): *na den krásného lovu* 454b, *matku krásného milování* 459c; **Kristového** (2x): *milovníku tohoto Kristového štam-hauzu* 457b, *kdo tohoto Kristového pole nehledí* 461b; **maličkého** (1x): *z maličkého Interessu* 464a; **Mariánského** (1x): *kdo tohoto (...) Mariánského pole nehledí* 461b; **milostivého** (1x): *nebude ani Boha svého milostivého míti* 462a; **milostného** (1x): *na den milostného lovu* 454b; **nebeského** (2x): *toho Nebeského pole jako prodává* 461b, *do toho nebeského domu* 468a; **nového** (2x): *do domu nového Ráje* 455b, *na počátku nového světa* 458b; **plačtivého** (1x): *do plačtivého oudolí* 453b;

⁸⁸ Jak již bylo zmíněno výše, tvar *Páně* se užíval v ustrnulém tvaru bez náležité gramatické shody.

plného (1x): vůně pole plného 463a; **požehnaného** (2x): z pole požehnaného 462c, kromě dnešního požehnaného pole 463a; **přeuzitečného** (1x): kdo nectí toho pole přeuzitečného 462a; **slavného** (1x): na den slavného lovu 454b; **starého** (1x): na konec starého světa 458b; **svatého** (9x): při ohni Ducha svatého 462a, z pole svatého 462c, kromě dnešního svatého pole 463a, svatého pole ctitelové 464b, do toho svatého domu 465c; **trestaného** (1x): z pole od Boha trestaného 462c; **veřejného** (1x): veřejného hladu jsou neodnámali 462b; **věčného** (2x): z Domu Ráje časného i věčného vyvržení jsme 456a, od Ježíše krále věčného 466c; **vysokého** (1x): z vysokého rodu 466c; **vzácného** (1x): z klasu toho vzácného zrno pošlo 461c; **zemského** (1x): ze zemského ráje 455a; **zlého** (2x): Strom Umění dobrého a zlého 458c, kde nic zlého přijít nemůže 459b; **zlořečeného** (1x): sprostěná toho zlořečeného 455b; **živého** (1x): ze živého ráje 455a;

-ýho:

svatýho (1x): (tělo) svatýho Joachyma 467c.

Zájmena a číslovky této deklinace:

-ého:

kterého (5x): do toho domu z kterého vyhnáno bylo 454c, pole z kterého pošel ten poklad 460c, z kterého pole 462b, z kterého (pole) poslali naši rodičové 462b, dome z kterého pošlo všechno dobrý 467b; **mého** (1x): v domě Otce mého 468a; **samého** (3x): matka samého života 458c, nabude ten poklad věčné slávy samého Boha 461a, ty jsi samého Boha dům 465c; **svého** (6x): do domu svého 454b, dědictví Otce svého 454b, v čas početí svého 456b, Krista vnuka svého 460a, nebude ani Boha svého mítí 462a; **tvého** (1x): z domu tvého 453b;

druhého (1x): v tom domě druhého Adama 456a;

-ýho:

svýho (1x): bez pole svýho 460b.

Poměr zakončení -ého:-ýho je 61:2.

b) dativ singuláru:

-ému (12x):

dobrému (1x): těšte se dobrému užítku 464a; **franckému** (1x): napsal králi franckému 457c; **hojnému** (1x): těšte se hojnému užítku 464a; **nevinnému** (1x): k rozkošně nevinnému životu 453c; **rozkošnému** (1x): k nevinně rozkošnému životu 453c; **skrytému** (2x): podobné jest Království Nebeské pokladu skrytému 460b, podobno

jest Království Nebeské pokladu skrytému na poli 460c; **šťastnému** (1x): *tomuto šťastnému mládenci* 465b; **zlému** (1x): *zlému tomu konec učinila* 455b;
-ýmu: 0.

Zájmena této deklinace:

kterému (2x): *kterému se domu stalo spasení* 460b, *jako vůně pole, kterému požehnal Pán Bůh* 463a; **samému** (1x): *kterému se domu ze všech jiných matek samému stalo spasení* 460b.

Poměr zakončení -ému:-ýmu je 12:0.

c) lokál singuláru:

-ém (16x):

Babylonském (1x): *v zajiťi Babylonském* 454a; **hrnčívém** (1x): *na tom poli hrnčívém* 463a; **Kristovém** (1x): *v početí Kristovém* 456b; **plačtivém** (1x): *v oudolí plačtivém* 467b; **svatém** (1x): *při křtu svatém* 455c; **ustavičném** (1x): *v ustavičném presu* 454a; **zemském** (1x): *v prvním Ráji zemském* 455a; **živém** (1x): *v druhém tomto Ráji živém* 455b;

-ým: (11x):

časným (1x): *v domě časným* 467c; **jistým** (1x): *v jistým počtu* 466b; **nebeským** (1x): *v tom nebeským domě* 468a; **pravým** (1x): *jako v pravým místě* 455c; **svatým** (2x): *na tom domě svatým* 457c, *o svatým Joachymovi mlčeti* 466b; **věčným** (1x): *v domě věčným* 467c; **vznešeným** (1x): *o tvém vznešeným hospodáři mlčeti* 466b.

Zájmena a číslovky této deklinace:

-ém:

každém (1x): *po každém Rozaryum* 464c; **nějakém** (1x): *v nějakém domu* 455a; **svém** (2x): *v početí svém* 459c, *v umučení svém* 462a; **takovém** (1x): *v takovém houfu* 456b; **tvém** (1x): *o tvém hospodáři* 466b;

druhém (2x): *v druhém tomto Ráji* 455b, *v druhém věku* 464a;

-ým:

kterým (3x): *z domu tvého, v kterým jsi byl stvořen* 453b, *tělo pannenský, v kterýmžto skryté bylo Božství* 460c, *pole v kterým složen jest ten poklad* 460c.

Poměr zakončení -ém:-ým je 16:11.

3. Tvrdá deklinace u feminin

a) genitiv singuláru:

-é (20x):

blahoslavené (1x): *blahoslavené Panny Marie hrob* 467c; *nebeské* (1x): *do vlasti nebeské* 468b; *svaté* (13x): *Na Den Svaté Anny* 453a, *Na Den Svaté Anny* 454b, *ze živého Svaté Anny Ráje* 455a, *ve jménu Svaté Anny* 457a, *ctiteli Svaté Anny* 457b; *šťastné* (1x): *do domu šťastné věčnosti* 468a; *věčné* (3x): *král věčné slávy* 458a, *stolice krále věčné velebnosti* 459b, *nabude ten poklad věčné slávy* 461a;

-ý (3x):

svatý (2x): *ke cti její nejsladší matky Svatý Anny* 464c, *manžel Svatý Anny* 466b.

Zájmena téže deklinace:

nějaké (1x): *do nějaké truhli* 463b.

Pozn. Úženi nastává i v deklinaci zájmené, kde je dlouhé -é:

tý (1x): *Anna i taky plná milosti od tý* (ženy), *kteřá již byla plná milosti* 456b.

Výjimečný je genitiv sg. s formantem -ej:

svej (1x): *není dobrej duše svej hospodář* 461b.

Poměr zakončení -é:-ý je 20:3.

b) dativ singuláru:

-é (8x):

jiné (1x): *jiné pobožnosti vycvičil* 464c; *svaté* (7x): *k svaté Anně pospíháte* 456b, *k svaté Anně* 456c, *jděte domu k svaté Anně* 457a, *k svaté Anně* 467b, *domu k svaté Anně* 467c;

-ý:

svatý (1x): *k svatý Anně* 468b;

-ej (2x):

svatej (1x): *služba svatej Anně prokázaná* 465b;

tej (1x): *tej pobožnosti vycvičil* 464c.

Poměr zakončení -é:-ý:-ej je 8:1:2.

c) lokál singuláru:

-é: 0;

-ý: 0;

-ej:

nebeskej (1x): *ve vlasti nebeskej* 467c; **nuznej** (1x): *v nuznej slávě* 454a; **slavnej** (1x): *v slavnej nouzi* 454a.

Zájmena a číslovky:

svej (1x): *v bráně svej* 466c;

jednej (1x): *v jednej kapli* 467c.

Poměr zakončení -é:-ý:-ej je 0:0:5.

4. Unifikační tendence ke stírání rodových rozdílů v nominativu plurálu

a) dodržování životných tvarů maskulin:

– životná maskulina (2x): doklady jsou jen se zájmeny: **kteří** (1x): *(ti) kteří toho pole sobě hledí* 464b; **všickni** (1x): *všickni ctitelové její* 465a;

– neživotná maskulina s životnou koncovkou: **mnozí** (1x): *příbytkové mnozí jsou* 468a;

– životná maskulina s neživotnou koncovkou: 0;

– úžení *é > í*: 0.

Pozn. K nejednotnosti v dodržování životnosti u maskulin dochází i ve vokativu plurálu (5x):

blahoslavení (1x): *ó blahoslavení manželové* 467b; **křesťanští** (1x): *křesťanští hospodářové* 464a; **svatí** (1x): *ó svatí manželové* 467b; **šťastní** (1x): *ó šťastní rodičové* 467b;

přešťastný (1x): *ó přešťastný rodičové* 467a.

b) feminina – nominativ plurálu:

-é (7x):

hliněné (2x): *my jsme nádoby hliněné* 463a, *nádoby hliněné* 463a; **hrncové** (1x): *hrncové nádoby* 463a; **pravené** (1x): *slavné věci pravené jsou o tobě* 459a; **rendlíkové** (1x): *rendlíkové nádoby* 463a; **rozličné** (1x): *rozličné jsou o to hádky* 454c; **slavné** (1x): *slavné věci pravené jsou o tobě* 459a;

-ý: **otevřený** (1x): *dvěře již otevřený* 457b.

c) neutra – nominativ plurálu:

Pozn. U substantiva *děti* je adjektivum zachovávající shodu podle rodu mužského životného: *smutní Adama děti* 453a;

-á: 0;

-ý (4x):

jiný (1x): *jiný jsou pole* 462b; *neourodný* (1x): *neourodný jsou pole* 462b; *neužitečný* (1x): *neužitečný jsou pole* 462b; *plný* (1x): *zrna plný* 461c.

5. Zakončení v instrumentálu plurálu

-ými (5x):

Božími (1x): *s Božími volenými* 468a; *jinými* (1x): *mezi jinými domy* 467b; *volenými* (1x): *s Božími volenými* 468a; *zemskými* (1x): *s soudci zemskými* 466c; *zlatými* (1x): *tuto stojí zlatými literam* 457c;

-ýma (2x):

Babylonskýma (1x): *nad řekama Babylonskýma* 454a; *svatýma* (1x): *s svatýma Apoštolí* 466c;

-íma: 0.

Adjektiva v kázáních Bílovského a de Waldta

Tvrdá deklinace adjektiv⁸⁹ rodu mužského a středního

Oba autoři použili při deklinaci tvrdých adjektiv maskulin a neuter podobný počet substandardních výrazů, v genitivu sg. je to kolem 3–4% slov (*svatýho*). V dativu sg. se autoři liší: zatímco u Bílovského nenacházíme žádné slovo s provedeným úžením *é > í* v zakončeních adjektiv, v prvním de Waldtově kázání je těchto slov 7% (*oblakovýmu*). Shodně dochází u obou autorů nejčastěji k úžení v zakončeních adjektiv lokálu sg. (*celým, prudkým*).

Výraznou odlišnost lze spatřit ve vztahu kazatelů k užívání neuter v nominativu, resp. akuzativu plurálu: u de Waldta dochází k aplikaci substandardního zúženého zakončení -ý (v prvním kázání se vyskytuje 1x, v druhém 4x; např. *neužitečný jsou pole, zrna plný*) – jde o jev typický pro českou nářeční oblast. Bílovský naproti tomu u neuter

⁸⁹ Započtena jsou také zájmena a číslovky téže deklinace.

užívá v nominativu a akuzativu plurálu nezúžené -é (*dobré vycvičené Ornamenta, slova latinské*), tedy zakončení běžné pro rod ženský – jedná se o charakteristický rys slezské nářeční skupiny.

Rozdíly nacházíme i u tvoření instrumentálu plurálu adjektiv deklinace složené (rodu mužského, středního i ženského): Bílovský užívá duálová, příznaková zakončení (v kázání celkem 11x, např. *s dlouhýma vlasy, z mužskýma Šalamouny*) častěji, u de Waldta se tyto hovorové podoby deklinace objevují jen 2x ve druhém kázání (*nad řekama Babylonskýma, s svatýma Apoštoli*).

M, N sg.	Bílovský			de Waldt						
	nezúž. tvar	zúžený tvar	příznak. jevy v %	nezúžený tvar		zúžený tvar		příznakové jevy v %		
				1. kázání	2. kázání	1. kázání	2. kázání	1. kázání	2. kázání	celkem
G	34	1	3%	44	61	2	2	4%	3%	4%
D	13	0	0%	14	12	1	0	7%	0%	4%
L	6	11	65%	10	16	5	11	33%	41%	38%

Tvrdá deklinace adjektiv⁹⁰ feminin

Jak je z tabulky uvedené níže patrné, příznakové jevy zcela převažují v textech Ondřeje de Waldta.

Autoři se výrazně odlišují v zakončeních adjektiv ženského rodu v dativu a lokálu sg. Pro de Waldta je vedle zúžených tvarů typické zakončení na -ej (např. *k milej matce, po veřejnej potopě*). V prvním kázání se zakončení -ej vyskytuje v dativu sg. v pěti případech, v lokálu ve třech případech. Je zajímavé také zjištění, že v tomto kázání je v lokálu sg. poměr zakončení na -ý:-ej téměř vyrovnaný (*po tý slavný řece, v Anně svatý, na tyto řece* vedle *v Marii jedinej, po veřejnej potopě, v tej linii*). I ve druhém kázání Ondřeje de Waldta nacházíme doklady na -ej v zakončeních adjektiv feminin: v dativu sg. 2x – zatímco zúžený tvar se zde vyskytuje pouze jednou (*služba svatej Anně prokázaná, tej pobožnosti vycvičil* vedle zúženého zakončení *k svatý Anně*), v lokálu sg. 5x (není zde použit žádný zúžený tvar). U Bílovského se zakončení adjektiv ženského rodu na -ej nevyskytuje vůbec.

⁹⁰ Započtena jsou též zájmena a číslovky téže deklinace.

Pozn. Mezi příznakové jevy v zakončeních adjektiv feminin je v tabulce zahrnuto úžení $\acute{e} > \acute{i}$ i analogické zakončení na *-ej* podle staršího tvaru zájmena *ta* v dativu a lokálu sg. – *tej* a také pod vlivem starších adjektivních tvarů ženských (tyto příznakové tvary se vyskytují, jak již bylo zmíněno, v dativu a lokálu sg., a to pouze u de Waldta). Číselně jsou tyto jevy rozlišeny (takže např. číselný údaj 0/5 v dativu sg. prvním de Waldtově kázání znamená, že k úžení v zakončení nedošlo ani v jednom případě, zatímco tvar s *-ej* byl použit pětkrát).⁹¹ V procentuálním znázornění jsou vyjádřeny souhrnně – je tedy uveden celkový počet procent substandardních slov v kázání.

F sg.	Bílovský			de Waldt						
	nepřízn. tvar	přízn. tvar	příznak. jevy v %	nepříznakový tvar		příznakový tvar		příznakové jevy v %		
				1. kázání	2. kázání	1. kázání	2. kázání	1. kázání	2. kázání	celkem
G	61	0	0%	24	20	9	3	27%	13%	21%
D	16	1/0	6%	5	8	0/5	1/2	50%	27%	38%
L	22	1/1	8%	8	0	4/3	0/5	47%	100%	60%

4.2.3 Slovesa

1. Koncovky v 1. osobě plurálu

Původní koncovky pro 1. osobu plurálu jsou:

- a) **-me**: pouze tuto koncovku mají slovesa atematická (*vědět*, *dát*, *jesti*, *být*, *jmieti*), protože pokud by se u nich vyskytovala i koncovka **-m**, docházelo by k záměně s 1. osobou čísla jednotného (sg. *dám* vedle pl. *dáme*);
- b) **-m**: slovesa tematická se mohou vyskytovat s koncovkou **-me**, nebo také s koncovkou **-m** (např. *neseme* i *nesem*). Ovšem u těch sloves, kde v 1. osobě singuláru vznikla též koncovka **-m** (*prosím* namísto staršího *prošu*), se pro plurál koncovka **-m** neuzívá (ze stejného důvodu jako u sloves atematických).

⁹¹ Detailně jsou tyto jevy i s konkrétními doklady zaznamenány výše.

2. Pronikání mluvenostních unifikovaných koncovek do 3. osoby plurálu sloves *i*-kmenových

U sloves *i*-kmenových, tedy sloves 4. slovesné třídy (vzory *prositi*, *trpěti*), se vlivem unifikační tendence mohla ve 3. osobě plurálu objevovat koncovka běžná pro slovesnou třídu pátou, k níž ve stč. patřila i slovesa typu *sázěti* a *uměti*: *-ejí*.

3. Výskyt pomocného slovesa *býti* v préteritu

Préteritum (jinak složený čas minulý) se tvoří pomocným slovesem *být* a participiem *l*-ovým významového slovesa (*psal jsem*). Ve 3. osobě singuláru i plurálu se sloveso *býti* začalo velmi záhy vypouštět a tvary typu *napsal je*, *napsali jsou* se v textech vyskytují spíše výjimečně. Náměšťská mluvnice byla proti užívání pomocného slovesa *být* i v případech biblických textů, zatímco Jan Blahoslav ve své *Mluvnici* obhajoval starší jazyk. Souhlasil sice s vynecháváním *jest* a *jsou*, ale jen pokud byla zachována „hladkost“ jazyka.⁹²

4. Podoba infinitivní koncovky

Infinitiv je od původu ustrnulý tvar slovesného substantiva, které v praslovanštině končilo na *-tb*, odtud pak pochází nejpůvodnější zakončení *-ti*. U infinitivů se tedy dále vyskytovaly tyto koncovky:

- a) *-ti*;
- b) *-t*: vlivem supina, které mělo formant *-t*, odpadlo v infinitivu koncové *-i*, čímž následně vznikla infinitivní koncovka *-t* (*dát*, *brát*). Takové tvary do češtiny pronikaly od 2. poloviny 14. století, a jak upřesňuje *Historická mluvnice češtiny*,⁹³ hojněji se objevovaly od 16. století.
- c) *-ci*: koncovka vyvinutá u sloves, jejichž kořen končil na souhlásky *-g*, *-k*: *-gti*, *-kti* (*pekti* > *péci*);
- d) *-cti*: koncovka, jež se objevovala u sloves na *-ci* (*pecti*).

5. Podoba konjugace kondicionálního komponentu

Podmiňovací způsob byl tvořen pomocným slovesem *býti* v aoristu a participiem *l*-ovým plnovýznamového slovesa. Původně byl tvar pomocného slovesa *být* pro 2. a 3.

⁹² KOUPIL O. *Grammatykáři. Gramatografická a kulturní reflexe češtiny 1533-1672*. Praha: Karolinum, 2007, s. 126.

⁹³ LAMPRECHT, A., ŠLOSAR, D., BAUER, J. *Historická mluvnice češtiny*. Praha: SPN, 1986.

osobu singuláru shodný, např. *nesl by*. Posléze však došlo od 17. století k rozlišování osoby a pro 2. osobu jednotného čísla vznikl tvar kondicionálového komponentu *bys*.⁹⁴ Tvar aoristu pro 2. osobu plurálu je *byste*, v textech se ovšem vyskytuje i tvar *by jste*. Šteyer v textu *Žáčka* užívá tvar *byšte* (*Ó byšte mi dali příklad, jak mám té vědomosti užívatí?*),⁹⁵ ve výkladu se však kondicionálovými tvary nezabývá.

6. Přechodníkové tvary

- a) přechodník přítomný (participium *nt-ové*) se tvoří z kmene přítomného. Pro 1., 2., 3. a 5./resp. 4. třídu je tvořen formanty:
- *-a/-e* pro maskulina a neutra singuláru;
 - *-ouci/-íci* pro feminina singuláru;
 - *-ouce/-íce* pro všechny rody v plurálu;
- b) přechodník minulý (participium *s-ové*) se tvoří:
- u sloves s kmenem zavřeným a u typu *tisknúti* formanty:
 - *-0*;
 - *-ší*;
 - *-še*;
 - u sloves s kmenem otevřeným formanty:
 - *-v*;
 - *-vši*;
 - *-vše*.

7. Tvary opisného pasiva

Historická mluvnice češtiny upozorňuje, že tvary opisného pasiva vznikly spíše uměle – jde o prostředek jazyka literárního, který byl značně ovlivněn latinou.⁹⁶

⁹⁴ TAMTÉŽ, s. 245.

⁹⁵ ŠTEYER, M., V. Žáček, *aneb Výborně dobrý způsob jak se má dobře po česku psáti neb tisknouti*. Ed. D. Nečas, předmluva A. Stich, překlad životopisných textů M. Svatoš. Praha: Akropolis, 2001, s. 26.

⁹⁶ TAMTÉŽ.

Slovesa v jednotlivých kázáních

Bílovskeho kázání Na slavnost svaté Anny, matky nejsvětější Panny Marie bez poskvrny počaté. (s. 508–530)

1. Koncovky v 1. osobě plurálu indikativu přítomna

- a) **-me** (7x): **budeme** (1x): *my budeme postaveni* 529c; **jsme** (1x): *kam jsme přišli* 520a; **máme** (1x): *jak máme z příkladův* 529a; **můžeme** (1x): *můžeme říct* 523c; **přidáme** (1x): *co k tomu jménu přidáme* 522a; **řekneme** (1x): *co řekneme o kráse* 523c; **řikáme** (1x): *jak řikáme* 511a;
- b) **-m**: 0.

2. Slovesa ve 3. osobě plurálu indikativu přítomna mají tendenci tvořit tvary podle vzoru *sázeti* a *uměti*:

- náležité je **umějí** (1x): *děvčátka namlouvati umějí* 511a;
– nenáležité: **musejí** (1x): *ženy slyšeti musejí* 517b.

3. Výskyt pomocného slovesa *býti* v préteritu

Singulár:

- 3. osoba:

jest byl (1x): *kdo jest byl moudřejší* 518a; **jest poznal**⁹⁷ (1x): *důmysl její kdo jest poznal* 518c.

Plurál:

- 3. osoba:

jsou očekávali⁹⁸ (1x): *sláva lidu židovskému, proto že jsou z pokolení svého mesiáše očekávali* 513c.

4. Podoba infinitivní koncovky

-ti (81x): **břeštěti** (1x): *na věky břeštěti budete* 519b; **býti** (13x): *vyvolená býti* 511b, *musí taková býti* 512b, *musí býti příčina* 513b, *musela býti pobožnost* 514a, *sotva stín svatý Jan mohl býti* 515c; **ctíti** (1x): *svatou Annu ctíti zanedbal* 529b; **cvičiti** (1x): *dala se cvičiti* 520a; **dáti** (2x): *hlas někomu dáti* 511b, *radu dáti může* 521c; **hledati**

⁹⁷ V tomto případě však jde o Bílovskeho doslovný překlad z biblického citátu, jak ukazuje poznámka po straně textu – nelze tedy zahrnout do analýzy dobového jazyka.

⁹⁸ I zde se jedná o překlad z bible.

(1x): ženu vyhledati 510b; **hroziti** (1x): na jedno pohlédnutí mužské se hroziti 525c; **choditi** (1x): za beránkem choditi mohla 519b; **jménovati** (4x): proto může se tak jménovati 512c, tak se Maria může jménovati 516b, synáčekové jak se jménovati mají 516b, mohou se jmenovati synové hněvu 516b; **křtíti** (1x): bychme ji mohli křtíti 522a; **míti** (4x): nevěsta mítí má (pět P.) 512a, ženu mítí 512b, místo musí mítí 513a, zasloužila ten titul mítí 527c; **namlouvati** (1x): děvčátka namlouvati 511a; **následovati** (2x): pobožnosti svaté Anny následovati 517a, učte se studu následovati 526a; **obětovati** (1x): Annu žádnému jinému obětovati 528c; **obstáti** (1x): kterak panenky obstáti máte 526b; **odkrývati** (1x): tělo odkrývati 525b; **odpovídati** (1x): musíte Bohu odpovídati 517a; **oženiti** (1x): kdyby jste se museli oženiti 509c; **počítí** (1x): co sobě myslíš počítí 510b; **po chopiti** (1x): já po chopiti nemohu 520b; **pojítí** (2x): měl sobě ženu pojítí 509a, Rodička Boží pojítí měla 523a; **pomáhati** (1x): pomáhati milostivě chce 521c; **převandrovati** (1x): svět převandrovati 510b; **přikrýti** (1x): těla svého přikrýti 525a; **přirovnati** (1x): mohu ji přirovnati 528b; **přispěti** (1x): dítkám vaším přispěti 520c; **seděti** (1x): doma seděti 526b; **slabikovati** (1x): učil děti slabikovati 516c; **slouti** (2x): dcery mohou slouti 516b, Anna moudrosti slouti může 518b, podle spravedlnosti slouti mohla 518c; **slyšeti** (2x): ženy slyšeti musejí 517b, mohou slyšeti 520b; **smíti** (1x): kterak smíti budou před soudcem se ukázati 520b; **státi** (1x): nemá státi ani v lese 509c; **strachovati** (1x): mužské řeči se strachovati 525c; **stvořiti** (3x): větší Marii stvořiti nemůže 514b, Bůh stvořiti nemůže 516b, jedno stvoření stvořiti 522b; **učiniti** (2x): větší svět Bůh učiniti může 514b, větší Matku Boží učiniti nemůže 514b; **ukázati** (2x): moudrost ukázati 519c, před soudcem se ukázati 520b; **varovati** (1x): tovaryšstva učte se varovati 526c; **vedsti** (2x): do domu uvedsti 511b, z domu vyvedsti 511b; **věděti** (2x): žádáte věděti 513b, chcete věděti 519c; **velebiti** (1x): Boha velebiti činíš 529a; **viděti** (2x): ženskou osobu mezi mužskými viděti 525b, nic viděti nebylo 527a; **vybrati** (1x): jakouby ženu sobě vybrati měl 511b; **vykládati** (1x): může se vykládati 528a; **vyvoliti** (2x): ženu sobě vyvoliti 511b, Annu hled' sobě vyvoliti 511c; **vzítí** (2x): obludu do domu vzítí 510b, kdo chce ženu vzítí 528a; **zašustnouti** (1x): oves zašustnouti uslyší 511a; **zavřítí** (1x): z toho by mohli zavřítí ženy 518a; **zpívati** (1x): píseň zpívati budou 519b; **ženiti** (1x): chceš se ženiti 511c;

-t (4x): **být** (1x): nemůže být většího nad bohatou ženu zlýho 509c; **říct** (3x): mohu říct ona slova 512a, můžeme sice říct 523c, chtěl říct 524c; – toto je inovace vlivem mluvené řeči;

-ci: 0;

-*cti* 0.

5. Podoby kondicionálového komponentu

Singulár:

- 1. osoba:

bych (8x): *kdybych já měl* 511b, *radilbych, aby sobě vyvolil Annu* 511b, *přálbych sobě* 524c, *katu bych vás dal* 527a, *než bych se s váma obtěžoval* 527a;

- 2. osoba:

bys (5x): *jakou tehdy bys sobě vyvolil* 509c, *abys nebyla tak pěkná* 524c, *nebo bys byla více panenská* 524c, *kdybys třetí P. neměla tak veliké* 524c, *mělabys čtvrté P. větší* 524c;

- 3. osoba:

*by*⁹⁹ (22x): *on by mu zazpíval* 510b, *jakoby bičem mrskal* 509c, *jakouby sobě vybral* 511b, *keráby plodná byla* 509b, *radilby mu ženu malou* 510b; *aby žádná osoba se nevdávala* 510c, *aby na kamenité cestě obuvi sobě neroztrhal* 520c, *aby mne dítě své poroučela* 521b, *aby spatřila* 526a, *aby nic viděti nebylo* 527a; *kdyby se někdo radil* 510b.

Plurál:

- 1. osoba:

místo *bychom* je *bychme* (1x): *že bychme ji mohli křítí* 522a; ale také *by jsme* (1x): *aby jsme to jméno stále na srdci nosili* 530a;

- 2. osoba:

Bíloveský píše zásadně *by jste* (6x): nejčastější je tvar, kdy komponent *by* splývá dohromady se zájmeným příslovcem nebo zájmenem, s tvarem participia *l*-ového slovesa *býti*, se spojkou, zatímco určitý tvar indikativu přezenta slovesa *býti* se píše zvlášť: *jakouby jste sobě vyvolili* 509a, *kdyby jste se museli oženiti* 509c, *keré by jste se snad i katu odkryly* 527a, *bylyby jste pak vyvolené* 527c, *aby jste se podívali* 528c, *kdyby jste vy rodičové* 521b;

⁹⁹ V jednom případě kondicionálový komponent dokonce napsán s měkkým „i“: *kterýbi* (1x): *at' není z vás, kterýbi Svatou Annu ctíti zanedbal* 529b.

- 3. osoba:

by (7x): všichni *by* radili 510c, z *toho*by mohli zavřítí 518a, *aby* obdrželi 515c, *aby* děti jejich byly pěkné 521a, *aby* z nich mustry vybrali 522b, *aby* se nepodívali 526c, *kdyby* mne jenom rodičové je odevzdávali 521b.

6. Přechodníkové tvary

a) přechodník přítomný:

Singulár:

- tvar pro rod mužský: *řka* (1x): Jan Damascenský *řka* 523a; *říkaje* (1x): tak *říkaje* 528b.

Plurál:

řkouce (1x): vy *pak* matky *řkouce* 526b;

b) přechodník minulý: 0.

7. Tvary opisného pasiva prézenta

Singulár:

- 1. osoba: 0;

- 2. osoba: 0;

- 3. osoba (6x):

jest mluveno (1x): *jest mluveno o kráse* 523b; *jest pohřbeno* (1x): mnoho tisíc tisícův (...) *pohřbeno jest v pekle* 524b; *jest slíbeno* (1x): *spasení nám slíbeno jest* 529b; *jest zjeven* (1x): *kořen moudrosti komu jest zjeven* 518c; *ustanovenno* (1x): *A to před časý u pohanu svatě / a chvalitebně ustanovenno / co za našich lét?* 511a (s elipsou pomocného slovesa);

bylo prodáno (1x): *aby tělo prodáno bylo* 526c.

Plurál: tvary opisného pasiva futura, prézenta a préterita:

- 1. osoba:

budeme postaveni (1x): *budeme v ukrutné žízni postaveni* 529c;

- 2. osoba: 0;

- 3. osoba (3x):

jsou podobni (1x): (rodičové) *jsou podobni poslu* 520c; *schování bývají* (1x): *v pokladnicích rozliční draží pokladové schování bývají* 512c;

byly držáni (1x): *za pancharty držáni byly* 510c.

První de Waldtovo kázání Na Den Svaté Anny. Vštípil Pán Bůh Ráj Rozkoše na Východ. (s. 434–452)

1. Koncovky v 1. osobě plurálu indikativu přítomna

- a) *-me* (6x): *budeme* (1x): *s d'ábly se potýkati budeme* 451c; *chceme* (1x): *chceme řícti* 436b; *jsme* (1x): *jsme zasloužili* 439a; *máme* (1x): *máme-li přístup* 443b; *prosíme* (1x): *prosíme by nám byla milost daná* 452a; *víme* (1x): *víme o ní* 450a;
- b) *-m*: 0.

2. Ve 3. osobě plurálu indikativu přítomna

– převládají koncovky podle vzoru *sázeti*; mnohé z nich jsou náležité, jinde vznikají analogicky (*ctějí*):

ctějí (1x): *kteří ctějí svatou Annu* 447a; *docházejí* (1x): *litery docházejí do věčné slávy* 446c; *obcházejí* (2x): *řeky Evropu obcházejí* 446a, *celou zemi obcházejí* 446a; *smejšejí* (4x): *mnozí rozličně smejšejí* 442c, *jiní smejšejí* 442c, *jiní smejšejí* 443a, *necht' smejšejí mnozí* 443a;

– podle vzoru *kupovati*, i ve 3. osobě sg.: *odvracuje* (1x): (Anna) *od nás odvracuje* (příkrost) 439a; *stracuje* (1x): *kde milost pracuje / tu přirození svou praetensi stracuje* 437a; *vracovati*: *vracují* (1x): *litery se vracují* 446c; *zvolovati*: *zvoluje* (1x): *člověk za přítele zvoluje* 442b.

3. Výskyt pomocného slovesa *býti* v préteritu¹⁰⁰

Singulár:

- 3. osoba:

jest byla (1x): *tato Nejsvětější Anna jest plná všech ctnosti / dobrých mravu (...) slovem taková jest byla / v nížto měli svou Nebeskou Rozkoš Nejrozkošnější Ježíš a Maria* 443c.

¹⁰⁰ V prvním de Waldtově kázání se pomocné sloveso *býti* v préteritu vyskytuje pouze v citátech z bible, nikoliv ve vlastním autorově textu – nelze tedy zahrnout do analýzy dobového jazyka.

Plurál:

- 3. osoba:

jsou přinesli (1x): *ten hrozen, jehožto jsou oný dva muži izraelští ze země zaslíbené a svaté přinesli* 439b; **jsou se spravovali** (1x): *s těmi jsou se oni spravovali v cestách* 438c; **jsou ztratili** (1x): *od ty doby není takové srozumění mezi lidmi a ďábly, co jsou ztratili votum* 437c.

4. Podoba infinitivní koncovky

-ti (43x): **býti** (7x): *by mohlo býti kázáno* 435a, *lučiště od světa odvrácené býti* 436a, *Rodička Boží měla počatá býti* 436c, *když měla počatá býti* 437b, *to může býti* 441c; **dostati** (1x): *toužíš se tam za ním dostati* 447c; **honosíti** (1x): *s svým hroznem honosíti* 439c; **chváliti** (2x): *kýž jsem dostatečněj tě dnes chváliti* 435a, *jak pak tebe chváliti* 435b; **jíti** (1x): *maje jíti na tento svět* 445a; **kázati** (1x): *co kázati o tobě budu* 435b; **lekati** (1x): *Soudu Božího lekati se budeme* 451c; **ležeti** (1x): *v smrtedlným potu a putce ležeti* 451c; **lomcovati** (1x): *přestal lomcovati zlý duch* 440a; **milovati** (1x): *tím víc po mně budou toužiti, milovati* 446c; **míti** (2x): *budou míti hoře* 449c, *pěči míti bude* 451b; **naroditi** (1x): *(z Duhy paní) naroditi měla* 435c; **nasýtiti** (1x): *nemohou se dosti nasýtiti ctitelové* 446b; **obživnouti** (1x): *dal milost pokolení zase obživnouti* 442a; **odstoupiti** (1x): *odstoupiti poručil* 447b; **počítiti** (1x): *má se počítiti v hříchu* 437a; **pojítiti** (1x): *pojítiti měla* 435c; **pokusiti** (1x): *nesměl se o Goliáše pokusiti* 445a; **poroditi** (1x): *měla poroditi Boží Matku* 437a; **potýkati** (1x): *s ďábly potýkati se budeme* 451c; **přirovnati** (1x): *přirovnati svatou Annu k Věži Babylonské* 436b; **radovati** (1x): *budeš se radovati* 447c; **stejskati** (1x): *nebude se v něm vám stejskati* 440c; **stonati** (1x): *stonati na hlavní nemoc* 445c; **těšiti** (1x): *s tímto hroznem těšiti se mohou* 440a; **toužiti** (1x): *po mně budou toužiti* 446c; **umřítiti** (1x): *nechal pokolení na duši umřítiti* 442a; **vidětiti** (1x): *po smrti vidětiti* 442c; **vjítiti** (1x): *do nebe vjítiti* 443b; **vtěliti** (1x): *ráčil se vtěliti z Ducha Svatého* 441b; **vydati** (1x): *vydati ovotce* 451a; **vystavětiti** (1x): *chtěli lidi věž vystavětiti* 436b; **vysloviti** (1x): *nic chválu nemohlo vysloviti* 440b; **vystoupiti** (1x): *s počátečním hříchem vystoupiti* 436c; **žizniti** (1x): *žizniti budou* 446c;

-t: 0;

-ci: 0;

-cti: **řícíti** (4x): *chceme řícti* 436b, *chtěl řícti jaro* 441b, *to taky se může řícti* 445b, *to se též řícti může* 445b.

5. Podoba konjugace kondicionálního komponentu

Singulár:

- 1. osoba:

bych (1x): *ještě jiné přirovnání sice bych vynašel* 440b;

- 2. osoba: 0;

- 3. osoba:

by (16x): *by mě bylo dáno* 435a, *by mohlo být kázáno* 435a, *jakby chtěl říci* 441b, *jakby ji miloval* 442b, *toby bylo proti víře* 442c; **aby** *vyšahovala až do nebe* 436c, *aby byla i potáhnutá Maria* 437b, *aby Marii nenakazil* 437c, *aby Strom života nespomohl* 448a, *aby Marie všechny převyšovala* 449c.

Plurál:

- 1. osoba:

bychom (2x): *abychom všichni obživli* 448b, *abychom se dnes Svatou Annou zrodili* 451b;

- 2. osoba:

byste (2x): *byste zasloužili po smrti vidět Ježíše* 442c, *na všechen způsob byste spasení došli* 451b;

- 3. osoba: 0.

6. Přechodníkové tvary

a) přechodník přítomný:

– jsou zde tvary náležité, kongruentní (5x):

maje (2x): *hříšník, který maje před sebou světlo* 439a; *Ježíš maje jíti* 445a;

říkaje (2x): *ten tak říká* 441a, *tak říká* 441b; **slyše** (1x): *slyše on to jméno* 445b;

– tvary nekongruentní, plurálové ve funkci singuláru (4x):

ctíce (1x): *a slušně to činím, jakožto tu ctíce a tu k duze přirovnávající* 436a;

přirovnávající (1x): *a slušně to činím, (...) přirovnávající* 436a; **jdouce** (1x): *David jdouce* 445a; **nesouce** (1x): *dřevo nesouce ovoce* 450b;

b) přechodník minulý: 0.

7. Tvary opisného pasiva

Singulár:

- 1. osoba: 0;
- 2. osoba: 0;
- 3. osoba (11x):

jest dáno (1x): *jest nám to všecko dáno* 452a; *jest seslán* (1x): *Duch Svatý jest seslán* 449a; *jest stopeno* (1x): *jest lidské pokolení stopeno počátečním hříchem* 449b; *jest zrozeno* (1x): *všecko stvoření (...) zase zrozeno jest* 441b;

bude dáno (1x): *budeli nám to dáno* 452a;

byl vyhnán (1x): *Adam byl vyhnán z Ráje* 443a; *nebylo napsáno* (1x): *co nebylo ještě snad nikdy ani napsáno* 435a; *nebylo mluveno* (1x): *co nebylo ještě snad nikdy ani napsáno / ani mluveno* 435a;

by bylo dáno (1x): *by mně bylo dáno výmluvnosti* 435a; *by mohlo býti hlásáno* (1x): *by mohlo býti odemně hlásáno* 435a; *by mohlo býti kázáno* (1x): *by mohlo býti odemně / o tobě kázáno* 435a.

Plurál:

- 1. osoba:

jsme vyhnáni (1x): *vyhnáni jsme z Ráje* 448a;

- 2. osoba: 0;
- 3. osoba: 0.

Druhé de Waldtovo kázání Na Den Svaté Anny. Spasení stalo se Domu tomuto.
(s. 453–468)

1. Koncovky v 1. osobě plurálu

-me (43x): *dáme* (1x): *málo mu dáme* 463c; *děláme* (1x): *co tu děláme* 453a; *chceme* (2x): *chceme býti spasení* 467b, *chceme se dostatí* 458a; *jsme* (8x): *tam jsme sedávali* 454a, *my jsme posli* 462b, *příčina jsme* 463a, *my jsme vinni* 463a, *poněvadž jsme se zrodili* 463a; *kvílíme* (2x): *kvílíme, když pomníme na tebe* 454b, *darvo si kvílíme* 454b; *máme* (1x): *dobře se máme* 456b; *meškáme* (1x): *což tehdy meškáme* 457a; *milujeme* (1x): *rodiče milujeme* 456b; *můžeme* (1x): *najíti můžeme spasení* 467b; *pomníme* (1x): *pomníme na tebe* 454b; *pospícháme* (2x): *domu pospícháme* 456b, *pospícháme domu* 467c; *přicházíme* (1x): *hle přicházíme* 465a; *přijdeme* (2x): *přijdeme*

domu 467c, *přijdeme do Vlasti Nebeské* 468b; **přijímáme** (1x): *z milosti Boží přijímáme* 462c; **půjdeme** (1x): *půjdeme do domu* 468a; **říkáváme** (2x): *říkáváme všudy dobře, doma nejlépe* 453a, *říkáváme* 465c; **skrejujeme** (1x): *poklad skrejujeme* 463b; **stejskáme** (1x): *darmo si stejskáme* 454b; **usilujeme** (1x): *je viděti usilujeme* 456b; **vcházíme** (4x): *vcházíme z domu* 456c, *jak vcházíme* 457b, *když vcházíme* 457b, *vcházíme do toho svatého domu* 465c; **vidíme** (8x): *co vidíme* 457b, *co vidíme* 457b, *divný věci vidíme* 457c, *samou svatost vidíme* 457c, *a co vidíme* 457c;

-m: 0.

2. Ve 3. osobě plurálu indikativu přezenta se nevyskytují žádné příznakové jevy.

3. Výskyt pomocného slovesa *býti* v přezentiu

Singulár:

- 1. osoba: 0;

- 2. osoba: 0;

- 3. osoba (3x):

jest bylo (1x): *a to pole bylo jest Pole krve* 463a; **jest vypudil** (1x): *kdo jest tebe z Ráje vypudil* 453c; **je pomohl** (1x): *kdo je tobě z něho pomohl* 453c.

Plurál:

- 1. osoba: 0;

- 2. osoba: 0;

- 3. osoba (3x):

jsou byli (1x): *jiný byli jsou neourodný, neužitečný pole* 462b; **jsou neodnámali** (1x): *veřejného hladu jsou neodnámali* 462b; **jsou pošli** (1x): *Kristus a Maria pošli jsou* 455a.

4. Podoba infinitivní koncovky

-ti (40x): **báti se** (1x): *pekla vždy se báti* 454a; **býti** (6x): *bolestno vyhnánu býti* 453c, *vyhnancem býti* 453c, *podruhem býti* 454a, *co rozkošnějšího býti mohlo* 458a, *v tom domě je rozkošně býti* 458c; **ctíti** (1x): *jiných zanechává ctíti svatou Annu* 461b; **dostati** (1x): *chceme se dostati do toho nebeského domu* 468a; **kvílití** (1x): *nesluší dnes kvílití* 454b; **milovati** (1x): *věčně je milovati* 457a; **míti** (7x): *chcete se dobře mítí* 457a, *nebude mítí poklad* 461c, *nebude mítí chléba* 461c, *nebude mítí klasu* 462a, *nebude ani*

Ježíše Boha svého míti 462a; **mlčeti** (1x): *ani nesluší o tvém hospodáři mlčeti* 466b; **modliti** (1x): *ke cti její matky modliti se bude* 464c; **najíti** (1x): *u tebe najíti můžeme spasení* 467b; **nakaziti** (1x): *kterým by byl nakaziti mohl matku Boží* 459c; **nemíti** (1x): *zákup nemíti* 454a; **nestáti** (1x): *nikdá v jistotě nestáti* 454a; **podniknouti** (1x): *sentenci smrti podniknouti jsi měl* 453b; **podstoupiti** (1x): *sentenci smrti podniknouti, podstoupiti jsi měl* 453b; **přijíti** (2x): *kde nic zlého přijíti nemůže* 459b, *nežli o to pole přijíti* 461a; **přiřezati** (1x): *může se tam ten starý had přiřezati* 459b; **seděti** (1x): *seděti bude s soudci* 466c; **snášeti** (1x): *vlastní vinnou hlad snášeti musí* 461b; **souditi** (1x): *každý souditi bude svět* 466c; **státi** (1x): *vidíme v tom Ráji strom státi* 458c; **stratiti** (1x): *raděj všechno stratiti* 461a; **viděti** (3x): *je viděti usilujeme* 456b, *rodiče Krista a Marii viděti* 457a, *chcete to v příkladu viděti* 464b; **vracet** (1x): *lidské pokolení zase počalo domu se vracet* 454c; **zmítati se** (1x): *v slavněj nouzi zmítati se* 454a; **žíti** (1x): *budete žíti mnoho* 464a;

-**t**: **protivit se** (1x): *tělu se protivit nemůže* 454b;

-**ci**: 0;

-**cti** (2x): **řicti** (1x): *lidské pokolení řicti by mohlo* 454b; **tloucti** (1x): *tloucti potřeby není* 457b.

5. Podoba konjugace kondicionálového komponentu

Singulár:

-1. osoba: 0;

- 2. osoba:

bys (3x): *abys mě bratrem nazývala* 465a, *abys byl Děd Krista Pána* 467a, *abys byla bábou* 467a;

- 3. osoba:

by (2x): *lidské pokolení řicti by mohlo* 454b, *kterýmby byl nakaziti mohl Matku Boží* 459c.

Plurál:

- 1. osoba:

abychom (2x): *abychom tobě nebe otevřeli* 465a, *abychom do Domu věčnosti skrze tebe dostali se do Domu šťastné věčnosti* 468a;

- 2. osoba: 0;

- 3. osoba: 0.

6. Přechodníkové tvary

a) přechodník přítomný:

Singulár:

– kongruentní tvar: **ukazujíc** (1x): *jednoho času se jemu ukazujíc Rodička Boží 464c.*

Plurál:

– kongruentní tvary (2x): **nesouce** (1x): *ctitelové nesouce snopy 464b; přijdouce* (1x): *přijdouce přijdou svaté Anny ctitelové 464b;*

b) přechodník minulý: 0.

7. Tvary opisného pasiva

Singulár:

- 1. osoba: 0;

- 2. osoba (6x):

budeš korunován (1x): *podiž tehdy a budeš korunován 465b;*

byl jsi vyhnán (1x): *z Ráje si byl vyhnán 453a; byl jsi vypovědin* (1x): *z Ráje si byl (...) vypovědin 453b; byl jsi stvořen* (1x): *z Domu tvého / v kterým jsi byl stvořen 453c; byl jsi narozen* (1x): *v kterým jsi byl narozen 453c; byl jsi chován* (1x): *v kterým jsi byl narozen a chován 453c;*

- 3. osoba (11x):

jest otevřen (1x): *Dům milosti dnes otevřen jest 456c; jest prodán* (1x): *pán prodán jest 463a; jest složen* (2x): *(poklad) složen jest za devět měsícův 460c, složen jest ten poklad 460c; jest umučen* (1x): *pán umučen jest 463a; jest zrazen* (1x): *pán zrazen jest 463a; přijat bývá* (1x): *zahnanec přijat bývá 454c; vyvržen bývá* (1x): *vyvržen bývá nepřítel 455c; vypuzen* (1x): *vypuzen Kníže temnosti 459b (s elipsou pomocného slovesa);*

bylo vyhnáno (1x): *lidské pokolení vyhnáno bylo 454c; nebyl připuštěn* (1x): *nebyl připuštěn do toho Nebe Kníže temnosti 459b.*

Plurál:

- 1. osoba plurálu pasiva (4x):

jsme povoláni (1x): *jsme zase domu povoláni* 456a; *jsme vyhnáni* (1x): *auve! vyhnáni jsme* 454a; *jsme vyvrženi* (1x): *z Domu vyvrženi jsme* 456a; *jsme zahrnani* (1x): *vyvrženi jsme a zahrnani* 456a;

- 2. osoba imperativu pasiva:

buďte pozdraveni (1x): *pozdraveni buďte ó smutní Adama děti* 453a;

- 3. osoba: 0.

Slovesné tvary v kázáních Bílovského a de Waldta

Bílovský i de Waldt používají shodně pro 1. osobu plurálu pouze tvar s koncovkou *-me* (*budeme, řekneme*). Oba též upřednostňují starší infinitivní koncovku *-ti* (*býti, cítiti*): u Bílovského se vyskytuje 81x, v prvním de Waldtově kázání 43x, ve druhém 40x; novější infinitivní koncovka *-t* byla Bílovským užitá 4x (*být, říct*), de Waldtem pouze 1x (ve druhém kázání: *protivit se*). Poměrně zastaralé užívání pomocného slovesa *býti* v préteritu čteněji nacházíme jen u de Waldta: v prvním kázání se ve všech dokladech jedná o překlady biblických citátů (4x), ve druhém kázání se ovšem vyskytuje v šesti příkladech autorova vlastního textu (např. *a to pole bylo jest Pole krve; kdo jest tebe z Ráje vypudil; veřejného hladu jsou neodnámali*).

Autoři se zásadněji liší zejména v užití tvarů kondicionálního komponentu: zatímco Bílovský užívá v 1. osobě pl. místo *bychom* variantní tvar *bychme*:¹⁰¹ *bychme ji mohli křítí*, nebo substandardní *by jsme*: *aby jsme to jméno stále na srdci nosili*, v 2. osobě pl. pak *by jste*: *kdyby jste se museli oženiti*, u de Waldta jsou všechny tvary náležité: např. *abychom všichni obživli, byste zasloužili po smrti viděti Ježíše*.

¹⁰¹ Konstancův *Brus* uvádí jako náležité tvary užívané i dnes. Mluvnice P. Doležala *Grammatica Slavico-Bohemica...* (Bratislava, 1746) však uvádí jako variantní vedle *bychom* i tvar *bychme*, jako nenáležitý *by jsme*, viz § XXV., s. 86.

4.2.4 Neohebné slovní druhy

1. Příslovce

Adverbia tvoří slovní druh neohebný, avšak plnovýznamový – vyjadřují zejména okolnosti substancí. Tyto okolnosti a okolnostní významy mohou být:

- místní (odpovídají na otázky *kde, kam, odkud, kudy* atd.);
- časové (odpovídají na otázky *kdy, odkdy, jak dlouho, jak často* atd.);
- způsobové (odpovídají na otázky *jak, jak mnoho*) – vyjadřují způsob, míru, zřetel atp.;
- příčinné (odpovídají na otázky *proč, z jaké příčiny, za jakým účelem* atd.).¹⁰²

Adverbia se odvozovala z jiných slovních druhů:

- ze substantiv – proces adverbializace ustrnutím substantivního pádu (např. *doma, ráno*) nebo vznik tzv. příslovečných spřežek z předložkových pádů substantiv (případně z předložkových pádů jmenných tvarů adjektiv: *znova* a zájmen: *potom*);
- ze zájmen: fundujícími výrazy byla zájmena *ten (tam, tak* aj.), *kdo (kam, kde* aj.), *onen (onam, onehdy* aj.), *sen (sem, odsud* aj.), *jenž (jak), jiný (jinam, jindy* aj.), *všechn (všudy, však* aj.), *mnohý (mnohde* aj.), *druhý (druhdy* aj.);
- z číslovek: připojením zadního členu *-krát* k číslovce základní nebo připojením sufixu *-mo* k číslovce druhové (*dvakrát, dvojmo* atp.);
- ze sloves (*letmo, mlčky* atp.) a slovesných tvarů – z přechodníku přítomného (*vleže*);
- z adjektiv (*dlouho, dobře, hezky* atd.).

2. Předložky

Předložky jsou synsémantický slovní druh, pouze spoluvytvářejí syntaktické i nesyntaktické významy jmen.¹⁰³ Pojí se s různými pády substantiv. Podle jejich vzniku je dělíme na předložky:

- primární (původní);
- sekundární (nepůvodní) – vznikly z jiného slovního druhu procesem prepozicionalizace: ze substantiva (*vzhledem, díky*) či z adverbia (*uprostřed*).

¹⁰² *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1995.

¹⁰³ *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1995.

3. Spojky

Spojky jsou neplnovýznamovým slovním druhem, slouží ke spojování vět i částí vět. Z hlediska formy spojek se může jednat o formu jednoslovnou (*a, když*), opakovanou (*a, a, a; nebo, nebo, nebo*), dvojitou (*bud' – nebo*) či víceslovnou (kombinace spojek a jiných slovních druhů).

Formální podoba spojek může být průhledná, tedy lze odvodit způsob jejich vzniku (např. *aby* – spojka *a* s kondicionálovým komponentem *by*), nebo neprůhledná – nejsme schopni určit, jak takové spojky vznikly.

4. Citoslovce

Citoslovce jsou zvláštní slovní druh, vyjadřují bezprostřední reakci na podněty. Citoslovce tak můžeme rozdělit do tří základních skupin:¹⁰⁴

- vyjadřující emoce (*au, ó běda, brr* atd.) – je nutná znalost komunikačního kontextu;
- zvukomalebná (*buch, žbluňk*) – snaží se napodobit mimojazykovou realitu;
- kontaktní (*hej, hola, pánové*) – mluvčí se snaží navázat kontakt s adresátem; právě tato citoslovce se v našich barokních kázáních vyskytují nejčastěji – autor chce posluchače zaujmout, apeluje na ně s určitou výzvou či výtka.

5. Částice

Částice jsou nesamostatným slovním druhem, jejich funkce je vyvoditelná pouze z textu a nemají výrazně spojovací funkci. Často se kryjí s výrazy jiných slovních druhů (zejm. se spojkami) a může být obtížné je rozlišovat. *Příruční mluvnice* rozlišuje částice do několika skupin:¹⁰⁵

- modální (*asi, snad, zajisté*);
- intenzifikační (*velmi, pěkně*);
- vytýkací (*jen, také*);
- modifikační (*přece, klidně, prostě, tedy*);
- odpověďové (*ano, ne, určitě*);
- negační (*ne, nikoliv*);
- přací (*kéž, ať, kdyby tak*).

¹⁰⁴ TAMTÉŽ.

¹⁰⁵ *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1995.

Bílovskeho kázání Na slavnost svaté Anny, matky nejsvětější Panny Marie bez poskvrny počaté. (s. 508–530)

1. Příslovce (221x)

místa (22x): **daleko** (2x): *daleko musí převandrovati* 510b, *daleko chybuje* 518a; **doma** (1x): *doma seděti* 526b; **nahoře** (2x): *jak jsem na hoře pravil* 522a, *pravil jsem na hoře* 525b; **uprostřed** (1x): *uprostřed ohně* 529c; **vnitř** (1x): *nebeská sláva Dcery královské vnitř / to jest na Duši* 523c; **vnitřku** (1x): *jak pak pěkná budeš vnitřku* 523c; **zevnitřku**¹⁰⁶ (1x): *jak krásná jsi zevnitřku* 523c;

příslovce místa utvořená ze zájmenných základů: **kde** (2x): *kde jste krásné Heleny* 524b, *kde jste* 524b; **kdež** (1x): *kdež jste* 527a; **nikam** (1x): *nikam nemůže* 509c; **sem** (2x): *to sem nepatří* 511a, *to sem zase nepatří* 511b; **tam** (5x): *tam je syn* 516c, *tam je obyčejně dcera* 516c, *tam rozumná Judith* 517b, *tam moudrá Ester* 517b, *tam se prodáš* 526b; souvztažné prostředky **kde – tam** (2x): *kde je tatík piják / tam je syn pijáček* 516c, *kde je matka pivoňka / tam je obyčejně dcera bumbálka* 516c;

času (62x): **často** (2x): *často v domě hromuje* 509b, *často líp než ty* 509b; **častěji** (3x): *ženy častěji slyšeti musejí* 517b, *častěji poroučeli* 521b, *častěji dívky vaše odevzdávejte* 521b; **dlouho** (2x): *dlouho cvičila* 513c, *dala se cvičiti tak dlouho* 520a; **dnes** (5x): *otázka jest dnes o nevěstách* 511a, *dnes shovej se* 517b, *sváma já dnes držím* 517b, *dejme ji dnes to jméno* 522a, *já dnes všem na srdce vtlačuji* 530a; **hned** (3x): *hned bez meškání jdi* 509a, *hned stydlivost svou zanechala* 526b, *hned od narození jeho* 530a; **ještě** (2x): *ještě v kolíbce* 511a, *ještě mléko má na hubě* 511a; **načas** (2x): *na čas trvá* 510a, *na čas odložený* 515a; **naposledy** (1x): *naposledy v hodinku smrti* 529c; **napřed** (1x): *vinšuji napřed* 530a; **navěky** (2x): *na věky břeštěti budete* 519b, *služebníky na věky velebiti činíš* 529a; **nyní** (7x): *nyní rodičové se starají* 511a, *nyní mládež uši pozdvihuje* 511a, *nyní podlé filozofů* 513a, *žádáte nyní věděti* 513b, *chval nyní* 523b; **ponejprv** (1x): *ponejprv stydlivost panenskou zanechala* 526b; **pořád** (1x): *pořád pracujícím pomohla* 521c; **stále** (1x): *stále na srdci nosili* 530a; **zase** (6x): *nebo zase Poeta* 509b, *zase do ucha šeptá* 510a, *to sem zase nepatří* 511b, *zase zavřete* 516b, *zase jiné mohou nazvané býti* 516b; **zřídka**¹⁰⁷ (1x): *málo a zřídka která matka jest / aby mne dítě své poroučela* 521b;

¹⁰⁶ Ve smyslu *vnější, navenek*; *zevnitřní* je protikladné ke slovu *vnitřní*; *zevnitřku* = *zvnějšku*. JgS, Díl V., s. 658.

¹⁰⁷ Zařazujeme mezi příslovce. Jedná se o příslovce s významem *málo, jen někdy*. Kdyby se *zřídka* psalo se zájmenem *kteřá* dohromady (*zřídkaakterá*), šlo by o zájmeno neurčité – to je ovšem pouze otázka pravopisu, význam je shodný.

příslovce času utvořená ze zájmenných základů: **někdy** (7x): *někdy volal Bůh* 508c, *někdy říkal ženich* 523c, *pravil někdy David* 523c, *napsal někdy Propertius* 524b, *snad někdy prodáno bylo* 526c; **potom** (4x): *potom narodila se Maria* 515c, *potom ne tak ó matičky* 521a, *potom poznala* 525c, *potom pak v hodinku smrti na jazyku měli* 530a; **tehdy**¹⁰⁸ (2x): *jak tehdy prvního legatství příčina pobožnost* 514c, *tehdy zajisto Svatá Anna (...) pojítí měla* 522c; **tenkrát** (1x): *co dělala Marie tenkrát* 514b; **vždycky** (3x): *děti vždycky slabikovaly* 516c, *není vždycky pravda* 517c, *stydlivost vždycky záležela* 525a; **zatím** (5x): *zatím Anno budiž* 512b, *zatím ty děti* 516c, *zatím sobě až do krve raní* 520c, *zatím ale podívala se* 526b, *zatím ale učí* 527c;

způsobu (98x): **darmo** (1x): *darmo voláš* 526a; **dobře** (3x): *znamenejte dobře* 514c, *dobře píše Tertulianus* 524a, *vím dobře* 527a; **dokonce** (1x): *na život věčný dokonce*¹⁰⁹ *nepamatují* 521a; **horlivě** (3x): *horlivě v pobožnosti se cvičila* 513c, *který nás horlivě napomíná* 529a, *horlivě ty jména opakoval* 529c; **horlivěji** (1x): *kdyby jste horlivěji poroučeli* 521b; **hrubě** (1x): *hrubě plodná* 509b; **chvalitebně** (1x): *chvalitebně ustanoveno* 510c; **líp** (1x): *líp než ty splní* 509b; **milostivě** (1x): *pomáhati milostivě chce* 521c; **moudře** (1x): *zavřel tu její krásu velmi moudře* 523b; **nanejvětš** (1x): *na největš se starala* 521b; **nejlípe** (1x): *nejlípe se mně líbí* 512b; **nestydatě** (1x): *nestydatě odkrýváte* 526c; **obyčejně** (2x): *obyčejně odpovídají* 518a, *tam je obyčejně dcera bumbálka* 516c; **obzvláště** (1x): *obzvláště pak v těžkých a nebezpečných příhodách* 521c; **pečlivě** (1x): *o dítky pečlivě se stará* 521b; **pěkně** (1x): *svou řeč zavírá pěkně* 525c; **plno** (1x): *plno jest bláznů* 519a; **pobožně** (1x): *pobožně odevzdávejte* 521b; **posledně** (1x): *posledně Perenna jsi* 529a; **právě** (1x): *a podlé lidí právě nevinný* 524a; **přísně** (1x): *tak mu přísně stav manželský poroučel* 508c; **rozdílně** (1x): *rozdílně vykládají* 515b; **slušně** (1x): *já to slušně přidávám* 516b; **snadno** (1x): *snadno jest* 511b; **stydlivě** (3x): *stydlivě pokorná* 524c, *o stydlivě pokorné osobě* 525a, *stydlivě ozdobou okrášlenou býti* 528c; **svatě** (2x): *svatě ustanoveno* 510c, *mezi svatě všetečnými učenými hlavy* 514b; **věčně** (1x): *věčně jsi blahoslavená* 529a; **všeobecně** (1x): *všeobecně zavřeli* 522b; **všetečně** (1x): *mužům všetečně přívětivá* 527b; **vysoce** (2x): *vysoce učený* 523b, *vysoce urozené dámy* 528c; **zajisto** (1x): *zajisto Svatá Anna Stvoření Božské* 522c; **za potřebí**¹¹⁰ (1x): *více k tomu jest za potřebí* 511a; **zázračně** (1x): *zázračně porodila* 527c; **znovu** (1x): *já se ptám znovu* 511b;

¹⁰⁸ Zájmenné příslovce odkazující k minulé době.

¹⁰⁹ Ve významu *naprosto, vůbec*.

¹¹⁰ Přesněji se jedná o adverbializovaný výraz, který je součástí jmenného přísudku.

příslovce způsobu utvořená ze zájmenných základů: **kterak** (3x): *kterak ti chudá pomůže* 509c, *kterak smíti budou* 520b, *kterak obstáti máte* 526b; **netak** (2x): *netak* 521a, *ne tak ó matičky* 521a; **tak** (47x): *tak někdy volal* 508c, *tak mu přísně poroučel* 508c, *tak v sobě obsahovala* 512a, *proto se může tak jmenovati* 512c, *tak v naší svatý Anně* 512a; **takto** (2x): *o pobožnosti takto píše* 515c, *když v knize Cvičení Dítěk takto píše* 520c;

míry (38x): **až** (5x): *až mezi stvořením nejvznešenější plod života svého splodila* 513c, *dala se cvičiti tak dlouho, až vycvičená tři léta (...) obětována byla* 520a, *až do krve raní* 520a, *se lekla / až děšením velikým drkotala* 525c, *ty tři jména opakoval J. M. A. až na to poslední slovo (...) voda vyskočila* 529c; **dosti** (1x): *ona sama dosti dokázala* 518c; **jenom** (5x): *jenom jednou tovaryšstvo k sobě připustila* 526b, *jenom jednou s knížetským synem mluvila* 526b, *jenom místo pro meč* 527a, *jenom vám do ucha šeptám* 527b, *jenom jednu dceru porodila* 527c; **nadto** (1x): *nadto všechno* 522b; **skoro** (1x): *skoro všichni odpovídají* 514c; **sotva** (1x): *sotva stín mohl býti* 515b; **velmi** (2x): *velmi málo moudrých panen* 519a, *zavřel tu její krásu velmi moudře* 523b; **více** (11x): *více k tomu jest za potřebí* 511a, *více z vůle Boží* 513c, *více z Ducha Moudrosti* 518b, *mnohem více Svatá Anna* 518b, *více by se starala* 521b; **mnohém** (5x): *mnohém divnější věc* 515b, *mnohém nešťastnější rodičové* 517a, *mnohem více* 518a, *mnohém větší milosti* 524a, *mnohém krásnější* 524b; **nejvíce** (4x): *nejvíce podle skutkův* 511c, *moudrost nejvíce ukázati* 519c, *což tyto časy nejvíce platí* 528a, *a co nejvíce* 515a;

příslovce míry utvořené ze zájmenného základu: **toliko**¹¹¹ (2x): *plod života Svaté Anny byl toliko (...) na čas odložený* 515b, *nazývá (...) matkou rozumnou; z té toliko příčiny: že své milé dívky (...) pilně cvičila* 519c;

příčiny a důvodu (1x) – příslovce utvořené ze zájmenného základu: **proč** (1x): *on sám vzal sobě maličkou osobu / tázan proč* 510b.

2. Předložky (327x)

– **vlastní** (286x):

s genitivem (82x): **bez** (11x): *bez poskvrny* 508c, *bez přestání* 513c, *bez konce* 514a, *bez oučinku* 516a, *bez bázně Boží* 519a; **do** (10x): *zamiloval do neplodné* 509b, *do domu* 511b, *do stavu manželského* 511c, *do krásy* 523b, *do hospody* 526b; **od** (18x):

¹¹¹ Příslovce odvozené ze zájmena *ten*. Ze staršího tvaru *toliko* se později uplatňuje tvar *tolik*. Význam slova, jak je popsáno v *Etymologickém slovníku* (Machek, 1971), lze chápat jako *jenom* nebo též ze smyslu konkrétní věty.

od Lycurga 510c, od Promethea 510c, od Solona 510c, od rodičův 510c, od porodu 513b; *s*¹¹² (3x): *s toho zase zavřete* 516b, *a s toho zavřete* 517c, *s tvrdého kamene voda vyskočila* 529c; *u* (7x): *u nich* 517b, *u svaté Brigity* 521b, *u které (Anny)* 524c, *u pohanu* 525a, *u kterých* 528c; *z* (29x): *z nynějších mládencův* 509a, *z nebe* 509a, *z bláta* 509c, *z domu vyvedsti* 511b, *z té příčiny* 512c; *za* (3x): *za našich let* 512a, *za onoho času* 521b, *za života našeho* 530a; *ze* (1x): *ze sebe vyvádí* 513a;

s dativem (19x): *k* (16x): *k tomu* 511a, *k ní* 514c, *těž k ní* 514c, *k svaté Anně* 515a, *k mému předsevzetí* 515c; *ke* (1x): *ke všemu* 513a; *ku* (1x): *ku kterému cíli* 522b;

s akuzativem (68x): *na* (34x): *na to zázračné dítě* 513b, *na svět* 513c, *na tu otázku* 514c, *na svět* 515c, *na sta jiných* 517b; *nad* (14x): *nad bohatou ženu* 509c, *nad lásku* 511a, *nad všechné poklady* 512c, *nad kterou* 516b, *nad jiné vynáší* 519c, *nad jiné všechny stvoření* 524a; *o* (1x): *o ženichy se starají* 511a; *ó* (4x): *ó tělo starost mají* 520c, *ó bohatství starost mají* 520c, *bojí se ó smradlavou kužičku* 521a, *ó vaše milé dítky se stará* 521b; *pro* (7x): *pro Svatého Jana* 524a, *pro svou dceru* 524a, *pro jejich krásu* 524b, *jenom místo pro meč katovi zanechala* 527a, *pro její stydlivost* 527b; *v* (7x): *neplodnost v plodnost obrácenou* 515b, *v čas modlení* 525b, *v hodinku smrti* 529b, *v poslední hodinku* 529c, *v hodinku smrti* 530a; *za* (1x): *archanjela za posla vypravila* 515a;

s lokálem (87x): *na* (8x): *mléko má na hubě* 511a, *na kamenité cestě* 520c, *na těle* 521a, *na srdci* 523c, *na našem jazyku měli* 530a; *o* (8x): *o nevěstách* 511a, *o pobožnosti* 513a, *o tobě* 517c, *o tvé vnitřní kráse* 523c; *ó* (7x): *ó svadbě* 511a, *ó nevěstách* 511a, *ó ženách* 517c, *ó kráse vnitřní* 523b, *ó dceři* 523c; *po* (8x): *po smrti* 511b, *po nich* 516c, *moudrá po Marii* 518b, *po smrti* 527c, *po smrti* 529b; *při* (6x): *při tej není vyrazení* 510a, *při Svaté Anně* 515a, *při nynějších pannách* 519a, *při svaté Anně* 524c, *při ustech* 529c; *v* (50x): *v zahradě* 515c, *v pravdě* 516c, *v uctivosti* 529a, *v chudobě* 529a, *v neslýchané žízni* 529c;

s instrumentálem (30x): *pod* (1x): *pod srdcem svým* 512c; *před* (9x): *před dvadeceti (lety)* 510c, *před dvadeceti pěti (lety)* 510c, *před třidceti (lety)* 510c, *před časy* 510c, *před trůnem Božím* 516a; *s* (12x): *s kterým* 512a, *s jinýma ctnosti* 515a, *s tvým příslovím* 517b, *s váma já dnes držím* 517b, *s nemoudrýma pěti pannami* 519b; *z*¹¹³ (6x): *učí z jinýma Anjelský a Serafinský Doktor* 514b, *z dlouhýma vlasy* 517b, *z dlouhým rozumem* 517b, *z obzvláštním plesáním (...) v kostele obětována byla* 520a,

¹¹² Psáno „s“, ale užito v genitivu.

¹¹³ Psáno literou „z“ ve smyslu předložky „s“ vázané s instrumentálem.

z mužským se touláte 526b; **za** (2x): za beránkem choditi 519b, za rohatým kozlem 519b;

– **nevlastní** (41x):

s genitivem (25x): **krom** (5x): krom toho pak všeho 512a, krom toho pravím 512a, krom Marie 525a, krom vás 528c, krom Ježíše 529c; **místo** (3x): děti místo Pietatem ama, vždycky slabikovaly pije táta i máma 516c, místo Boha 520b, místo Krista 520b; **na místě** (1x): d'áblum obětujete a jim se na místě Krista zasubujete 519b; **okolo** (1x): okolo sebe celá sukni svou se ohradila 527a; **podlé** (14x): podlé jména 511c, podlé skutkův 511c, podlé oných veršů 512b, podlé filozofu 513a, podlé spravedlnosti 518c; **strany** (1x): strany svých dítek 520b.

s dativem (1x): **proti** (2x): jest proti ženské poctivosti 525b, proti všem mravum 525b;

s akuzativem (6x): **skrze** (6x): nám skrze Marii Ježíše dala 511c, skrze modlitbu 516a, skrze pobožnost 516a, skrze početí 518b, skrze Božské vlití 518b;

s instrumentálem (9x): **mezi** (9x): mezi manžely 511b, mezi jinýma velikýma chvály 512b, mezi těma pěti P. 513a, mezi stvořením 513c, mezi svatě všetečným učným hlavu 514b.

3. Spojky (503x)

souřadící (298x): **a**¹¹⁴ (190x): jdi a vem sobě ženu 508c, a zamiluj ji 508c, a tak mu přísně stav manželský poroučel 508c, a měl sobě ženu pojíti 509a, a často se v domě hromuje 509b; **ale** (21x): to sem ale nepatří 511a, ale nejvíce podlé skutkův 511c, ale všech pět P. při ní skusil 512b, ale bez přestání pracovala 513c, v žádném slávě a potěšení / ale v stálé potupě 513c; **anebo** (8x): a nebo žádal od Promethea 510c, anebo od Solona 510c, příčina / a nebo Causa věcí nám užitečných 513a, a nebo co dělala Maria tenkrát 514b, panská / anebo peněžítá 528a; **aneb** (1x): valášek / aneb klisenka 511a; **i**¹¹⁵ (18x): ale i archanjela z nebe za posla vypravila 515a, táta / i máma 516c, ale i z dítek vašich 517a, ale i mezi ženami 517b, že i mužum ji zapůjčovali 517b; **aniž**¹¹⁶ (2x): Aniž to bylo bez oučinku / nebo jak píše Germanus Patriarcha (...) 516a, aniž já

¹¹⁴ V osmi případech je obtížné rozhodnout, zda se ještě jedná o spojky nebo částice (chápeme jejich funkci jako spíše intenzifikační, jakési zdůraznění na počátku věty). Vzhledem k tomu, že ve větě nadále plní i spojovací funkci, řadíme je mezi spojky: **a** (8x): A to před časy u pohanu 510c, A těch pět P. bude dnešního kázání Materie 512b, A jest pravda 512c, A co nejvíce 515a, A obyčejně odpovídají 518a.

¹¹⁵ Psáno podle bratrského pravopisu „y“.

¹¹⁶ Vzniklo připojením postfixu -ž ke spojce *ani*; má funkci větově připojovací (podobně jako *jakož*, *pročež*).

pochopiti nemohu / mluví ten svatý otec 520b; **jakož** (1x): *kteřá skrze početi Marie nejmoudřejší jakož skrze Božské vlití moudrost od Boha dosáhla* 518a; **leč** (1x): *z domu vyvedsti tvrdý ořech / věc nemožná / leč po smrti* 511b; **neb** (1x): *a tak říkáje celá perlová / neb plná ctností* 528c; **nebo**¹¹⁷ (29x): *nebo hrubě plodná* 509b, *nebo zase do ucha šeptá Veršovec* 510a, *nebo on sám sobě vzal* 510b, *nebo ten když viděl* 510b; víceslovný spojovací výraz: **nejenom**¹¹⁸ – **ale** (3x): *nejenom mezi mužema Šalamouny / ale i mezi ženami moudré Šalamounky (...) nacházím* 517b, *oni nejenom se nevarují mužův / ale jako ptáci na lep (...) / tak oni na muže berou* 526a, *nejenom hned ponejprv stydlivost panenskou / ale i věneček svůj Sychemovi zanechala* 526b; víceslovný spojovací výraz: **netoliko**¹¹⁹ – **ale i** (11x): *jak svatý Joachym / který netoliko všecko dobré nabył ze Svatou Annou / ale všech pět P. při ní nalezl* 512b, *pobožnost Svaté Anny / kteřá netoliko dvadcti létou neplodnost přetrhla / ale i Arch-Anjela z nebe za posla k Svaté Anně vypravila* 515a, *rodičové; kteři netoliko ze sebe / ale i z dítek vašich musíte Bohu odpovídati* 517a, *poněvadž netoliko jsi byla Prudens, ale sama Prudentia* 518a, *kteřá netoliko o krásu vnitřní a duchovní (...) na nejvejš se starala (...) ale i nyní o vaše milé dítky pečlivě se stará* 521a; **než** (1x): *než to sem zase nepatří* 511b; **nicméně** (1x): *dala se nicméně cvičiti* 520a; **nýbrž** (1x): *ať není z vás, kterýby Svatou Annu ctíti zanedbal / nýbrž všichni národové (...) památku její slavme* 529b; **a proto, proto** (3x): *a proto netoliko měla první P. Pia, Pobožná / ale i druhý P. Prudens* 517a, *a proto v žádné slávě a potěšení, ale v stálé potupě* 513c, (...) *proto se může tak jménovati* 512c; **protož**¹²⁰ (1x): *Protož tu perlovou matku (...) žádnému jinému obětovati nesmím* 528b; **sice** (4x): *sice ženy mužum vyčítají* 511b, *čemuž sice já odporuji* 517c, *a tak sice Prudens že bychme ji mohli kříti* 522a, *můžeme sice říct* 523b; **však** (3x): *však dej pozor* 511c, *však ale bez přestání pracovala* 513c, *však v té fabuli živý obraz* 522b;

podřadicí (205x): **aby** (15x): *aby sobě vyvolil Annu* 511b, *dej pozor aby netoliko podlé jména (...) Anna byla* 511b, *aby se pobožnost svaté Anny světu vyjevila* 515c, *pracovali, aby slávu Izraelskou od plodu a početi obdrželi* 515c, *aby na cyzýho muže ani jedním okem se nepodívali* 526c; **ač** (1x): *nebo ač žádného cvičení nepotřebovala* 520a; **ačkoliv** (1x): *ačkoliv Prima & Causa Incausata příčina největší / větší Marii stvořiti nemůže* 514b; **jak** (39x): *zamiluj ji jak miluje Pán Syny* 508c, *jak říkáme* 511a,

¹¹⁷ Také u některých užití slova *nebo* nacházíme kromě spojovací funkce rysy typické pro částice: **nebo** (4x): *Nebo Poeta hrozí: ne každá se šikuje (...)* 509b, *Nebo zase Poeta: vdova ráda rozkazuje (...)* 509b, *Nebo co jest Anna?* 511b, *Nebo jak byla pobožná tak byla pozorná* 524c.

¹¹⁸ Jedná se o adverbium, v textu však plní funkci spíše spojovací; řadíme jej tedy mezi spojkové výrazy.

¹¹⁹ Příslovce vzniklé spojením zápornky *ne-* a odvozením ze zájmeného tvaru *ten*; s významem *nejen*.

¹²⁰ Zájmené příslovce *proto* s připojeným postfixem *-ž*.

kdo najde ženu dobrou, jak našel svatý Joachym 512a, v naší svatý Anně všech pět P. jak náleží / a sluší se vynalezlo 512c, věděti, jak veliké první P. měla 513b; jako (12x): mluví jakoby bičem mrskal 509c, jako mladý valášek 511a, jako v pokladnicích rozliční draží pokladové schovaní bývají 512c, jako vlastní oučinek 513b, pracovala jako Causa effectiva 513c; jakožto¹²¹ (6x): dcera pak jest oučinek matky: jakožto příčiny 513b, Adam v tom byl přední. Jakožto všech mužů hlava 518a, mezi ženami byla nejmoudřejší Eva jakožto všech žen hlava 518a, a žádá / jakožto Anna to jest milost a milosrdenství 521c, jakožto Pia pobožná / a jako Prudens rozumná 522a; jakoby¹²² (1x): Jakoby u nich (...) vlasy pak na centnýře se prodávaly. 517b; jestliže (5x): jestliže prej zázračná věc byla 515b, jestliže pobožnosti Svaté Anny následovati nebudete 517a, proto jestliže Pallas, a nebo Minerva nazvaná byla 518b, jestliže tehdy bláznivé Bohův stvoření mělo býti nejkrásnější 522c, jestliže Svatá Alžběta milostí Boží naplněná byla 524a; kdyby¹²³ (9x): kdyby jste se museli oženiti 509c, kdyby se někdo ptal 510b, kdyby se někdo radil 510b, kdyby žádal kdo radu 510c, kdyby někomu Pán Bůh to nařídil 511b; když (22x): když hlas zazní 511a, když oves v pytli zašustnouti uslyší 511a, když jim sloužily 511b, když to anjelské legátství před ní předstoupilo 514b, když se modlila Maria 514c; -li (6x): kdo jest byl moudřejší Adamli (...) a nebo Šalamoun 518a, mášli chuť 509a, jsemli já krásný 523b, bylali krásná 524b, budešli ty doma seděti 526b; než¹²⁴ (18x): plodná tobě dům naplní a často líp / než ty / splní 509b, žena jest věc malá a pěkná / stvoření malé / a pěkné / než zlé veliké 510b, více je k tomu za potřebí než pár střevíců 511a, snadno jest manželku do domu uvesti než z domu vyvesti 511b, poněvadž (6x): poněvadž od samé církvé svaté ženské pohlaví ten titul má 513a, poněvadž netoliko jsi byla moudrá 518a, poněvadž vím 519a, ponevadž já obrázek jsem tvůj 523b, poněvadž tak pěknou dceru porodila 523c; proto že / že proto (17x): proto že jsou z pokolení svého Mesiáše očekávali 513c, že proto dvacet lét neplodná byla 515c, proto že ji propůjčil Bůh dítě 516a; zdaliž (1x): zdaliž v Písmě Svatém Register Moudrých žen vynalézám 517b; že (46x): že ani pár papírových střevíců nepotrhali 511b, že jiné všechny (...) nevěsty převyšovala 512a, že Svatá Anna všech pět P. měla 512b, že totižto poklad nad všechny poklady (...) nosila 512c, že proto se může tak jmenovati 512c.

¹²¹ Adverbium vzniklé od slova *jaký*; v textu plní spojovací funkci.

¹²² Spojka podřadicí s významovým odstínem zdánlivosti, předstíranosti.

¹²³ Zahrnutý též tvary *kdybych, kdybychom*.

¹²⁴ Spojka srovnávací, případně odporovací (s významem *ale, avšak*).

Pozn. Do uváděného celkového počtu u souřadící spojky **a** jsou zahrnuty i případy, kdy je spojka **a** součástí složeného spojovacího prostředku (např. *a tak tehdy*).

4. Cítoslovce (14x)

ach (2x): *ach, což mne ty slova straší* 519a, *ach jak krásný jsi synu můj* 523a; **ó** (12x): *ó veliké dílo pobožnosti* 514a, *ó možná a mocná modlitba* 514a, *ó převeliká a předivná pobožnost Svaté Anny* 515a, *ó blahoslavená neplodnost* 515b, *ó nešťastné děti* 516c.

5. Částice (88x)

ani¹²⁵ (4x): *strom jenž ovotce nenese / nemá státi ani v lese* 509b, *ženy mužum vyčítají / že ani pár papírových střevíců nepotrhali* 511b, *na to ani nepomyslí* 520b, *ani jedním okem se nepodívali* 526c; **ať** (1x): *žádný tehdy ať není z vás* 529b; **dál** (1x): *Dál co vyznamenává Anna?* 511b; **dále** (1x): *Dále milé matky: komu ty vaše krásné panny obětujete?* 520b; **kýž**¹²⁶ (1x): *kýž jste všichni tak vyvolené* 527c; **medle**¹²⁷ (1x): *Jakou tehdy / jakou medle ženu / jakou sobě vyvolíte* 510b; **ne** (5x): *to taky ne* 509b, *ne proto že jako v pokladnicích* 512a, *skutek ne pro člověka* 515a, *ne bláznivý* 522c, *kuplířky a ne matky* 526b; **opravdu** (2x): *opravdu nevím* 511a, *opravdu se bojím* 519a; **pak** (30x): *co pak jest potřebnějšího* 511b, *krom toho pak všeho* 513a, *dcera pak jest oučinek matky* 513b, *zlořečenství pak a ohavnost* 513b, *větší pak nad Marii* 514b; **snad**¹²⁸ (15x): *Snadby sobě někdo vzal pannu?* 509a, *Snadby se někomu líbila vdova?* 509b, *Snadby sobě někdo pojal takovou / která by plodná byla?* 509b, *Snad tehdyby se někdo zamiloval do neplodné?* 509b, *Snad bohatou někdo by sobě vybral?* 509c; **taky** (4x): *to taky ne* 509b, *taky v hodinu modlitby* 514c, *proto ji taky Plutarchus nad jiné vynáší* 519c, *proto taky málo jest dítek* 521b; **tehdy**¹²⁹ (11x): *snad tehdy chudou* 509c, *jakou tehdy bys sobě vyvolil* 509c, *snad tehdy tichou* 510a, *snad tehdy škaredou* 510a, *jakou tehdy (...)* *jakou (ženu) sobě vyvolíte* 510a; **těž**¹³⁰ (4x): *přišel těž k ní Arch-Anjel* 514c, *to*

¹²⁵ Ani může být také spojkou, ale v Bílovského kázání je užíváno i jako určité zdůraznění v záporných větách.

¹²⁶ Kéž (nebo také kýž) pochází ze zájmena *ký*. Původně mělo platnost tázacího *kdo, co*, později ustrnulo ve významu *což* a nakonec vyjadřuje přání. Od slova *kýž* pochází i slovo *kýžený*.

¹²⁷ Slovo vzniklo z *mne dle* (tedy *dle mne*) ve smyslu „co se týká mé osoby“, „za svou osobu“, jak osvětluje *Etymologický slovník* (Machek, 1971). Často se vyskytovalo v přáních, otázkách atp.

¹²⁸ Částice vyjadřující význam možnosti či nejistoty.

¹²⁹ Původem zájmenné příslovce (od zájmena *ten*), zde je však jako částice s významem zdůraznění, kontaktu s posluchači, modifikace významu (*tedy*). Jak připomíná *Příruční mluvnice* (1995), jde o výrazy příznačné pro mluvený jazyk.

¹³⁰ Slova *taky, také, těž* atp. vznikla ze zájmena *taký*.

*já též o tvé vnitřní kráse mluvím 523c, od jednání mužského na opatrném zdržení / též od tovaryšstva jejich varování 525a, naposledy též v hodinku smrti s těma slovy život dokonal 529c; **totižto**¹³¹ (7x): Totižto: Gloria Israelitarum a partu (...). Sláva lidu židovského (...) 513b, když totižto sama Anna in horto bez Joachyma muže svého (...) modlitbu svou Pánu Bohu obětovala 525b, Že totižto byla sama v svém pokojíčku, když přišel anjel 525c, Totižto: Trepidare Virginum est (...), píše tenž Svätý Otec. 525c, kdo totižto chce chce sobě ženu vzíti 528a; **zajistě** (1x): tak štědrá, že zajistě (...) žádného v chudobě neopouštíš 529a.*

První de Waldtovo kázání Na Den Svaté Anny. Vštípil Pán Bůh Ráj Rozkoše na Východ. (s. 434–452)

1. Příslovce (189x)

místa (21x): **blízko** (1x): *blízko od Boha 438b; **dolů** (1x): po němž anjelové dolů vstupovali 438a; **jinám** (1x): ne jinám nežli na tuto zem 443a; **jinde** (2x): ne na tomto světě ale jinde 443a, ne jinde nežli v druhém Ráji 444c; **na horu** (1x): až k ní na horu vystupují 438b; **vzhůru** (1x): i vzhůru vstupovali 438a;*

příslovce místa utvořená ze zájmených základů: **kde** (3x): *kde milost pracuje 437a, neví kde je 443b, kde jsou řeky 446a; **kdežto**¹³² (1x): k Věži Babylonské / kdežto se stal zmatek jazyku 436b; **odkud** (2x): odkud pochází 436a, odkud taky pošlo přísloví 436b; **odkudž** (1x): odkudž medle má ta krev nejsvětější svůj původ 439b; **odsud** (1x): podiž Bratře odsud s námi 447b; **tam** (1x): toužíš se tam za ním dostati 447c; **tu** (3x): tu přirození stracuje 437a, tu (...) se stalo 444b, jest tu velký tajemství 448c; **všudy** (2x): všudy známí po světě 446c, všudy rozlitý čtyry litery 446c;*

času (45x): **dnes** (6x): *záhodně tě dnes chváliti 435a, by mně bylo dáno výmluvnosti dnes 435a, o tobě dnes slavného povím 435a, semnou dnes do Ráje 440c, dnes já ale 445b; **dřív** (3x): žádný z nich dřív nemohl do nebe 443b, potlačila dřív 444c, mládenec / dřív ctitel Rodičky Boží 447b; **hned** (4x): hned přestal lomcovati 440a, hned pomalu d'ábelství přestávalo 440b, hned od věčnosti jest 442a; Bůh hned od věčnosti myslil 442b; **již** (4x): starému již světu 435b, lučiště již natažený 436a, že již není 442c, starému již světu 450b; **jindy** (1x): svátek se jindy světí 436a; **k večeru** (1x): někdy*

¹³¹ Zde je *totiž* ve funkci modální částice s významem vysvětlujícím, upřesňujícím.

¹³² Jedná se o příslovce vztažné.

k večeru holubice přinesla 450b; **mezi tím**¹³³ (1x): *mezi tím ale co se stalo* 437a; **napřed** (3x): *co napřed sem před sebe vzal* 440b, *napřed od Boha uštknutá* 444c, *upřímná bude k vám posledně Anna / jako kdy byla napřed* 451b; **na věky** (2x): *na věky nezaplacené zboží* 434a, *tebe na věky potřel* 446a; **nyň** (2x): *nyň ale snad i Boha jste se spustili* 451a, *morová nyň rána* 452a; **opět** (1x): *Ráj / opět anagramatice Jar* 441b; **posledně** (3x): *posledně nechť smejšlejší mnozí* 443a, *a posledně ty čtyry potokové* 446c, *upřímná bude k vám posledně Anna* 451b; **potom** (2x): *předně ženu Evu / potom Adama* 444b, *potom z napomenutí jejího* 447b; **předně** (1x): *skrz jablko potlačil předně ženu Evu / potom Adama* 444b; **před tím**¹³⁴ (1x): *ta požehnaná Rajská země před tím neplodná* 450a; **za tím**¹³⁵ (2x): *svatí muži za tím očekávají Antikrista* 443a, *Svatí Otcové byli za tím až do vstoupení (...) a žádný z nich nemohl dřív do Nebe vjíti* 443a;

příslovce času utvořená ze zájmenných základů: **kdy** (1x): *jako kdy byla napřed* 451b; **někdy** (1x): *někdy k večeru holubice přinesla* 450b; **nikdy** (2x): *nikdy ani napsáno* 435a, *nikdy víc nezhubí* 435b; **posavád** (2x): *že ale se posavád neví kde je* 443b, *týž Ráj se posaváde vynachází* 443a; **tehďáž** (2x): *tehďáž při nás stůj* 451c, *tehďáž / tehďáž při nás stůj* 451c;

způsobu (94x): **daleko** (1x): *jsou daleko vzdálený* 449c; **dobře** (6x): *dobře tehdy Svatá Anna se oblakovému sloupu připodobňuje* 439a, *vynášel dost dobře* 440b, *nic tak dobře tvou chválu nemohlo vysloviti* 440b, *o něm dobře smejšlí* 442b, *velmi dobře* 446b; **dokonce** (1x): *dokonce zahynulo* 440b; **dost** (1x): *vynášel dost dobře* 440b; **dosti** (1x): *dosti nasytiti* 446c; **jasně** (1x): *jasně svítí* 438c; **ještě** (6x): *co nebylo ještě snad nikdy ani napsáno* 435a, *ještě všichni byli jednoho jazyku* 437a, *ještě jiné přirovnání* 440b, *někteří praví / že ještě je* 442c, *ještě v životě Svaté Anny* 445c; **jináč** (1x): *stane se jináč s druhou touto Evou* 437a; **libě** (1x): *harfa Davida Krále libě znějící* 440a; **lechce** (1x): *nebezpečností se lechce do Nebeského Království dostávají* 447a; **náležitě** (1x): *náležitě chodili* 451a; **naspátek** (3x): *na spátek se stalo* 444b, *Anna naspátek se čte zase Anna* 451a, *Anna se čte i naspátek Anna* 451a; **pomalů** (1x): *pomalů d'ábelství přestávalo* 440b; **poznovu** (1x): *poznovu v Marii jedinej* 441b; **rovně** (1x): *kteří manželové se mohou rovně / (...) s svým hroznem ze Země Svaté přineseným honositi* 439c; **rozličně** (1x): *mnozí rozličně smejšlejší* 442c; **sladce** (1x): *Bůh sladce pamatuje* 442b; **slušně** (1x): *slušně to činím* 436a; **směle** (1x): *já směle pravím* 436b; **snadno**

¹³³ Přísllovečný výraz vzniklý z předložkového pádu zájmena.

¹³⁴ Jedná se o předložkový pád zájmena, ze kterého následně vznikla přísllovečná spřežka.

¹³⁵ Také v tomto případě se jedná o přísllovečný výraz odvozený z předložkového pádu zájmena.

(1x): *snadno můžeš* 447c; **spolu** (4x): *Svatá Anna ale skrz Ježíše spolu a Marii slávy a cti hodná* 435a, *spolu ji přivtělili* 437a, *zavírám a divnou věc spolu znamenám* 451a, *a spolu s ní jste v čistotě* 451a; **společně** (1x): *prsten společně dvou osob manželstvo znamená* 435c; **sprosta** (1x): *a sprosta řeknu* 443c; **svatě** (1x): *skonal svatě* 447c; **šťastně** (1x): *k Svaté Anně šťastně s radostí Nebešťanův docházejí* 446c; **tuze** (2x): *tuze škodil* 440a, *tuze naším Rodičům uškodil* 448a; **věčně** (1x): *věčně bude stonati* 445c; **vlastně** (3x): *ten se vlastně počal v Neděli* 449a, *v Neděli se vlastně narodil* 449a, *Den Ježíše vlastně Boží jest Den Neděle* 449a; **vysoko** (1x): *vysoko jest* 438b; **zase** (7x): *zase zrozeno jest* 441b, *zase obživnouti* 442a, *Maria zase vydala nám* 448b, *hle zase Den Páně / Den Ježíše* 449a, *hle zase Den Páně / Neděle* 449a; **záhodně** (1x): *dostatečnej záhodně tě dnes chváliti* 435a; **z čerstva** (1x): *z čerstva jako po prudkém potoku a řece se do Nebe dostávají* 447a; **z dlouha** (1x): *ti ne z dlouha (...) se do Nebe dostávají* 447a; **zmužile** (1x): *kráčel zmužile* 445a;

příslowce způsobu utvořená ze zájmených základů: **jak**¹³⁶ (9x): *jak pak tebe chváliti* 435b, *jak k půl prstenu* 436a, *kdo jak chce* 436b, *jakby ji Bůh i miloval* 442b, *jak šťastný musí býti* 442b; **kterak**¹³⁷ (2x): *jestli že Maria za Matku Boží od věčnosti zřízená jest / kterak to může býti / aby svatá Anna od věčnosti nebyla za Bábu Boží* 441c, *i kterak mně nazýváš bratrem* 447b; **tak** (24x): *tak v hojnosti* 435a, *Věž Babel vystavěti tak vysokou* 436c, *tak Svatá Anna svatostí převyšuje všechny ženy* 436c, *tak chtěli d'áblové až k nebi* 436c, *tak tehdy vysoko jest* 438b; **takt'** (1x): *Takt' jest Maria skrz Ježíše / Svatá Anna ale skrz Ježíše spolu a Marii slávy a cti hodná* 435a;

příčiny a důvodu (10x): **odtud** (1x): *posla matka svatého Jakuba Menšího / kterýžto odtud nazývá se bratrem Krista Pána* 439c; **proto** (6x): *však proto byla narozená* 436c, *připodobňuje / buďto proto* 439a, *odvracuje buďto proto* 439a, *proto / že jako Ráj jest plný všech nejvýbornějších stromův* 443c, *ale proto i druhý Adam Kristus hlavu jeho potřel* 444c;

příslowce příčiny a důvodu utvořené ze zájmeného základu: **proč** (3x): *Ale proč? Jasný oheň jest Maria* 438c, *Oblakový sloup jest Svatá Anna / ale proč?* 439a, *to jest neděle (...); proč? ten Den byl první Den Stvoření světa* 448c;

míry (19x): **až** (8x): *aby vyšahovala až do nebe* 436b, *tak chtěli d'áblové až k nebi* 436c, *až k ní s počátečním hříchem vystoupiti* 436c, *postupnost rodu Abrahama (...)* až do Krista Pána 438a, *vystupuje až k rodu Krista Pána* 436b; **málo** (6x): *to snad*

¹³⁶ Adverbium od zájmena *jaký*.

¹³⁷ Odvozené od zájmena *který*.

bude málo 435b, *i snad to bude málo* 436b, *i to snad bude málo* 438a, *to snad bude málo* 438c, *to snad bude málo* 439b; **raděj** (1x): *nebo raděj ze sebe nám vydal* 444b; **velmi** (1x): *velmi dobře* 446b; **víc** (2x): *nikdy víc* 435b, *tím víc po mně budou toužiti* 446c;

příslowce míry utvořené ze zájmenného základu: **toliko** (1x): *Svatou Annu ji samou toliko připomínám* 436a.

2. Předložky (377x)

– **vlastní** (347x):

s genitivem (88x): **bez** (1x): *bez unavení* 447a; **do** (15x): *až do nebe* 436c, *až do Krista Pána* 438a, *do Ráje* 440c, *až do vstoupení* 443a, *do nebe* 443b; **od** (29x): *od tebe* 435a, *od světa* 436a, *od té doby* 437c, *od Svatého Evangelisty* 438a, *od Boha Otce* 438b; **ode** (1x): *odemně* 435a; **z**¹³⁸ (39x): *z níž se narodila Maria* 434b, *z níž se narodila Maria Panna* 434b, *z nížto se narodil poklad světu* 434c, *z nížto (...) deště nastávají* 435c, *z tyto požehnané duhy* 435c; **ze** (3x): *ze země zaslíbené* 439b, *ze země svaté* 439c, *ze sebe nám vydal* 444b;

s dativem (32x): **k** (30x): *k duze* 435c, *k nějakému lučišti* 435c, *k duze* 436a, *jak k půl prstenu* 436a, *k Věži Babylonské* 436b; **ke** (1x): *ke cti Svaté Anny* 447b; **ku** (1x): *ku kterémuž* 447b;

s akuzativem (52x): **na** (21x): *Na Den Svaté Anny* 434a, *na východ* 434a, *na znamení* 435b, *na znamení věčné umluvy* 435b, *na duhy* 435c; **nad** (2x): *nad poklady nejdražší* 434c, *z Anny Maria / z Marie Ježíš / nad něžto nic není* 444a; **nade** (1x): *nadevšecký jiné ženy* 442b; **o** (2x): *vadilo se o Marii* 437a, *nesměl se o Goliáše pokusiti* 445a; **pro** (1x): *pro náramné horko* 443b; **před** (1x): *před sebe vzal* 440b; **v** (11x): *potáhnutá Maria v počáteční hřích* 437b, *v první okamžení* 444c, *v hodinu smrti své* 447b, *v neděli* 449a, *v druhý den stvoření* 449b; **za** (13x): *za hříchy naše sloužili* 439a, *za nevěstu zvolil* 439b, *zvolil Svatou Annu za matku* 441c, *za Matku Boží od věčnosti zřízená jest* 441c, *nebyla za Bábu Boží* 441c;

s lokálem (127x): **na** (13x): *na oblacích* 435b, *co na ní živo jest* 435b, *přestane na ní* 435c, *na třetím špryslu* 438b, *na poušti* 438c; **o** (15x): *o tobě* 435a, *řeknuli o tobě* 438a, *o sobě* 441c, *o něm dobře smejslí* 442b, *víme o ní* 450a; **po** (16x): *po Bohu dokonalá* 434b, *po veřejnej potopě* 435b, *řebřík / po němž* 438a, *po kterých* 438a,

¹³⁸ Není započteno spojení z **mrtvých vstání** (1x): *mečem smrti své / a z mrtvých vstání odejmul / a skrz to tebe na věky potřel* 446a. Z tohoto spojení totiž vznikla spřežka.

po nějakým řebříku 438a; **při** (8x): *při početí* 437c, *při oltáři* 439b, *při kterémž* 440a, *při nás stůj* 451c, *stůj při nás* 451c; **v** (71x): *v hojnosti* 435a, *v tom veřejném stavení* 436c, *v počátečním hříchu* 437a, *v životě* 437b, *v životě Svaté Anny* 437b; **ve** (4x): *ve Věži* 437a, *ve dne* 438c, *ve tmách* 438c, *ve Jménu Páně* 440c;

s instrumentálem (48x): **nad** (4x): *nad oblohou* 449b, *vody nad oblohou* 449b, *jsou nad oblohou* 449c, *nad obložnou svatou (vodou)* 449c; **pod** (5x): *pod oblohou* 449b, *vody pod oblohou* 449b, *pod oblohou* 449c, *vody pod oblohou jsou* 449b, *byli pod oblohou* 449c; **pod** (1x): *pod způsobem vína* 439b; **před** (3x): *maje před sebou světlo* 439a, *před svatou Annou* 440a, *před kterou žádný neuteče* 451c; **s** (31x): *s lidským pokolením* 435c, *s počátečním hříchem* 436c, *s počátečním hříchem vystoupiti* 436c, *s druhou touto Evou* 437c, *s první (Evou)* 437c; **se** (2x): *podte semnou dnes do Ráje* 440c, *řekněte semnou* 452a; **za** (2x): *za nějakou zdí* 439a, *za ním dostati* 447c;

– **nevlastní** (30x):

s genitivem (5x): **krom** (1x): *krom jí samé* 442b; **podlé** (3x): *podlé něho* 439a, *podlé Theologův* 446c, *podlé plodu svého* 451a; **vedle** (1x): *vedle plodu svého* 450a;

s dativem (4x): **proti** (4x): *proti víře* 442c, *proti rozumu* 443a, *proti onomu starému pankchartovi* 445a, *proti Goliáši* 445b;

s akuzativem (17x): **skrz** (15x): *skrz Ježíše* 435a, *skrz ní* 436a, *skrz orodování* 438b, *skrz horlivý její modlitby* 440a, *skrz Adama a Evu* 441a; **skrze** (2x): *skrze dřevo* 444a;

s instrumentálem: **mezi** (4x): *mezi vším stvořením* 434c, *mezi Bohem a zemí* 435b, *mezi lidmi a d'ábly* 437c, *mezi Bohem a člověkem* 450b.

3. Spojky (368x)

souřadící (241x): **a**¹³⁹ (156x): *Královna Nebe a Země* 434b, *Císařovna nejslavnější a paní po Bohu dokonalá* 434c, *dokonalá a plnomocná* 434c, *nejmocnější a Bohu nejmilejší* 434c, *Maria Svatých Božích a dobrých na světě lidí* 434c; **ale**¹⁴⁰ (36x): *Svatá Anna ale skrz Ježíše* 435a, *když ale Rodička Boží měla početá býti* 436c, *mezitím*

¹³⁹ V některých dokladech je obtížné rozhodnout, zda *a* zařadit ještě mezi spojky – má ve větě funkci spíše intenzifikační, jakési zdůraznění na počátku věty (tedy vlastnosti typické pro částice), přesto nadále plní též spojovací funkci, proto i tyto případy zařazujeme ke spojkám: **a** (8x): *A tak tehdy Svatá Anna Ráj Rozkoše* 440c, *A tak tehdy Svatá Anna jest Rozkoše Ráj* 441a, *a tak tehdy Svatá Anna jest hněv* 441a, *A taková byla Svatá Anna* 442b, *a jakby ji Bůh i miloval* 442b.

¹⁴⁰ Také při užití spojky *ale* nacházíme doklady, které už se vyskytují na pomezí mezi spojkami a částicemi: **ale** (5x): *Ale příčina jaká jest* 435c, *Ale nechť to vykládá* 436b, *Ale jakým způsobem* 436c, *Ale proč* 438c, *Ale řekne někdo* 448c.

ale co se stalo 437a, ale má jest Maria 437b, ale tři šprysle od Boha Otce jsou 438b; **aneb** (1x): *aneb taková jest jistě můj bratr a sestra* 447c; **anebo** (1x): *druhý ale Ráj (...)* z její krve nám pošly a nebo raděj ze sebe nám vydal 444b; dvojitý spojovací výraz **ani – ani** (1x): *ani napsáno ani mluveno* 435b; opakovaný spojovací výraz **ani – ani – ani** (1x): z Marie Ježíš / nad něžto nic není / ani nebylo / ani nebude (nic) vyššího / ani většího / ani světlejšího / ani vznešenějšího 444a; **a však** (1x): *a však proto nemohou se tý nebeský sladký vody dosti nasýtiti* 446b; **i** (24x): *i snad to bude málo* 436b, *aby byla i potáhnutá Maria v počáteční hřích* 437c, *dolů i vzhůru vstupovali* 438a, *jako oný dva Staro-Zákoní muži (...)* / *tak i tyto svatí dvě manželé* 439c, *Božského milování hodná / i našeho* 442b; dvojitý spojovací výraz **i – i** (2x): *všecky ženy i Nového i Starého zákona* 436c, *i Bůh i svatí Boží* 447a; dvojitý spojovací výraz **buďto – buďto** (1x): *Svatá Anna se oblakovému sloupu připodobňuje buďto proto / že příkrost spravedlnosti Božské (...)* od nás odvracuje buďto proto / že v životě jejím 439a; **neb** (4x): *Genealogi, neb Lyniji* 438a, *v tej Liniji neb Rodu* 438a, *harfa neb Davidový housle* 440a, *čtyry potokové / neb řeky* 442c; **nebo** (4x): *nebo bude Ráj rozkoše* 440c, *nebo jestliže Rodička Boží samá o sobě spívá* 441c, *nebo Adam byl vyhnán z Ráje* 443a, *jest přešťastný / nebo z její krve nám pošli* 444a; **nebt'** (1x): *nebt' toho času ještě všichni byli jednoho jazyku* 437a; **pročež**¹⁴¹ (2x): *přirození pravilo / má jest Maria / jakožto dítě přirození / pročež má se počítí jako jiný děti* 437a, *a ji jsi jako matku ctil / miloval / pročež i v smrti tvá matka jest* 447c; **sice** (1x): *ještě jiné přirovnání sice bych vynašel dost dobře o tobě* 440b; **však** (5x): *však proto byla narozená* 436c, *však ale proto i druhý Adam Kristus hlavu jeho potřel* 444c, *však v moci Boží* 444c, *však já veliký hříšník jsem* 447b, *však půjdešli jako on tou cestou* 447c;

podřadicí (127x): **aby**¹⁴² (11x): *chtěli aby byla i potáhnutá Maria* 437c, *aby Marii nenakazil* 437c, *aby i Svatá Anna od věčnosti nebyla za Bábu Boží* 441c, *pokusiti / aby se s ním bil* 445a, *abychom jako jsme skrz Strom Umění v prvním Ráji všichni umřeli* 448b; **jak** (3x): *jak doufám* 440c, *jakby chtěl řícti Jaro* 441b, *necht' smejšleji mnozí / jak chtějí* 443a; **jako** (26x): *k duze jako k nějakému lučišti* 435c, *jako jistě věž převyšuje jiný stavení / tak svatá Anna svattosti převyšuje všecky ženy* 436c, *jako jiný děti* 437a, *po kterých se jako po nějakým řebříku* 438a, *nemohlo vysloviti jako to co napřed sem před sebe vzal* 440b; **jakkoliv** (2x): *Jakkoliv i Kristus (...)* hlavu tvou přemáhal 445c, *jakkoliv podle Theologův* 448c; **jakožto** (3x): *a slušně to činím / jakožto*

¹⁴¹ Původně příslovečný výraz se stal spojkou.

¹⁴² Zahrnutý též tvary *abychom*.

tu ctíce 436a, má jest Maria / jakožto dítě přirození 437a, přední Ráj byl nám nešťastný všem lidem / jakožto ten / který nám vydal takový rodiče 444a; jestliže (4x): jestliže Rodička Boží samá o sobě spívá 441c, jestli že Maria za Matku Boží od věčnosti zřízená jest 441c, jestliže tehdy ji Bůh miloval 442b, jestli že Svatá Anna jest Ráj 446a; kdykoliv (1x): kdykoliv se k Bohu obrátíte 451b; když (15x): když jeden z nich umírá 436a, když tehdy přirovnávám k duze 436a, když chceme řícti 436b, když chtěli lidi 436c, když ale Rodička Boží měla počítá býti 436c; -li (9x): řeknuli o tobě 435b, řeknuli 436b, mámeli aspoň přístup 443b, půjdešli 447c, budeli nám to dáno 451a; neb (1x): nežli od tebe přesvatá Anno / neb Maria Panna z tebe / Kristus z Marie se narodil 439c; nežli (10x): ale stane se jináč s druhou touto Evou / nežli s první 437c, nic jiného neznamená / nežli Genealogi 438a, jiného nic / nežli oběť Nového Zákona 439b, znamenají / nežli dvě manželé 439c, původ / nežli od tebe 439c; poněvadž (3x): poněvadž tím jménem člověk d'ábla zahání 445b, poněvadž s nimi d'ábla až na hlavu porazil 445b, poněvadž ale tvá matka byla 447c; že (39x): řeknuli o tobě Svatá Anno, že jsi 435b, že nikdy víc nezhubí potopou veřejnou zem 435b, způsobí, že přestane 435c, příčina jaká jest, že se k duze (...) půl prstenu přirovnává 435c, znáte sami, že celý prsten 435c.

Pozn. Do uváděného celkového počtu souřadící spojky **a** jsou zahrnuty i případy, kdy je spojka **a** součástí složeného spojovacího prostředku (např. *a tak tehdy*).

4. Citoslovce (8x)

aj (3x): Aj ukázal starému Noe 435b, Aj tuze s lidským pokolením (...) d'ábel lomcoval 440a, aj / i hned pomalu d'ábelství přestávalo 440b; ach (2x): Ach dejte nám to 451c, ach dejte nám to 452a; ej hle (1x): ej hle Anna se čte i naspátek Anna 451a; hle (2x): hle zase (...) Den Páně 449a, hle zase Dies Domini 449a; ó (26x): ó Svatá Anno 434a, ó Nejsvětější Matičko 434a, o přesvatá Anno 434c, ó přesvatá Boží Anno 435a, ó slávo 435a.

5. Částice (103x)

ano (16x): Ano 434a, ano / ó Svatá Anno 434a, ano / ano 434a, Ano 434b, ano / ó přesvatá Anno 434b; aspoň (1x): mámeli aspoň přístup 443b; at' (3x): at' nás v týž Outerní den 451c, at' ten den 452a, at' jest skrz přímluvu tvou 452b; jistě (4x): jistě věž převyšuje jiný stavení 436c, jistě proti víře 442c, jest jistě můj bratr 447c, budeš jistě se radovati 447c; již (1x): již v životě byla milosti plná 441a, kýž (2x): kýž jsem dostatečnej

435a, *kýž jsme tak šťastni* 451b; **medle**¹⁴³ (1x): *a odkudž medle má ta krev nejsvětější původ / nežli od tebe přesvatá Anno* 439b; **ne** (6x): *ne Svatého Joachyma* 436a, *ne na tomto světě* 443a, *ne jinám nežli na tuto zem* 443a, *ne jinde nežli v druhém Ráji* 444c, *ne jako Adam* 444c; **necht'** (2x): *necht' to vykládá kdo jak chce* 436b, *necht' smejšlejší mnozí* 443a; **nikoliv** (4x): *milost Boží pravila / nikoliv / ale má jest Maria* 437a, *Co přirození? nikoliv* 437b, *Co milost? nikoliv* 437b, *Svatá Anna jest hněv? nikoliv* 441a; **ovšem** (4x): *ovšem jiného nic* 439b, *ovšem hodná všeho milování* 442b, *ovšem; všichni / všichni lechký přístup máme* 443b, *ovšem šťastný byl* 447c; **pak** (5x): *jak pak tebe chváliti* 435b, *pak jest to chvála* 436b, *pak to znamená* 441a, *proč pak se nazývá Rájem svatá Anna* 443c, *co pak to znamená* 448b; **snad** (12x): *nebylo ještě snad nikdy ani napsáno* 435a, *to snad bude málo* 435b, *i snad to bude málo* 436b, *i to snad bude málo* 438a, *to snad bude málo* 438c; **taky** (2x): *odkud taky pošlo přísloví* 436b, *to taky se může řícti* 445b; **těž** (6x): *JESUS má těž pět liter* 445a, *to se těž řícti může* 445b, *těž tři osoby nejsvětější* 448c, *těž v Neděli* 449a, *v Outerý těž umřela* 451b; **tehdy**¹⁴⁴ (18x): *což tehdy o tobě dnes slavného povím* 435a, *když tehdy přirovnávám k duze* 436a, *tak tehdy vysoko jest* 438b, *dobře tehdy Svatá Anna se oblakovému sloupu připodobňuje* 439a, *a tak tehdy Svatá Anna Ráj Rozkoše (jest)* 440c; **totiž** (13x): *v Svaté Anně / ta totiž / která již v životě byla milosti plná* 441b, *celý svět obchází / totiž: Phizon, Gihon, Tigris, Euphrates* 443a, *totiž Krista Pána* 443b, *totiž Maria Panna* 444b, *totiž Maria* 444c; **totižto**¹⁴⁵ (2x): *jednoho jazyku / totižto jednoho hříchu otrokové* 437a, *vy totižto kteří jste s Annou Svatou* 448a; **zdaž** (1x): *byla Božského milování hodná / zdaž i našeho není* 442b.

Druhé de Waldtovo kázání Na Den Svaté Anny. Spasení stalo se Domu tomuto.
(s. 453–468)

1. Příslowce (150x)

místa (47x): **doma** (5x): *doma nejlípe* 453a, *nebyl jsi doma* 453a, *doma nejlíp* 456a, *jako doma* 456a, *doma nejlépe* 465c; **domu** (20x): *podme domu* 453a, *navracuješ*

¹⁴³ Etymologie slova vysvětlena výše.

¹⁴⁴ Původem zájmené příslowce (od zájmena *ten*), zde je však jako částice s významem zdůraznění, kontaktu s posluchači, modifikace významu (*tedy*). Jak připomíná *Příruční mluvnice* (1995), jde o výrazy příznačné pro mluvený jazyk. Slovo *tehdy* by se v těchto dokladech snad dalo chápat též jako důsledkový spojovací prostředek, přesto podle nás převažuje funkce kontaktní, modifikační.

¹⁴⁵ Podobně jako v Bílovskeho kázání, i zde je *totižto* používáno nikoliv s ohledem na spojovací funkci, ale spíše jako vysvětlovací částice.

se domu 453a, *domu se vraceti* 454c, *domu pospícháme* 456b, *jsme zase domu povolání* 456a; **odtud** (1x): *odtud chléb nabývá* 461c; **tuto** (1x): *tuto ale napsáno stojí* 457c;

příslovce místa utvořená ze zájmených základů: **kde** (5x): *kde lépe jako doma* 456a, *kde nic zlého přijít nemůže* 459b, *kde přebývají naši rodičové* 467c, *kde cíl jest* 467c, *kde Kristus / Maria / a ty (...) přebýváš* 468a; **kdežto**¹⁴⁶ (1x): *my všichni po narození našem / kdežto z nás vyvržen bývá při křtu svatém Nepřítel starý* 455c; **tam** (3x): *tam jsme sedávali* 454a, *může se tam ten starý had připlaziti* 459b, *tam hle oni pospolu jsou* 467c; **tu** (4x): *nejsladší potěšení / tu kde byl Bůh* 458a, *jest tu hesky* 458b, *ej hle tu příklad ukazuje* 465b, *tu kde přebývají naši Rodičové* 467c; **všudy** (3x): *všudy dobře* 453a, *všudy dobře* 456a, *všudy dobře* 465c; **zde** (4x): *to hojně zde dokázal* 455a, *chcete se zde dobře míti* 457a, *zde na zemi* 458b, *zde předně požehnaný* 464a;

času (35x): **až** (1x): *kdes až posaváde byl* 453a; **budoucně** (1x): *chcete se zde i budoucně dobře míti* 457a; **často** (1x): *chodme k Svaté Anně často* 468b; **dlouho** (1x): *a to tak dlouho dokudž se neukázalo* 462b; **dnes** (4x): *nesluší dnes kvíliti* 454b, *dnes jsem domu přicházíte* 456b, *dnes otevřen jest* 456c, *dnes v tomto domě* 466a; **hned** (1x): *hned nemocný svou duši odevzdal* 465b; **již** (5x): *již jest veta* 454b, *již byla plná milosti* 456b, *dvěře již otevřený* 457b, *smrt se již blížila* 465a, *již jedenkrát* 465b; **na věky** (1x): *živ bude na věky* 463c; **pak** (1x): *pak i Svatý Jan* 455b; **potom** (1x): *kterou potom v početí Kristovém zastínil* 456b; **zase** (5x): *zase milost* 454b, *zase počalo domu se vraceti* 454c, *zase do Domu (...) vešla* 455b, *jsme zase domu povolání* 456a, *zase z pole navraťme se* 465b;

příslovce času utvořená ze zájmených základů: **někdy** (1x): *odnesl někdy z města* 466a; **nikdá** (1x): *nikdá v jistotě nestátí* 454a; **dokudž** (2x): *dokudž v tom Domě přebýváte* 456c, *dokudž se neukázalo* 462b; **dotud** (1x): *dotud se dobře máte* 456c; **na čež**¹⁴⁷ (1x): *na čež nemocný hned svou duši odevzdal* 465b; **posaváde** (3x): *kdes až posaváde byl* 453a, *zdaž posaváde stojí* 454c, *posavád jest* 454c; **vždy** (4x): *pekla vždy se báti* 454a, *vždy příbytek* 459b, *vždy v milosti* 459b, *byla vždy matka tvoje* 465a;

způsobu (37): **darmo** (1x): *darmo si stejskáme* 454b; **dobře** (10x): *všudy dobře* 453a, *všudy dobře* 456a, *dobře se máme* 456b, *dotud se dobře máte* 456c, *dobře míti* 457a; **hesky** (1x): *jest tu hesky* 458b; **hojně** (1x): *to hojně zde dokázal* 455a; **hrubě** (1x): *vysoko hrubě jest* 459b; **ještě** (4x): *kdo ještě* 453c, *ještě před Ave* 455b, *co pole ještě; pole nám za malé Interesse dává hojný Capital* 463c, *ještě ale milejší* 464c; **nevinně**

¹⁴⁶ Jedná se o příslovce vztažné.

¹⁴⁷ Přísllovečný výraz vzniklý z předložkového pádu zájmena.

(1x): *nevinně rozkošnému životu* 453c; **obyčejně** (1x): *berou děti od rodičův obyčejně Praedikát* 466c; **pobožně** (1x): *jí se pobožně poroučel* 464b; **pospolu** (3x): *pospolu byli* 458a, *oni pospolu jsou* 467c, *jsou pospolu v Domě* 467c; **právě** (1x): *našel právě ženu silnou* 466a; **předně** (2x): *zde předně požehnaný* 464a, *vidím předně Svatou Hospodyni* 465c; **raděj** (3x): *raděj ani nebyl připuštěn* 459b, *raděj z kterého posel ten poklad* 460c, *hotov jest raděj všecko stratiti* 461a; **rozkošně** (2x): *rozkošně nevinnému* 453c, *v tom Domě je rozkošně býti* 458c; **vysoce** (1x): *tak vysoce sobě nevšímá* 461a; **věčně** (1x): *věčně je milovati* 457a; **vlastně** (1x): *Anna vlastně začátek štěstí našeho* 454c; **vysoko** (1x): *vysoko hrubě jest* 459b;

příslovce způsobu utvořené ze zájmenného základu: **kterak** (1x): *slyšeli jste kterak Svatá Anna jest Dům Boží* 460b;

příčiny a důvodu (13x): **proto** (5x): *proto že rodiče milujeme* 456b, *proto že vždy v milosti Boží jsi byla* 459b, *proto že odtud chléb (...) nabývá* 461c, *proto / že z něho posel poklad* 463b, *proto že spasení stalo se Domu tomuto* 467b; **totiž** (5x): *totiž do Ráje* 454c, *totiž vykoupení Světa* 458b, *vydal ovotce (...) totiž Marii* 458c, *ji bude míti / totiž Svatou Annu* 464c, *totiž v jedné kapli* 467c;

příslovce příčiny a důvodu utvořené ze zájmenného základu: **proč** (3x): *I proč dnes jsem domu přicházíte* 456b, *Ale proč Pán Bůh tomu poli požehnal* 463a, *I proč?* 465c;

míry (18x): **lépeji** (1x): *kde lépeji jako doma* 456a; **nejlíp** (1x): *doma nejlíp* 456a; **nejlípe** (1x): *doma nejlípe* 453a; **nejvíc** (1x): *nejvíc světu (...) vydala nejjasnější měsíc* 460a; **velmi** (2x): *velmi dobře* 460b, *dobře velmi král Šalamoun se ptal* 466a; **víc** (3x): *kdo víc* 453c, *ne víc* 463b, *tím víc nám dává* 464a;

příslovce míry utvořené ze zájmenného základu: **jak** (9x): *ó jak šťastný den* 455c, *jak vcházíme* 457b, *ó jak rozkošné bylo* 458a, *ó jak slavné věci* 459a.

2. Předložky (263x)

– **vlastní** (242x):

s genitivem (87x): **bez** (7x): *bez dvěři* 456c, *bez Marie* 456c, *bez milosti* 457a, *bez gruntu* 460b, *bez pole* 460b; **do** (23x): *do plačtivého oudolí* 453a, *do Domu svého* 454b, *do toho Domu* 454c, *do Ráje* 454c, *do Domu* 455b; **od** (8x): *od Boha* 453c, *chránil od jablka* 456b, *plná milosti od ty, která (...)* 456b, *od Boha* 462c, *od rodičův* 466c; **u** (5x): *u nich dobře se máme* 456b, *u Svaté Anny* 464b, *u tebe* 467b, *u ní* 467b, *u Jeruzaléma* 467c; **z** (38x): *z Ráje* 453b, *z Domu tvého* 453b, *tobě z něho pomohl* 453c,

z *vlastního domu* 453c, z *Ráje* 453c; **ze** (6x): ze *sebe vydal* 455a, ze *zemského Ráje* 455a, ze *živého Svaté Anny Ráje* 455a, ze *všech jiných matek* 460b, ze *zrn* 461c;

s dativem (15x): **k** (14x): k *rozkošně nevinnému životu* 453c, k *Svaté Anně* 456b, k *bráně* 456c, k *Marii* 456c, k *Bohu* 456c; **ke** (1x): ke *cti* 464c;

s akuzativem (26x): **na** (13x): *Na Den Svaté Anny* 453a, *vyhnán na poušť* 453a, *na tebe poměli* 454a, *na den slavného (...) lovu* 454b, *Na Den Svaté Anny* 454b; **nad** (1x): *nad Ráj* 458a; **o** (1x): *nedbá o chléb* 461b; **pro** (4x): *pro nás* 453c, *pro přešvarnou sympatii* 455a, *pro hřích* 462c, *pro čest* 464a; **v** (3x): *v čas početí* 456b, *v čas svého početí* 456b, *v hodinu smrti* 464c; **za** (4x): *za devět měsícův* 460c, *za malé Interesse* 463c, *za malou hrst* 464a, *za málo berou* 464b;

s lokálem (93x): **na** (16x): *na zemi* 453c, *na poušti* 454a, *na tom domě* 457b, *na zemi* 458b, *na stromě* 458c; **o** (4x): *o tobě* 459a, *o sobě* 462a, *o tvém hospodáři* 466b, *příbytek o němž* 468a; **po** (5x): *po čtyrech tisících lét* 453a, *po narození našem* 455c, *po každém Rozarium* 464c, *po čase se rozmohl* 464c, *po smrti* 468b; **při** (5x): *při narození našem* 455c, *zachoval při panenství* 456b, *při nich dobře se máme* 456b, *při těch nejsvětějších rodičích* 456c, *při ohni* 462a; **v** (59x): *v ustavičném presu* 454a, *v slavnej nouzi* 454a, *v jistotě* 454a, *v zajetí* 454a, *v Krásylově* 454b; **ve** (4x): *ve jménu Svaté Anny* 457a, *ve dne* 459c, *ve všech potřebách* 464c, *ve vlasti* 467c;

s instrumentálem (21x): **nad** (2x): *nad řekama* 454a, *nad řekami* 454b; **pod** (1x): *pod spůsobem* 462c; **před** (4x): *před 4. léty* 455a, *Ave* 455b, *před svým narozením* 455c, *před tváří Boží* 467a; **s** (12x): *s námi* 454b, *s hříchem* 455a, *s ním* 457a, *s svým žáhadlem* 459c, *s nebem* 460a; **se** (1x): *vejdi semnou* 457b; **za** (1x): *za ní* 455b;

– **nevlastní** (21x):

s genitivem (4x): **dlé** (1x): *dlé zjevení* 466c; **kromě** (1x): *kromě dnešního pole* 463a; **mimo** (2x): *vydal mimo všech dobrejch věcí Adama a Evu* 455a, *mimo tohoto pole* 462b;

s akuzativem (15x): **skrz** (13x): *skrz Annu* 454c, *skrz Evu* 455a, *skrz Marii* 455b, *skrz své početí* 455b, *skrz Privilegium* 455b; **skrze** (2x): *skrze modlení* 464b, *skrze tebe* 468a;

s instrumentálem: **mezi** (2x): *mezi nimi* 458b, *mezi jinými domy* 467b.

3. Spojky (305x)

souřadící (228x): **a**¹⁴⁸ (152x): *zdrávi a pozdraveni buďte* 453a, *narozen / a chován* 453c, *soudu a pekla vždy se báti* 454a, *a s námi lidské pokolení* 454b, *kost a kůže* 454b; **ale** (25x): *ale již jest veta* 454b, *já ale smejšlím* 454c, *co ale ze živého Ráje* 455a, *ne stokráte / ale bezpočtukráté* 455c, *ale skrz Svatou Annu (...) zase domu povolání jsme* 456a; **aneb** (1x): *do nějaké truhli / aneb Arky* 463b; **a nebo** (1x): *jest nejsvětější Panna Maria / a nebo tělo panenský Krista Pána* 460c; dvojitý spojovací výraz **ale ani** (1x): *netoliko nenarodila se / ale ani nebyla počatá* 458c; **ani** (7x): *nebyla / ani nepošla* 458c, *ani d'ábel v Nebi místa nemá* 459b, *raděj ani nebyl připuštěn* 459c, *ani Svatá Anna* 460b, *ani chléba* 462a; dvojitý spojovací výraz **ani – ani** (1x): *ani Marii / ani Ježíše* 462a; **ba**¹⁴⁹ (2x): *pročež vypuzen / ba raděj ani nebyl připuštěn* 459b, *pole v kterým složen jest ten poklad / ba raděj z kterého posel ten poklad* 460c; **i** (22x): *vykupitel Kristus / a pak i Svatý Jan* 455c, *Dárce sám i Matka milosti* 455c, *časného i věčného vyvržení* 456a, *i taky plná milosti* 456b, *i v čas svého početí* 456b; víceslovný spojovací výraz **jak – tak** (1x): **jak** *ve dne* **tak i** *v noci chodícím pohodlí činí* 459c; **neb** (3x): *neb Kristus řekl* 454c, *ze zrn neb obilí* 461c, *neb kolik zdravas říká* 464c; **nebo** (1x): *nebo s tím polem nabude skovaný ten poklad* 461a; **netoliko** (2x) je součástí vícedílného spojovací prostředku různoslovného: *poněvadž nebyla / ani nepošla / netoliko nenarodila se / ale ani nebyla počatá* 458c, *učinil tehdy to / a netoliko sám / ale i jiné tej pobožnosti vycvičil* 464c; **pak** (2x): *Dům jest Ráji podobný / Ráj pak Nebi* 458a, *kupuje pole / ne pak prodává* 461b; **pročež** (3x): *přijítí nemůže / pročež ani d'ábel v Nebi místa nemá* 459b, *pročež vypuzen / ba raděj ani nebyl připuštěn* 459b, *pročež chleba není hoden* 461b; **protož** (1x): *a protož u tebe najítí můžeme spasení* 467b; dvojitý spojovací výraz **sice – ale** (2x): *nasyt / Pán Bůh sice na to pole dobrého semene / ale nepřítel d'ábel ten tento pole zaneřádl* 462b, *sice berou děti od rodičův obyčejně Predikát / a urozenost / tuto ale berou rodičové (...) od dětí* 466c; **sice** (1x): *A sice dvěře již otevřený do domu* 457b;

podřadící (77x): **aby**¹⁵⁰ (5x): *abys mě bratrem nazývala* 465a, *abychom tobě Nebe otevřeli* 465a, *abys byl Děd* 467a, *abys byla Bábou* 467a, *dej / bychom / když*

¹⁴⁸ Z toho v devíti případech bychom mohli uvažovat i o částici – vzhledem k rozporuplnosti jsou však i tyto doklady započítány do spojek: **a** (9x): *A tak tehdy Svatá Anna jest dům* 456a, *A sice dvěře již otevřený* 457b, *A co?* 457b, *A hle* 458c, *A tak tehdy pole jest* 461c.

¹⁴⁹ Částice, zde však v platnosti spojovacího výrazu.

¹⁵⁰ Včetně tvarů *abychom*, *abys* atp.

půjdeme do Domu věčnosti 468a; **jak**¹⁵¹ (5x): *Ráj jest Svatá Anna / jak jsem (...) to dokázal* 454c, *hledí / jak mnoho za málo berou* 464b, *jak píše* 464b, *viděti / jak hojnou žeň mají* 464b, *ukazuje / jak málo zrn* 465a; **jako** (11x): *sentenci smrti jako Rebellant* 453a, *jako v pravém místě* 455c, *lépej jako doma* 456a, *jako když pospolu byli* 458a, *jest tu hesky / jako v Ráji* 458c; **jakožto** (2x): *v prvním Ráji zemském / jakožto v nějakém domu začalo se největší zlé skrz Evu* 455a, *nenarodila se / ale ani / nebyla počatá na Stromě Umění / a smrti / ale jakožto matka samého života / posla* 458c; **když** (11x): *když pomníme na tebe* 454b, *když vcházíme do toho Domu* 457b, *když byl Adam a Eva v Ráji* 458a, *když Ráj měl v sobě Adama* 458a, *jako když pospolu byli* 458b; **nežli** (7x): *ne jiný nežli ryšavý lhář* 453c, *my nežli oni* 454b, *pospícháte / nežli že v rukouch (...) nacházíte* 456b, *nejiný nežli vtělená moudrost* 460c, *raděj všeckno stratiti nežli o to pole přijíti* 461a; **pokudž** (1x): *pokudž to učiní* 464c; **poněvadž** (2x): *což tehdy meškáme / poněvadž Dům ten šťastný* 457a, *Marii / poněvadž nebyla* 458c; spojovací výrazy **tak, a tak** (17x): *a tak ze zemského Ráj posel* 455a, *a tak zlému tomu konec učinila* 455b, *tak Svatá Anna jest Nebe* 459b, *jak ve dne tak i v noci* 459c, *a tak tehdy jest dům* 460; **zdaž** (1x): *zdaž co rozkošnějšího býti mohlo* 458a; **že** (15x): *proto že rodiče milujeme* 456b, *nežli že v rukouch jejich rodiče vaše (...) nacházíte* 456b, *proto že vždy v Milosti Boží byla* 459b, *víte / že nebývá bez gruntu* 460b, *zaneřádl / tak že setva co dobrého (...) rostlo* 462b.

Pozn. Do uváděného celkového počtu souřadící spojky **a** jsou zahrnuty i případy, kdy je spojka **a** součástí složeného spojovacího prostředku (např. *a tak tehdy*).

4. Citoslovce (73x)

aj (4x): *Aj zdrávi bud'te* 453a, *aj slušnej my nežli oni* 454b, *aj zase milost nabývá* 454b, *aj pospícháme domu* 467c; **ach** (6x): *ach!* 453c, *ach! počáteční hřích.* 453c, *Ach! což jest zlé* 454a, *ach nejsmutnější věc jest* 453c, *v jistotě nestáti / ach!* 454a; **ej** (1x): *ej velmi dobře P. P.*¹⁵² *slyšeli jste* 460a; **ej hle** (9x): *ej hle v tobě druhá Eva Maria* 455b, *ej hle všudy dobře* 456a, *ej hle na loktech svých* 459c, *ej hle přichází nejsvětější Anna* 465a, *ej hle přicházíme* 465b; **hle** (11x): *hle ne jiný nežli ryšavý lhář* 453c, *hle z toho ouve! ouve! vyhnáni jsme* 454a, *hle Anna Matka* 456b, *hle divný věci vidíme* 457b, *hle ani Svatá Anna (...) není* 460b; **ó** (40x): *ó smutní Adama děti* 453a, *ó jak teskno jest*

¹⁵¹ Tyto případy ovšem můžeme chápat i jako vztažná příslovce.

¹⁵² Páni posluchači.

453c, *o nejsladší Ráji* 454b, *o šťastný dome* 455b, *ó šťastný Ráji* 455b; **ouve**¹⁵³ (2x): *ouve!* 454a, *ouve! vyhnáni jsme* 454a.

5. Částice (55x)

ale (3x): *Ale co?* 457c, *Ale co?* 465b, *Ale co?* 467b; **ano** (15x): *ano co / nesluší dnes kvílití* 454b, *Ano / ano* 458a, *ano Svatá Anno* 458a, *Ano / ano* 458c, *ano / Svatá Anna jest Strom života* 458c; **i** (4x): *i kdes až posaváde byl* 453a, *I medle kdo jest* 453b, *I co?* 465c, *i proč?* 465c; **jistě** (2x): *jistě toto Nebe milosti nemělo v sobě nic zlého* 459b, *ó jistě kdo tohoto (...) pole Svaté Anny sobě nehledí* 461b; **kdyby** (1x): *I co kdyby Svatá Anna byla toho Domu zlatý sloup?* 465c; **medle**¹⁵⁴ (1x): *i medle kdo jest tebe z Ráje (...)* vypudil 453c; **ne** (7x): *ne jiný nežli ryšavý lhář* 453c, *ne stokráte / ale bezpočtukráté* 455c, *ne pak prodává* 461b, *ne z požehnaného* 462c, *ne víc* 463; **nikoliv** (1x): *nikoliv veřejného hladu* 462b; **nuž** (1x): *Nuž tehdy chceme se dostatí* 468b; **prej** (2x): *nad řekama prej / Babylonskýma tam jsme sedávali* 454a, *v domě / prej / Otce mého příbytkové mnozí jsou* 468a; **setva**¹⁵⁵ (1x): *setva co dobrého na světě tenkrát rostlo* 462b; **snad** (1x): *vidíme (...) jaký jsi strom snad jest tu hesky* 458c; **taky** (2x): *i taky plná milosti* 456b, *i taky všickni ctitelové* 465a; **tehdy**¹⁵⁶ (12x): *a tak tehdy Svatá Anna jest Dům* 456a, *v tom tehdy Domě Kristus přebývá* 457a, *i což tehdy meškáme* 457a, *dobře tehdy* 459a, *tak tehdy jest Dům* 460b; **třebas** (1x): *a hlad třebas věčný ponese* 461b; **v pravdě**¹⁵⁷ (1x): *svatá Anno (...); která jsi v pravdě Sancta-Sanctorum, Svatyně Svatých* 457c.

Neohebné slovní druhy v kázáních Bílovského a de Waldta

Příslowce

Nejčastěji užívanými příslovci jsou **příslowce způsobová** a **časová**, zároveň se tato slova nejméně opakují a vyskytují se v rozmanitých výrazech (např. *darmo*, *nestydatě*, *pobožně*, *rozličně*, *všetečně*; *často*, *ponejprv*, *zřídka*). Bílovský ve svých

¹⁵³ Psáno ovšem *auve*.

¹⁵⁴ Význam a etymologie slova viz výše.

¹⁵⁵ Jihočeská podoba příslovce *setva*. Užití tohoto tvaru je dokladem vlivu mluveného jazyka v de Waldtově kázání.

¹⁵⁶ Původem zájmené příslovce, zde ale neodkazuje k minulé době – je užíváno jako částice s významem zdůraznění, kontaktu s posluchači, modifikace významu, ve smyslu slova *tedy*.

¹⁵⁷ Adverbium odvozené z předložkového pádu substantiva.

kázáních používal podstatně více příslovcí než de Waldt, nejčastěji právě příslovce způsobu (98x, tedy 31% ze všech příslovcí) a příslovce času (62x, tzn. 22%). Stejně druhy jsou nejčastěji užívanými příslovci i u de Waldta: v prvním kázání se vyskytují příslovce způsobu 94x (33%) a příslovce času 45x (19%), ve druhém kázání pak příslovce způsobu 37x (20%) a příslovce času 35x (19%). V druhém de Waldtově kázání jsou ovšem nejpočetnější příslovce místní (47x, 24%; např. *doma, všudy, zde*).

Předložky

Jak dokládá tabulka uvedená níže, zdaleka nejvíce předložek se vyskytuje v prvním de Waldtově kázání. Bílovský však častěji užíval předložky nevlastní: vyskytují se v 11% (např. *strany svých dětí, okolo, d'áblum na místě Krista*), u de Waldta se v obou kázáních shodně objevují v 7% (např. *krom, vedle, dle, mimo*).

Shodně se u obou autorů předložky nejčastěji vážou **s genitivem** a **lokálem**. Předložky pojící se s genitivem: Bílovského kázání: 82x (22%; např. *bez poskvrny*), první de Waldtovo kázání: 88x (20%; např. *do nebe*), druhé de Waldtovo kázání: 87x (26%; např. *od Boha*). Předložky pojící se s lokálem: Bílovského kázání: 87x (23%; např. *na kamenité cestě*), první de Waldtovo kázání: 127x (27%; např. *na oblacích*), druhé de Waldtovo kázání: 93x (28%; např. *při narození našem*).

Spojky

V tabulce je znázorněno, že nejvíce spojek se vyskytuje v Bílovského kázání – poměr mezi spojkami souřadícími (59%; *a, aneb, leč, než* atd.) a podřadícími (41%; *aby, ač, jestliže, zdaliž* atd.) je téměř vyrovnaný. U de Waldta je proti tomu rozdíl mezi počtem spojek souřadících a podřadících výraznější – nejvíce se objevují spojky souřadící (v prvním de Waldtově kázání v 65%, např. *ale, a však, neb, však*; v druhém kázání v 75%, např. *a nebo, ba, pročez, sice*).

Citoslovce

Druhé de Waldtovo kázání se od ostatních námi zkoumaných textů značně liší v počtu použitých citoslovcí – objevují se zde 73x (např. *Aj zdrávi buďte, Ach!, ej hle, ó*).

Částice

Užívání částic je u obou autorů obdobné, v textech se hojně vyskytují částice přitakací (*Ano / ano*), přací (*ať, kýž*), modifikační (*tehdy*), odpověďové (*ano, to taky ne, nikoliv*) aj.

Neohebné slovní druhy

slovní druh		Bílovský		de Waldt					
				1. kázání		2. kázání		celkem	
Příslovce		221		189		150		339	
Předložky	vlastní	327	286	377	347	263	242	619	589
	nevlastní		41		30		21		51
Spojky	souřadící	503	298	368	241	305	228	673	469
	podřadící		205		127		77		204
Cítoslovce		14		8		73		81	
Částice		88		103		55		158	

ZÁVĚR

Cílem diplomové práce byla komparace tří textů od dvou autorů, kteří patřili k nejvýznamnějším homiletikům své doby: slezský kazatel, působící i na jihu Čech, Bohumír Hynek Josef Bílovský a jihočeský kněz a kazatel Ondřej František Jakub de Waldt.

Zaměřili jsme se na kázání se společným tématem – všechna oslavují svatou Annu, matku Panny Marie. Anna je v našich kázáních představována jako žena statečná, trpělivá a zbožná, byla proto hodna stát se matkou Marie a babičkou Ježíše Krista. Právě s ohledem na význam jejího mateřství je nejčastěji zobrazována jako tzv. „sv. Anna Samatřetí“, tedy ve spojení se svou dcerou a se svým vnukem. Anna byla v českých zemích velmi uctívanou světicí, zejména u prostého lidu – obraz světice se v křesťanských domácnostech umisťoval tradičně v průčelí domu nebo na brance do dvora, byla tedy pro lid symbolem domova a bezpečí.

Forma kázání v barokní době byla poutána poměrně přesnými teoretickými pravidly (ovlivněnými antickým vzorem). Stěžejními prvky kázání jsou:

– úvod do tematiky (tzv. exordium), zpravidla v podobě biblického citátu, který je nejprve uveden latinsky a následně i v českém překladu. V našem případě jsou to tato exordia: v Bílovského kázání *Na slavnost svaté Anny, matky nejsvětější Panny Marie bez poskvrny počaté: Kdo najde ženu dobrou / najdeť Dobré / a nabude potěšení od Boha.* – je zřejmé, že vzorem dobré ženy je právě svatá Anna. První de Waldtovo kázání *Na Den Svaté Anny* je uvedeno citátem *Vštipil Pán Bůh Ráj Rozkoše na Východ.* a svatá Anna je symbolem onoho Ráje rozkoše. V druhém de Waldtově kázání *Na Den Svaté Anny* je úvodním citátem *Spasení stalo se Domu tomuto.*, kdy je za Dům spasení považována světice Anna.

– zdůvodnění konkrétního stanoviska – za pomoci teoretických důkazů a příběhů z dějin, mytologie i současnosti. Typickým prostředkem je dramatický prvek, např. forma dialogu (v Bílovského kázání: *Ozeáši? Co račte pane,* v druhém de Waldtově kázání: *Ježíš / který sám o sobě praví: Já jsem chléb živý*), významnou složkou zejména u Bílovského jsou též odkazy na antické učence (např. Demokritos, Lykurgos, Solon aj.). Kázání jsou stylisticky velmi propracovaná, ve vysokém počtu se objevují lidová rčení, přísloví, prúpovídky a přirovnání (*dlouhé vlasy / krátký rozum;*

Která žena hubou mele / jest břemeno neveselé; mluví jakoby bičem mrskal), řečnické otázky i jiné řečnické figury (*jakou by jste sobě vy páni mládenci vyvolili?*; *znamenejte dobře*), kontrasty (*jasný oheň jest Maria hříšníkům ve tmách v noci chodícím*), metafory (*k lásce Boží podpaluje nás hříšníky*) atd. Jazyk Ondřeje de Waldta je navíc charakteristický mnoha rafinovanými slovními hříčkami (*Jaro Rájní Svatá Anno / a Ráji Jarní*) a využíváním lidové etymologie (*Anna se čte i nazpátek Anna / na dokázání / že kdykoliv se k Bohu obrátíte / ji sobě zase za Matku zvolíte / k ní se vrátíte*).

– mravní naučení: Především z Bílovského kázání vyznívá intenzivní výchovný a mravoučný tón. Nalezneme zde např. výčitky: *ó panenky škoda přeškoda vaší krásy / škoda přeškoda vašich věnečku; kdyby jste vy Rodičové Dítky vaše / té moudré Matičce častěji a horlivěji poroučeli*; ironické povzdechy: *Ó Bože kam jsme přišli* atp.

Analýza barokních kázání o svaté Anně v podstatě splnila naše očekávání. Vyplnila se hlavní hypotéza práce: jazykový projev Bílovského i de Waldta byl ovlivněn jazykovým prostředím, ze kterého pocházeli, ale ne takovou měrou, aby převládly prvky mluvené řeči. Prokázal se i další předpoklad, že na jazyk Bílovského měl zčásti vliv i jeho dlouhodobý pobyt v jižních Čechách. Prostřednictvím metody excerpční, statistické a komparativní jsme došli k těmto závěrům:

V rovině hláskoslovné se vliv jazykového prostředí projevuje ve všech čtyřech zkoumaných bodech, ve větší míře ovšem nacházíme příznakové jevy u de Waldta. Zjištěné výsledky z hláskosloví můžeme stručně charakterizovat takto:

– u obou autorů nastává diftongizace *ú > ou* na počátku slova (*oučinek, outerý, utočiště*), v kázáních nalézáme také krátké *u-* na začátku slova, kde diftongizace neproběhla (*usta*, psáno však s *v-* na počátku); v žádném z textů nezůstala slova s nezměněným počátečním *ú-*. Diftongizace počátečního *ú-* je tedy změnou pronikající téměř v plné míře.

– protetické *v-* na počátku slova není v našich kázáních nijak frekventované, u Bílovského nacházíme slovesný tvar *vožeň se*, u de Waldta se proteze ve zkoumaných dvou kázáních dokonce nevyskytla vůbec. Nicméně jde o typický příznakový jev doby barokní, který se však v tisících narozdíl od mluvené řeči výrazněji neprojevil. Domníváme se, že to bylo dáno i snahou barokních autorů, aby tento jev do jejich jazyka nepronikl. V tom jim byla vzorem bible.

– při analýze diftongizace *ý > ej* jsme našli první velké rozdíly mezi autory: zatímco u Bílovského byla diftongizace provedena jen ze 3% (pouze ve kmeni slov,

např. *pejcha, smejšlí* a v předponě slova: *vejmluvná*), u de Waldta ji nacházíme ve vyšším rozsahu, a to zejména v zakončeních adjektiv (v prvním de Waldtově kázání v 7%, v druhém v 21%; průměrně jde tedy o provedenou diftongizaci $y > ej$ ve 14%, pro ilustraci např. u slov *bohatej, dobrej, dostatečnej, silnej*). Zde mohl působit větší měrou i de Waldtův původ z české nářeční oblasti.

– úžení $e > í$ nastává u obou autorů, i tento jev ovšem převládá u Ondřeje de Waldta, což můžeme přisoudit i vlivu jihočeského nářečního okruhu. Bílovský se k úžení uchyluje v 7%, de Waldt v prvním kázání v 25% a ve druhém v 15%, souhrnně tak u de Waldta došlo k úžení ve 20%. Úžení uvnitř slova se u obou autorů objevuje v podobné míře (u Bílovského 4x, u de Waldta celkem 3x; např. v *kolíbce, nejlípe, kýž*). Dále úžení $e > í$ probíhalo v zakončeních adjektiv, zájmen a číslovek podle složené tvrdé deklinace. V zakončeních už jsou rozdíly mezi kazateli dosti znatelné: zatímco u Bílovského nacházíme 23 dokladů zúžených zakončení adjektiv (popř. zájmen a číslovek), u de Waldta je těchto dokladů v prvním kázání 46, ve druhém pak 30, celkem tedy 76x zúžený tvar (nejčastěji k úžení dochází v nominativu a lokálu sg. rodu mužského a středního – např. *horký Slunce, velký tajemství; v domě časným, o vznešeným hospodáři* a genitivu sg. feminin – *svatý Anny*). U Bílovského dochází k úžení v zakončeních adjektiv nejvíce v lokálu sg. rodu mužského a středního (v 11 dokladech, např. v *bílým rouše, o stavu manželským*). V lokálu u něj dále mohla působit tendence projevující se v nářečích na Moravě, a to splývání lokálu a instrumentálu sg. u maskulin a neuter (*o/s dobrým člověku, městu*).

V rovině morfologické také nacházíme mluvenostní příznaky:

– u substantiv jsme našli shodu u autorů v užívání některých archaických prvků (typické pro vyšší styl): oba užívali v nominativu plurálu maskulin *u*-kmenovou koncovku *-ové* i pro rod neživotný (*kamenové, národové, pokladové*). Podobná je u nich také rovnováha mezi užíváním starších pádových tvarů (*-ův* a zkráceného *-uv*: *anjelův, mládencuv*) a novějších koncovek (*-ů* a zkráceného *-u*: *rodičů, střevícu*) v genitivu pl. maskulin – ve druhém de Waldtově kázání starší koncovka dokonce převládla. Kvantita u koncovek značně kolísá, krácení chápeme jako vliv mluvené řeči. Rozdíly objevujeme též v instrumentálu pl. maskulin a neuter: u Bílovského nacházíme substandardní duálové koncovky (*mužema, slovma*), u de Waldta nikoliv. Častým jevem, který je typický pro oba autory, je krácení u feminin deklinovaných podle vzoru *kost* a *duše* v instrumentálu sg. a v genitivu pl.: u Bílovského celkem 13x, v prvním de Waldtově kázání též 13x, v jeho druhém kázání 8x (v instrumentálu sg. např. *ctnosti, milosti* a

v genitivu pl. např. *děti, růži*). U Bílovského navíc dochází k dloužení v genitivu sg. bývalých *v*-kmenů (*církvé, krvé*). Další zjištěné údaje u substantiv rodu ženského: nedochází ke kolísání mezi vzory *duše* a *kost*, adaptované přejímky z latiny se v textu nevyskytují (s jedinou výjimkou ve druhém de Waldtově kázání, kde je zkrácený tvar *sentenci*). Mluvenostní prvky ve skloňování feminin nejsou užity příliš často, přesto však můžeme říci, že převládají u Bílovského (*rukouch, ctnostma*). Za výraznější odlišnost můžeme pokládat snad i to, že Bílovský se u některých feminin v instrumentálu pl. přiklonil k mužské deklinaci (např. *mezi učenýma hlavy*); může to však být i omyl tiskaře. U de Waldta nacházíme dva doklady na užití slova ve starším tvaru podle vzoru *duše* (*mysle, věže*).

U slovního druhu adjektiv nacházíme opět několik významných rozdílů: zatímco Bílovský takřka striktně dodržoval rodové rozdíly (*nemoudří a blázniví rodičové, děti maličké*), de Waldtovy texty odpovídají dobové tendenci tyto rodové rozdíly stírat (*ourodný deště, zrna plný*). Další podstatné odlišnosti poukazují na různý původ kazatelů (vzhledem k jazykovému prostředí): vliv slezského nářečí u Bílovského nacházíme v nominativu, resp. akuzativu pl. neuter – používá totiž zakončení *-é* (*dobré vycvičené Ornamenta, slova latinské*), tedy zakončení běžné pro rod ženský – jedná se o charakteristický rys slezské nářeční skupiny. U de Waldta se na místě shodného zakončení *-á* objevuje substandardní zúžené zakončení *-ý* < *-é* (např. *neužitečný jsou pole, zrna plný*) – jde o jev typický pro českou nářeční oblast. Oba autoři použili při deklinaci tvrdých adjektiv maskulin a neuter podobný počet substandardních výrazů, v genitivu sg. je to kolem 3–4 % slov (*svatýho*). V dativu sg. se autoři liší: zatímco u Bílovského nenacházíme žádné slovo s provedeným úžením *é* > *í* v zakončeních adjektiv, v prvním de Waldtově kázání je těchto slov 7% (*oblačovému sloupu*). Shodně dochází u obou autorů nejčastěji k úžení v zakončeních adjektiv lokálu sg. (*celým, prudkým*). Rozdíly nacházíme i při tvoření instrumentálu plurálu u adjektiv: Bílovský užívá častěji duálová, příznaková zakončení (v kázání celkem 12x, např. *s dlouhýma vlasy, z mužskýma Šalamouny*), u de Waldta se tyto hovorové podoby deklinace objevují jen 2x ve druhém kázání (*nad řekama Babylonskýma, s svatýma Apoštoli*). Zásadní diferencí mezi autory je zakončení adjektiv ženského rodu v dativu a lokálu sg. Pro de Waldta je vedle zúžených tvarů typické zakončení na *-ej* (např. *k milej matce, po veřejnej potopě*). Zajímavé je také zjištění, že v de Waldtově prvním kázání je v lokálu sg. poměr zakončení na *-ý:-ej* téměř vyrovnaný (*po tý slavný řece, v Anně svatý, na tyto řece* vedle *v Marii jedinej, po veřejnej potopě, v tej linii*). U Bílovského

se zakončení adjektiv ženského rodu na *-ej* nevyskytuje, pouze u zájmena *ta* v jednom případě, v ustáleném spojení (*Při tej není vyrazení, která miluje mlčení*). Postavení adjektiv ve větě se u obou autorů blíží dnešnímu stavu, neboť převládají téměř o polovinu adjektiva v antepozici (*svatá Anna* oproti méně četné postpozici *Anna svatá*).

Většinu slovesných tvarů užívali autoři shodně: pro 1. osobu plurálu pouze tvar s koncovkou *-me* (*budeme, řekneme*), oba také upřednostňovali starší infinitivní koncovku *-ti* (*býti, ctíti*) – novější koncovka *-t* byla spíše výjimečná (u Bílovského se vyskytla 4x: *být, říct*, u de Waldta pouze jednou: *protivit se*). Zastaralé užívání pomocného slovesa *býti* v préteritu nacházíme ve větší míře jen u de Waldta – ať už v překladu biblických citátů, nebo v jeho vlastním textu (např. *veřejného hladu jsou neodnámali*). Rozdílně ovšem pracovali s podobou konjugace kondicionálového komponentu: Bílovský užívá variantní nebo substandardní tvary (*bychme: bychme ji mohli křítí i by jsme: aby jsme to jméno stále na srdci nosili, by jste: kdyby jste se museli oženiti*), u de Waldta jsou všechny tvary náležité (např. *abychom všichni obživli, byste zasloužili po smrti viděti Ježíše*).

V užívání neohebných slovních druhů jsme nenalezli výrazné odchylky. Z příslovcí jsou v textech obou autorů nejčastěji přítomna příslovce způsobová a časová (např. *darmo, nestydatě, pobožně, rozličně, všetečně; často, ponejprv, zřídka*). Spojky se ve vysoké míře objevují zejména u Bílovského, v jehož textech se spojky souřadící a podřadící vyskytují vyváženěji – na rozdíl od de Waldta, u kterého převažují spojky souřadící. Z nejčastěji užívaných souřadících spojek jmenujme např. *a, ale, a však, nebo*; mezi nejfrekventovanější podřadící spojky pak patří *aby, jako, jestliže, když, že*. Bílovský ve svých projevech častěji užíval nevlastní předložky (*krom, strany svých dítek, d'áblum na místě Krista, okolo*), Ondřej de Waldt v hojném počtu používal citoslovce (např. *Aj zdrávi buďte, Ach!, ej hle, ó*) – to považujeme za součást persvazivní složky kázání.

Autoři měli samozřejmě společné především poslání: cílem kázání bylo nabádat posluchače k uctívání (nejen) svaté Anny a k vedení řádného křesťanského života. Jejich cílem bylo dosáhnoutí tohoto úmyslu nejen poučnou, ale také zábavnou formou. Bílovský neopomněl kritický, mravokárný tón ke stavu tehdejší společnosti – pro nás je zajímavé si povšimnout, že některé výtky jsou aktuální dodnes.

Analýza našich kázání o svaté Anně z hlediska hláskoslovné, tvaroslovné, lexikální a stylistické stránky je přínosná v několika směrech. Poukazuje na dobový stav

jazyka spisovného i hovorového a jeho další vývojové tendence až do současnosti. Jazyková úroveň těchto textů je velmi dobrá, nelze hovořit o pokleslosti vlivem mluveného jazyka a nářečí. Rozbor textů sice dokládá některé rozdíly ovlivněné nářečním jazykovým prostředím (prvky mluvené řeči se projevovaly v jihočeském nářečním prostředí více než ve slezském), ale nejsou převládající. Naopak převládají tvary nezasazené uvedenými hláskovými změnami, oba autoři se snaží dodržovat normu zděděnou z humanistického období, reprezentovanou jak starší *Biblií kralickou*, tak novější *Biblií svatováclavskou*. Za největší přínos této diplomové práce považujeme detailní doložení konkrétních příkladů, které dokazují námi předem stanovené hypotézy.

LITERATURA

I. PRAMENY

BILOVSKÝ, Bohumír Hynek Josef. *Coelum vivum et firmamentum dogmatum Christi ... Oppaviae, Typis Joannis Wenceslai Schindler.* (Opava, 1724). Knihopis K01135, kopie tisku z historického fondu SVK Plzeňského kraje, sg. N 158.073. Kázání *Na slavnost svaté Anny, matky nejsvětější Panny Marie bez poskvrny počaté.* (s. 508–530).

WALDT, Ondřej František Jakub de. *Chwálo-Ržeč, Neb Kázanj Na některé Swátky, a obwzłásstnj Ročnij Slawnostj Swatých Božjch Složené, a na Swětlo wydané ... Prwnj Djl. Wytisstěno w Praze w Králowým Dwoře w Matěge Adama Högra Arcý-Biskupského Ympressora.* (1736). Knihopis K16913, kopie tisku z oddělení rukopisů a starých tisků, Jihočeské vědecké knihovny v Českých Budějovicích, klášter Zlatá Koruna, sg. CK 1077neúpl. Kázání *Na Den Svaté Anny. Vštípil Pán Bůh Ráj Rozkoše na Východ.* (s. 434–452), *Na Den Svaté Anny. Spasení stalo se Domu tomuto.* (s. 453–468).

DOLEŽAL, Pavel. *Grammatica Slavico-Bohemica, in qva, [maj.] Praeter Alia, Ratio Accvratae [min.] Scriptionis & Flexionis [maj.], quae in hac Lingua magnis difficultatibus laborat, ex genuinis fundamentis, demonstratur [min.] vt et discrimen inter dialectvm Bohemorum & cvltiorvm Slavorum in Hvngaria [maj.] insinuatur; [min.] cvm appendice, [maj.] ... proponit PavlvS Doleschalius, Szakolcza-Hung. [min.] Praefatvs est Matthias Belivs. Posonii, Typis Royerianis, An. 1746.* (Bratislava, 321 s.) Knihopis č. K02058, digitální kopieVKOL 88778 z katalogu VK v Olomouci.

KONSTANC, Jiří. *Lima lingvae Bohemicae To gest: BRVS Gazyka Českého. Neb SPIS O pooprawenj a naostřenj Ržeči České. Wydaný K ljboosti Milownjkůw čistoty a dokonalosti Česstiny | Y K vžitku a newyhnutedlné potřebě Impressorůw a Pjsařůw Českých. Od Ctihodného Kněze Giřjho Konstancya z Towaryšstwa Gežjssowa. S powolenjm Wrchnosti Wytisstěny w Praze | w Impressy Akademické | 1667.* Knihopis č. K04307, kopie originálu z odd. speciálních fondů ve Zlaté Koruně, sg. SE./d3.

ŠTEYER, M., V. *Výborně dobrý způsob jak se má dobře po česku psáti neb tisknouti.* (1668). Knihopis č. K15948. Kopie tisku, sg. 54 G 14. Praha, Národní knihovna.

II. SEKUNDÁRNÍ LITERATURA

ALEXOVÁ, J. Relikty specifických funkcí souřadících spojek v českém barokním textu. In Jaklová, A. (ed.), *Člověk – jazyk – text*. Sborník z mezinárodní lingvistické konference konané u příležitosti životního jubilea prof. PhDr. Jiřího Kořenského, DrSc. České Budějovice 18.–22. září 2007. FF JU v Českých Budějovicích, Ústav bohemistiky. České Budějovice: JU, 2008, s. 89–93.

ALEXOVÁ, J. Uplatnění frazému v českém barokním kázání Ondřeje de Waldta. In Horáková, I. – Holub, Z. (edd.), *Genius loci českého jihozápadu. Tradice a současnost*. Plzeň: SVKPK, 2008, s. 19–28.

ALEXOVÁ, J. *Vývoj českého barokního souvětí souřadného*. Praha: ARSCI, 2009.

CUŘÍN, F. *Vývoj spisovné češtiny*. Praha: SPN, 1985.

GEBAUER, J. *Historická mluvnice jazyka českého I*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1963.

JAKLOVÁ, A. K jazyku a stylu českých kázání Ondřeje Františka de Waldta. In David, M. (ed.), *K jazyku a stylu českých barokních textů I*. České Budějovice: Pedagogická fakulta JU, 1998, s. 7–41.

JAKLOVÁ, A. Jazyk a styl českých barokních textů A. Chanovského a O. F. de Waldta. *Wiener Slavistisches Jahrbuch 46*, Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften 2000, s. 257–270.

JAKLOVÁ, A. Jazyk a styl českých kázání Alberta (Vojtěcha) Chanovského. In David, M. (ed.), *K jazyku a stylu českých barokních textů II*. České Budějovice: PF JU 2000, s. 47–61.

JAKLOVÁ, A. Řečnická výstavba kázání Ondřeje Františka de Waldta. In Michalewski, K. (ed.), *Regulacyjna funkcja textów*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2000, s. 301–309.

JAKLOVÁ, A. De Waldtova česká kázání, jejich jazyk a styl. In Lunga, R. (ed.), Sborník ze symposia *Ondřej František Jakub de Waldt (1683-1752) a jeho doba*. Dobruška: Římskokatolická farnost, 2005, s. 29–38.

JANÁČKOVÁ, E. *Jazyková a stylistická analýza barokního kázání* (Tři kázání ze souboru *Chválořeč aneb Kázání na některé svátky* O. F. J. de Waldta z r. 1736). Nепublikovaná diplomová práce na PF JU v Českých Budějovicích 2009.

- JANEČKOVÁ, M. Legenda o svatém Vintíři v pojetí pátera Jiřího Davida z Tovaryšstva Ježíšova. In David, M. (ed.), *K jazyku a stylu českých barokních textů I*. České Budějovice: Pedagogická fakulta JU, 1998, s. 90–109.
- JANEČKOVÁ, M. K jazyku Daniela Vettera v cestopise Islandia. In David, M. (ed.), *K jazyku a stylu českých barokních textů I*. České Budějovice: Pedagogická fakulta JU, 1998, s. 117–127.
- JANEČKOVÁ, M. Souřadící spojky v podřadném souvětí v barokní próze. In Jaklová, A. (ed.), *Člověk – jazyk – text*. Sborník z mezinárodní lingvistické konference konané u příležitosti životního jubilea prof. PhDr. Jiřího Kořenského, DrSc. České Budějovice 18.–22. září 2007. FF JU v Českých Budějovicích, Ústav bohemistiky. České Budějovice: JU, 2008, s. 85–88.
- JANEČKOVÁ, M. *K jazyku českého baroka. Hláskosloví, pravopis a tisk, označování kvantity*. Praha: Nakladatelství ARSCI, 2009.
- JANEČKOVÁ, M. Čeština venkovských kazatelů vrcholného a pozdního baroka. In Janečková, M., Alexová, J., Pospíšilová, V. (edd.), *Slovesné baroko ve středoevropském prostoru* (v tisku).
- JUNGMANN, J. *Slovník česko-německý*. Praha: Academia, 1990.
- KALISTA, Z. *České baroko*. Praha: Evropský literární klub, 1941.
- KALISTA, Z. *Století andělů a ďáblů*. Jinočany: H&H, 1994.
- KOPECKÝ, M. *Staří slezští kazatelé*. Ostrava: Profil, 1970.
- KOPECKÝ, M. K české barokní homiletice. In *O barokní kultuře*. Brno: UJEP, 1968.
- KOPECKÝ, M. *Nic stálého přítomného. K literárnímu baroku*. Brno: MU, 1999.
- KOPECKÝ, M. *Slovesnost českého baroka*. Brno: MU, 1997.
- KOUPIL, O. (ed.), *Matouš Benešovský zvaný Philonomus, Grammatica Bohemica / Gramatika česká. Knížka slov českých vyložených*. Praha: KLP, 2003.
- KOUPIL O. *Grammatykáři. Gramatografická a kulturní reflexe češtiny 1533-1672*. Praha: Karolinum, 2007.
- LAMPRECHT, A., ŠLOSAR, D., BAUER, J. *Historická mluvnice češtiny*. Praha: SPN, 1986.
- PLESKALOVÁ, J., KRČMOVÁ, M., VEČERKA, R., KARLÍK, P. (edd.), *Kapitoly z dějin české jazykové bohemistiky*. Praha: Academia, 2007.
- MACHEK, V. *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: Academia, 1971.
- PORÁK, J. *Humanistická čeština. Hláskosloví a pravopis*. Praha: UK, 1983.
- Příruční mluvnice češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1995.

ROSA, W. J. *Czech Grammar (Čeckořečnosť) 1672*. Překlad: G. Betts a J. Marvan, úvod J. Vintr. Praha: Porta Prague, 1991.

Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost. Praha: Academia, 2000.

ŠTEYER, M., V. Žáček, *aneb Výborně dobrý způsob jak se má dobře po česku psáti neb tisknouti*. Nečas, D. (ed.), Praha: Akropolis, 2001.

ŠORM, A. *Svatá Anna v lidové úctě v Čechách a na Moravě*. Praha: Antonín Šorm, 1936.

TRÁVNÍČEK, F. *Historická mluvnice československá*. Praha: Melantrich, 1935.

VÁŽNÝ, V. *Historická mluvnice česká II. Tvarosloví, 1. část, Skloňování*. Praha: SPN, 1964.

VINTR, J. Zásady transkripce českých textů z barokní doby. *Listy filologické*, 121, 1998, s. 341–346.

PŘÍLOHY

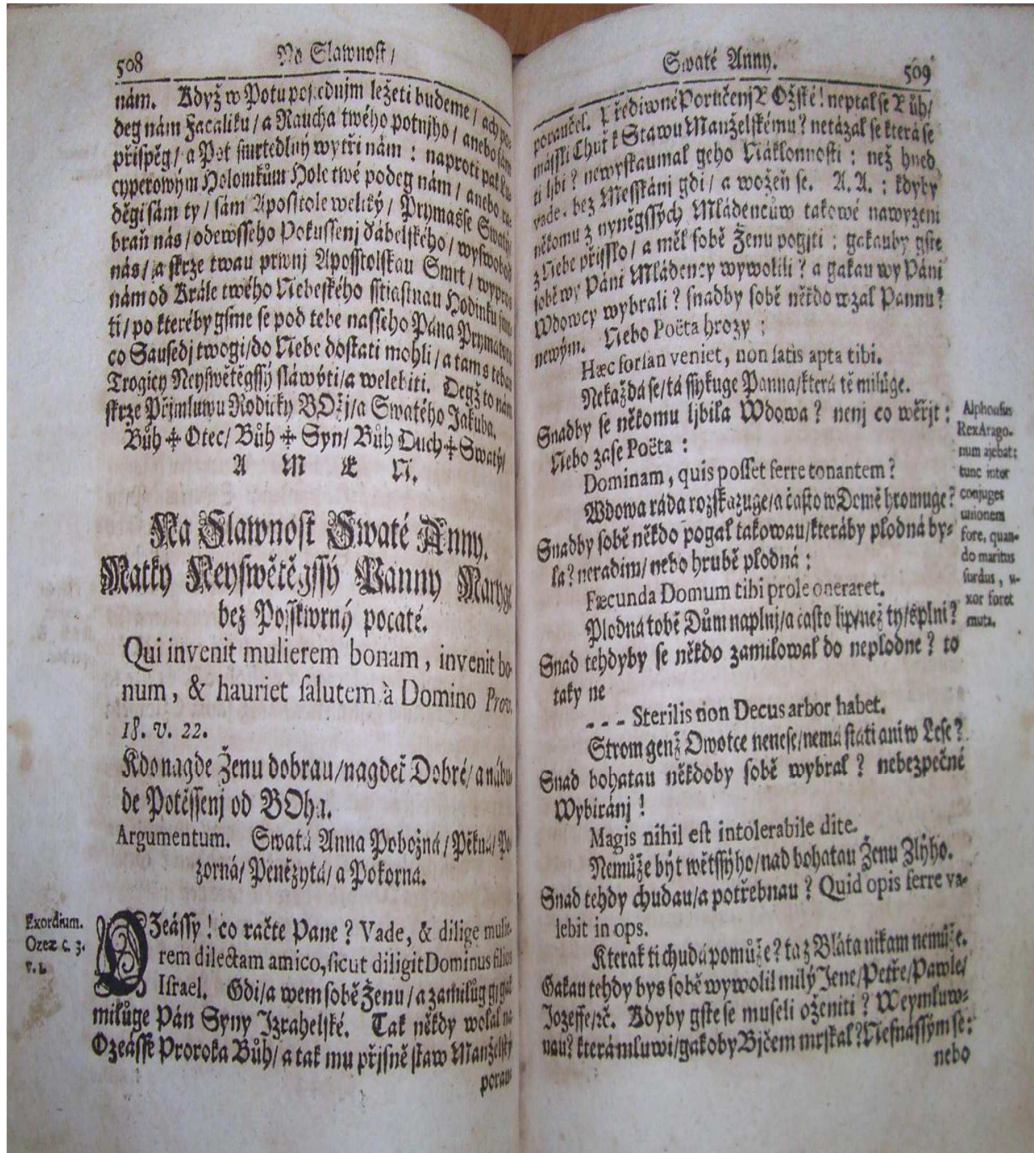
Seznam příloh

Příloha č. 1: Úvodní strana Bílovského kázání *Na slavnost svaté Anny, matky nejsvětější Panny Marie bez poskvrny počaté*. (s. 508–530)

Příloha č. 2: Úvodní strana prvního de Waldtova kázání *Na Den Svaté Anny. Vštípil Pán Bůh Ráj Rozkoše na Východ*. (s. 434–452)

Příloha č. 3: Úvodní strana druhého de Waldtova kázání *Na Den Svaté Anny. Spasení stalo se Domu tomuto*. (s. 453–468)

Příloha č. 1: Úvodní strana Bílovskeho kázání *Na slavnost svaté Anny, matky nejsvětější Panny Marie bez poskvrny počaté.* (s. 508–530)

Příloha č. 2: Úvodní strana prvního de Waldtova kázání *Na Den Svaté Anny*.

Vštipil Pán Bůh Ráj Rozkoše na Východ. (s. 434–452)

